

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТАТАРЕНКО СВІТЛАНА ВЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 343.98:502

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВOPOPУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань – 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **С.В. Татаренко**

Науковий керівник: **Єпринцев Пилип Сергійович**, доктор юридичних наук,
доцент

Кропивницький – 2024

АНОТАЦІЯ

Татаренко С.В. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти «доктор філософії» за спеціальністю 081 Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький. – 2024.

Дисертацію присвячено вивченню методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, а саме криміналістичної класифікації та криміналістичної характеристики вказаних кримінальних правопорушень, змісту початкового та подальшого етапів розслідування, типових слідчих ситуацій та версій, а також тактики проведення слідчих (розшукових) дій.

Розглянуто кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень проти довкілля, розкрито їх поняття та основні ознаки. Кримінальні правопорушення проти довкілля визначено як протиправні діяння, які посягають на правовідносини у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних із історико-культурною спадщиною, які призводять до суспільно небезпечних наслідків у вигляді завдання шкоди або загрози завдання шкоди довкіллю. До криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля віднесено такі елементи: предмет кримінально-протиправного посягання; особа правопорушника; спосіб вчинення протиправного діяння; обстановка кримінального правопорушення; сліди; наслідки кримінального правопорушення.

Установлено, що криміналістична класифікація є складовою криміналістичної методики, яка сприяє вивченню кримінальних правопорушень певного виду та здійснення їх розподілу на групи за певними криміналістичними критеріями, розробленню конкретизованих методичних рекомендацій щодо розслідування окремого виду (підвиду або групи) кримінальних правопорушень із врахуванням їх криміналістичних ознак та особливостей. Запропоновано криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля в залежності від наслідків, які становлять значну суспільну небезпеку та несуть загрозу життю і здоров'ю людини, а також шкоду для навколишнього природного середовища, тваринного і рослинного світу.

Розкрито типовий портрет особи правопорушника та визначено його типові ознаки. При дослідженні характеристик особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля мають значення: демографічні дані (стать, вік); дані, що характеризують професійну діяльність особи (службова, (посадова) особа, працівник підприємства, установи, організації, підприємець, безробітній); соціальні ознаки (освіта, місце проживання, сімейний стан); психологічні ознаки (звички, вміння, навички).

Вивчено типові способи вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, а також способи їх підготовки та припинення. До предмету кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля належать такі об'єкти навколишнього природного середовища: життя і здоров'я людини; тваринний і рослинний світ (рослини, дерева, ліси, насадження, чагарники, птахи, звірі, водні тварини і рослини); природні ресурси (землі, надра, корисні копалини, атмосферне повітря, континентальний шельф і море, водні об'єкти); об'єкти природно-заповідного фонду.

Акцентовано увагу на тому, що вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля призводить до настання негативних наслідків для навколишнього природного середовища, які розглянуто як елемент

криміналістичної характеристики, що розкриває одну з ознак даного виду кримінальних правопорушень. До типових наслідків кримінальних правопорушень проти довкілля віднесено: загибель людей; масове захворювання людей; екологічне забруднення значних територій; небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля (створення небезпеки для життя і здоров'я людей; масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу; негативний вплив на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ; матеріальна шкода у великому розмірі; інші тяжкі наслідки.

Окреслено специфіку організації досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, розкрито зміст початкового та наступного етапів розслідування. З'ясовано джерела інформації про вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля до яких віднесено: 1) заяви та повідомлення осіб, які стали свідками вчинення протиправних дій щодо навколишнього природного середовища або безпосередньо осіб, яким в результаті таких дій завдано шкоду; 2) повідомлення державних органів, які здійснюють державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища; 3) самостійне виявлення правоохоронними органами ознак вчинення кримінального правопорушення проти довкілля або затримання особи у ході вчинення протиправних дій. Також, розкрито ефективні форми взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля, до яких віднесено: 1) взаємодія правоохоронних органів з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища; 2) взаємодія правоохоронних органів з органами прокуратури та Служби безпеки України; 3) взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами кримінальної поліції, органами дізнання та іншими підрозділами Національної поліції; 4) створення слідчо-оперативних груп для розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Визначено типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування у поєднанні із типовими слідчими версіями та тактичними задачами і

рішеннями. Виокремлено наступні слідчі ситуації: ситуація перша – досудове розслідування розпочато за фактом вчинення протиправних дій, що мають ознаки кримінального правопорушення проти довкілля; ситуація друга – досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу встановлено; ситуація третя – досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу не встановлено.

Розкрито типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля до яких належать: ситуація перша – особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено; ситуація друга – особу правопорушника встановлено, проте факт вчинення ним кримінального правопорушення не підтвердився; ситуація третя – особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено; встановлено причетність до вчинення протиправних дій співучасника (співучасників).

Значну увагу приділено проведенню слідчих (розшукових) дій та призначенню судових експертиз. У результаті аналізу судової та слідчої практики встановлено, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільним є проведення огляду місця події, огляду документів, допиту свідків та підозрюваного, призначення і проведення судових експертиз.

Визначено об'єкти, що підлягають огляду у ході слідчих (розшукових) дій: 1) у кримінальних правопорушеннях щодо незаконного корисливого вилучення природних об'єктів: ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій, лісові масиви, водойми й берегова зона, ставки, канали, річки, озера, сільськогосподарські поля та угіддя, об'єкти тваринного і рослинного світу, знаряддя вчинення кримінальних правопорушень (мисливська гладкоствольна зброя, електропили, лопати, кирки, риболовні сітки тощо), транспортні і плаваючі засоби, техніка (машини, трактори, екскаватори, навантажувачі, самоскиди тощо); 2) у кримінальних

правопорушеннях щодо забруднення природних об'єктів: ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій, водойми й берегова зона, ставки, канали, річки, озера, сільськогосподарські поля та угіддя, відстійники, водостоки, каналізаційні мережі, полігони або смітники, очисні споруди, територія суб'єктів господарської діяльності, об'єкти тваринного і рослинного світу тощо; 3) у кримінальних правопорушеннях щодо знищення або пошкодження природних об'єктів: лісові масиви, зелені насадження, територія природно-заповідного фонду, заказники, рибогосподарські водойма та берегова зона, ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій; 4) у кримінальних правопорушеннях щодо порушення правил екологічної безпеки: територія суб'єктів господарської діяльності, документація суб'єктів господарської діяльності (проектні документи, звіти, плани, документація щодо виробництва), об'єкти будівництва, устаткування, ділянки місцевості на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій.

Окреслено специфіку проведення огляду місця події (підготовка до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, здійснення організаційних заходів на місці та фіксація ходу проведення огляду), а також систематизовано інформацію, яку віднесено до предмету допиту свідків, потерпілих, підозрюваних при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля.

За результатами вивчення наукових досліджень та судово-слідчої практики, встановлено, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільним є призначення і проведення таких судових експертиз: екологічна, хімічна, ветеринарна, технічна, інженерно-екологічна, біологічна, ґрунтознавча, криміналістична, медична.

Ключові слова: методика розслідування, кримінальні правопорушення проти довкілля, криміналістична характеристика, організація розслідування, тактика проведення слідчих (розшукових) дій, призначення судових експертиз.

SUMMARY

Tatarenko S.V. Methods of investigating criminal offenses against the environment. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of doctor of philosophy in specialty 081 - Law. – the Donetsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi. – 2024.

The dissertation is devoted to the study of the methodology of investigation of criminal offenses against the environment, namely the forensic classification and forensic characteristics of the specified criminal offenses, the content of the initial and subsequent stages of the investigation, typical investigative situations and versions, as well as the tactics of conducting investigative (search) actions.

The criminal-legal characteristics of criminal offenses against the environment are considered, their concepts and main features are revealed. Criminal offenses against the environment are defined as illegal acts that encroach on legal relations in the field of protection, use and reproduction of natural resources, ensuring environmental safety, prevention and elimination of the negative impact of economic and other activities on the surrounding natural environment, preservation of natural resources, the genetic fund of living nature, landscapes and other natural complexes, unique territories and natural objects related to historical and cultural heritage, which lead to socially dangerous consequences in the form of damage or threat of damage to the environment. The criminological characteristics of criminal offenses against the environment include the following elements: the subject of the criminal offense; the person of the offender; method of committing an illegal act; the situation of the criminal offense; traces; consequences of a criminal offence.

It has been established that forensic classification is a component of forensic methodology, which contributes to the study of criminal offenses of a certain type and their distribution into groups according to certain forensic criteria, the development of specific methodological recommendations for the investigation of a

particular type (subtype or group) of criminal offenses, taking into account their forensic characteristics and features. A criminological classification of criminal offenses against the environment is proposed depending on the consequences that constitute a significant public danger and threaten human life and health, as well as damage to the natural environment, animal and plant life.

A typical portrait of an offender is revealed and his typical features are determined. When studying the characteristics of a person who commits criminal offenses against the environment, the following are important: demographic data (gender, age); data characterizing the professional activity of a person (official, (official) person, employee of an enterprise, institution, organization, entrepreneur, unemployed person); social characteristics (education, place of residence, marital status); psychological characteristics (habits, abilities, skills).

Typical methods of committing criminal offenses against the environment, as well as methods of their preparation and termination, were studied. The subject of criminal offenses against the environment includes the following objects of the natural environment: human life and health; animal and plant life (plants, trees, forests, plantations, shrubs, birds, animals, aquatic animals and plants); natural resources (land, subsoil, minerals, atmospheric air, continental shelf and sea, water bodies); objects of the nature reserve fund.

Attention is focused on the fact that the commission of criminal offenses against the environment leads to the occurrence of negative consequences for the natural environment, which are considered as an element of forensic characteristics that reveals one of the signs of this type of criminal offenses. Typical consequences of criminal offenses against the environment include: death of people; mass disease of people; environmental pollution of large areas; danger to life, health of people or the environment (creating a danger to life and health of people; mass death of objects of animal or plant life; negative impact on human health, plant and animal life; material damage in a large amount; other serious consequences.

The specifics of the organization of the pre-trial investigation of criminal offenses against the environment are outlined, the content of the initial and

subsequent stages of the investigation is disclosed. Sources of information on the commission of criminal offenses against the environment have been clarified, which include: 1) statements and reports of persons who witnessed the commission of illegal actions against the natural environment or directly of persons who were harmed as a result of such actions; 2) notifications of state bodies that carry out state management in the field of environmental protection; 3) independent detection by law enforcement agencies of signs of committing a criminal offense against the environment or detaining a person in the course of committing illegal actions. Also, effective forms of interaction in the investigation of criminal offenses against the environment were revealed, which include: 1) interaction of law enforcement agencies with state supervision (control) bodies and state specialized institutions in the field of environmental protection; 2) interaction of law enforcement agencies with the prosecutor's office and the Security Service of Ukraine; 3) interaction of pre-trial investigation bodies with criminal police units, inquiry bodies and other units of the National Police; 4) creation of investigative and operational teams to investigate criminal offenses against the environment.

Typical investigative situations at the initial stage of the investigation are defined in combination with typical investigative versions and tactical tasks and solutions. The following investigative situations are singled out: the first situation – a pre-trial investigation has been started based on the fact of committing illegal actions that have signs of a criminal offense against the environment; the second situation – a pre-trial investigation has been started on the fact of committing a criminal offense against the environment and the identity has been established; the third situation – a pre-trial investigation has been started on the fact of committing a criminal offense against the environment and the person has not been identified.

Typical investigative situations of the further stage of the investigation of criminal offenses against the environment are revealed, which include: the first situation - the identity of the offender has been established, a notice of suspicion has been served; the second situation – the identity of the offender has been established, but the fact that he committed a criminal offense has not been confirmed; third

situation – the identity of the offender has been established, a notice of suspicion has been served; the complicity of the accomplice (accomplices) in committing illegal acts has been established.

Considerable attention is paid to the conduct of investigative (search) actions and the appointment of forensic examinations. As a result of the analysis of judicial and investigative practice, it was established that during the investigation of criminal offenses against the environment, it is appropriate to conduct an inspection of the scene of the incident, review documents, question witnesses and the suspect, appoint and conduct forensic examinations.

The objects subject to inspection during investigative (search) actions have been determined: 1) in criminal offenses related to the illegal expropriation of natural objects: areas of land where the consequences of illegal actions were found, forest areas, reservoirs and coastal zone, ponds, canals, rivers, lakes, agricultural fields and lands, objects of animal and plant life, tools for committing criminal offenses (smooth-barreled hunting weapons, electric saws, shovels, picks, fishing nets, etc.), transport and floating vehicles, machinery (cars, tractors, excavators, loaders, dump trucks, etc.); 2) in criminal offenses related to the pollution of natural objects: areas of the area where the consequences of illegal actions were found, reservoirs and coastal zone, ponds, canals, rivers, lakes, agricultural fields and lands, sumps, drains, sewage networks, landfills or garbage dumps, sewage treatment plants, the territory of business entities, objects of animal and plant life, etc.; 3) in criminal offenses related to the destruction or damage of natural objects: forest massifs, green areas, the territory of the nature reserve fund, nature reserves, fishing ponds and coastal zones, areas of the area where the consequences of illegal actions have been detected; 4) in criminal offenses related to violation of environmental safety rules: the territory of business entities, documentation of business entities (design documents, reports, plans, production documentation), construction objects, equipment, areas of the area where the consequences were found committing illegal acts.

The specifics of conducting an inspection of the scene of the incident (preparation for conducting this investigative (search) action, carrying out organizational measures on the spot and recording the progress of the inspection) are outlined, as well as information related to the subject of questioning witnesses, victims, suspects in the investigation of criminal offenses against the environment is systematized .

Based on the results of the study of scientific research and forensic practice, it was established that during the investigation of criminal offenses against the environment, it is appropriate to appoint and conduct the following forensic examinations: ecological, chemical, veterinary, technical, engineering-ecological, biological, soil science, forensic, medical.

Keywords: investigation method, criminal offenses against the environment, forensic characteristics, investigation organization, investigative (search) tactics, appointment of forensic examinations.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Татаренко С.В. Криміналістичний портрет особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 120-125.

2. Татаренко С.В. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля. *Київський часопис права*. 2022. № 2. С. 181-187.

3. Татаренко С.В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля. *Українська поліцейстика : теорія, законодавство, практика*. 2023. № 2 (6). С. 44-49.

4. Татаренко С.В. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 3 (84). С. 63-69.

5. Татаренко С.В. Судові експертизи в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 8. С. 62-71.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

1. Татаренко С.В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 вересня 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2021. С. 123-126.

2. Татаренко С.В. Щодо визначення структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали міжнар.

наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина». 2022. С. 78-80.

3. Татаренко С.В. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 07 липня 2023 р. Кропивницький. 2023. С. 274-276.

4. Татаренко С.В. Визначення предмету допиту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 17-18 жовтня 2023 р. Львів, Торунь : «Liha-Pres, 2023. 192 с. С. 107-109.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....	25
1.1. Поняття та кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень проти доквілля.....	25
1.2. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти доквілля.....	40
1.3. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти доквілля.....	54
1.4. Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти доквілля.....	65
Висновки до першого розділу.....	96
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....	102
2.1. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти доквілля.....	102
2.2. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти доквілля.....	120
2.3. Планування розслідування кримінальних правопорушень проти доквілля на початковому етапі.....	136
2.4. Наступний етап розслідування кримінальних правопорушень проти доквілля.....	146
Висновки до другого розділу.....	150
РОЗДІЛ 3. ТАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....	157

3.1. Огляд місця події у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.....	157
3.2. Допит у розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля...	178
3.3. Судові експертизи у розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля.....	195
Висновки до третього розділу.....	213
ВИСНОВКИ.....	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	233
ДОДАТКИ.....	270

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

НП України – Національна поліція України

СБ України – Служба безпеки України

СОГ – слідчо-оперативна група

С(Р)Д – слідча (розшукова) дія

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема охорони навколишнього природного середовища потребує впровадження системи дієвих заходів щодо протидії негативному впливу на довкілля, запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень проти довкілля, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища.

До кримінальних правопорушень проти довкілля належать: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України); забруднення або псування земель (ст. 239 КК України); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239² КК України); порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України); незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину (ст. 240¹ КК України); забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України); порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України); забруднення моря (ст. 243 КК України); порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України); знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України); незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України); порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України); незаконне полювання (ст. 248 КК України); незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України); проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК України); порушення

ветеринарних правил (ст. 251 КК України); умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України); безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Незважаючи на те, що вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля тягне за собою настання кримінальної відповідальності, спостерігається зростання їх кількості. Таким чином, за фактом вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236, 237, 238, 239, 239⁻¹, 239⁻², 240, 240⁻¹, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254 КК України до ЄРДР у 2013 році внесено 2923 кримінальних правопорушень, 2014 – 2624, 2015 – 235, 2016 – 3941, 2017 – 3765, 2018 – 3529, 2019 – 3769, 2020 – 4558, 2021 – 5416, 2022 – 3918, 2023 – 4741 [196].

Протягом останніх десятиліть проблема охорони навколишнього природного середовища, розслідування та протидії вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля залишається актуальною та знаходить своє відображення у працях і дослідженнях науковців. Серед них С.М. Акіфзаде, Ю.В. Алябов, В.К. Барвенко, В.Д. Берназ, П.Д. Біленчук, А.Ф. Волобуєв, С.Б. Гавриш, О.К. Галицька, Т.О. Горенюк, В.Г. Грузкова, А.Л. Дудніков, О.О. Дудоров, В.А. Журавель, Д.В. Каменський, Н.І. Клименко, С.О. Книженко, І.І. Когутич, В.М. Комарницький, В.О. Коновалова, В.П. Корж, Т.В. Корнякова, І.І. Кравчук, В.К. Лисиченко, О.П. Литвин, П.М. Маланчук, В.О. Маркус, Г.А. Матусовський, Р.О. Мовчан, О.В. Нарожна, О.В. Одерій, І.П. Осипенко, М.В. Перебитюк, М.А. Погорецький, О.І. Ревенко, М.В. Салтевський, А.В. Старушкевич, Л.Л. Стасюк, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, Ю.А. Турлова, Ю.М. Туровець, В.Ю. Шепітько, А.П. Шеремет та ін.

Прогалини в законодавстві та недостатній контроль з боку правоохоронних органів за дотриманням норм міжнародного та вітчизняного законодавства призводить до збільшення кількості кримінальних

правопорушень проти довкілля та непритягнення до відповідальності осіб, причетних до порушень законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища. Аналіз статистичних даних щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування вказують на розповсюджені випадки закриття кримінальних проваджень за фактом вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля та відповідно неприйняття рішень за результатами розслідування. Про зазначене свідчать дані щодо розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля за період січень-грудень 2023 року: 1) за ст. 236 КК України (порушення правил екологічної безпеки) обліковано 30 кримінальних правопорушень, з них вручено підозру – 0, провадження закрито (за ст. 284 КПК України) – 3, рішення про закінчення або зупинення провадження не прийняте – 30; 2) за ст. 239 КК України (забруднення або псування земель) обліковано 288, з них вручено підозру – 23, провадження закрито (за ст. 284 КПК України) – 90, рішення про закінчення або зупинення провадження не прийняте – 273; 3) за ст. 240 КК України (порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин) обліковано 380, з них вручено підозру – 77, провадження закрито (за ст. 284 КПК України) – 163, рішення про закінчення або зупинення провадження не прийняте – 319; 4) за ст. 241 КК України (забруднення атмосферного повітря) обліковано 83, з них вручено підозру – 2, провадження закрито (за ст. 284 КПК України) – 23, рішення про закінчення або зупинення провадження не прийняте – 81 [196]. Указана проблема потребує розроблення наукових пропозицій і рекомендацій з урахуванням специфіки кримінальних правопорушень проти довкілля та практики їх розслідування і судового розгляду, що сприятиме всебічному дослідженню обставин вчинення кримінального правопорушення, ефективності проведення С(Р)Д та прийнятті обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Основних засад (стратегії)

державної екологічної політики України на період до 2030 року, затвердженої законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII; пп. 10, 14, 27 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454; пріоритетного напрямку наукових досліджень «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року №12-21.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є дослідження та розроблення методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі завдання:

- вивчити і розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля;
- розкрити типовий портрет особи правопорушника, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля;
- окреслити типовий предмет кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля;
- визначити типові способи вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля;
- розглянути типові наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля;
- систематизувати типові слідчі ситуації у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля;
- проаналізувати специфіку підготовки і проведення огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля;
- визначити об’єкти, які підлягають огляду при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля;

– охарактеризувати предмет допиту свідків, потерпілих, підозрюваних при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають в результаті вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля та діяльність органів досудового розслідування щодо виявлення і розслідування вказаних кримінальних правопорушень.

Предмет дослідження – методика розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, узагальнення) і спеціальні (догматичний, історико-правовий, системно-структурний, формально-логічний, соціологічний, статистичний) методи і прийоми наукового пізнання. *Загальнонаукові методи* використано з метою вивчення та аналізу наукових праць фахівців, що здійснили дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля, їх виявлення та розслідування (розділі 1,2,3). *Системно-структурний метод* застосовано під час вивчення та розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля (підрозділ 1.2). За допомогою *догматичного методу* досліджено такі категорії і поняття як кримінальні правопорушення проти довкілля, злочин проти довкілля, криміналістична характеристика, криміналістична класифікація, слідчі версії, слідчі ситуації тощо (розділи 1,2,3). *Історико-правовий метод* надав можливість дослідити нормативно-правові акти (закони, стратегії) щодо охорони навколишнього природного середовища та протидії вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля (підрозділ 1.1). Із використанням *формально-логічного методу* сформульовано отримані у ході дослідження висновки у вигляді пропозицій і рекомендацій. *Соціологічний метод* застосовано під час анкетування працівників слідчих підрозділів, що здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень. *Статистичний метод* використано у ході вивчення і аналізу показників вчинення кримінальних правопорушень проти

довкілля, дослідження способу, обстановки та особи правопорушника вказаних кримінальних правопорушень.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення 260 вироків суду першої інстанції, винесених у 2018-2023 роках за результатами розгляду кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України, а також зведені дані анкетування працівників органів досудового розслідування.

Наукова новизна одержаних результатів.

вперше:

– надано криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля залежно від їх наслідків;

– розкрито типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля;

– визначено об'єкти, які підлягають огляду при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля;

удосконалено:

– типовий портрет особи правопорушника, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля;

– типовий предмет кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля;

– типові способи вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля;

– систематизовано типові слідчі ситуації у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля;

дістало подальшого розвитку:

– типові наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля;

– специфіка підготовки і проведення огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля;

– предмет допиту свідків, потерпілих, підозрюваних при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки і пропозиції впроваджено та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого вивчення та розроблення методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, криміналістичної класифікації та характеристики, початкового та подальшого етапів розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, тактики проведення С(Р)Д;

– *законотворчій діяльності* – з метою удосконалення чинного законодавства, зокрема положень щодо протидії, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля;

– *практичній діяльності правоохоронних органів України* – у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема виявлення та початку досудового розслідування, планування та проведення С(Р)Д, призначення судових експертиз;

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», а також розробки навчально-методичних матеріалів, навчальних посібників та підручників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (м. Львів, 17–18 вересня 2021 р.); «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р.); «Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану» (м. Кропивницький, 07 липня 2023 р.); II Міжнародна науково-практична

конференція Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету (м. Київ, 17-18 жовтня 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації відображено у п'ятьох наукових публікаціях у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук; чотири – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (316 найменувань на 36 сторінках) та п'яти додатків на 29 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 298 сторінок, із них основний текст – 200 сторінок.

РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

1.1. Поняття та кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля

Відповідно до Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16). У той же час, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66).

Кримінальні правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [206].

Правову основу охорони довкілля складають: Конституція України, КК України, Кодекс України «Про надра», Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Лісовий кодекс України, Повітряний кодекс України, ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЗУ «Про охорону атмосферного повітря», ЗУ «Про природно-заповідний фонд України», ЗУ

«Про зону надзвичайної екологічної ситуації», ЗУ «Про тваринний світ», ЗУ «Про природно-заповідний фонд України», ЗУ «Про управління відходами», ЗУ «Про рослинний світ», ЗУ «Про захист рослин», ЗУ «Про охорону земель», ЗУ «Про Червону книгу України», ЗУ «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчові продукції з них», ЗУ «Про курорти», ЗУ «Про мисливське господарство та полювання», ЗУ «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», ЗУ «Про карантин рослин» та інші нормативно-правові акти, що забезпечують охорону довкілля.

Важливе значення для регулювання правовідносин у сфері охорони навколишнього природного середовища мають ратифіковані Україною міжнародні нормативно-правові акти, зокрема: Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992), Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1992), Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (1992), Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (1971), Конвенція про охорону дикої флори, фауни та природних середовищ існування в Європі (1979), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (1998), Міжнародна конвенція про охорону нових сортів рослин (1961), Конвенція про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (1992), Віденська конвенція про охорону озонового шару (1985), Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права (1982), Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (1979), Конвенція про попередження забруднення моря викидами відходів і інших матеріалів (1972) та ін.

Крім того, пріоритетні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля викладені у Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року.

Слід акцентувати увагу на тому, що законодавством України не закріплено поняття кримінального правопорушення (проступку, злочину) проти довкілля, а тому пропонуємо розглянути наукові розробки вчених з цього питання [303, с. 26].

А.М. Шульга надає поняття «злочини проти довкілля», під яким пропонує вважати передбачені Розділом VIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність), що створюють реальну загрозу завдання шкоди чи завдають реальну шкоду довкіллю, як об'єкту кримінально-правової охорони і які вчиняються суб'єктом лише цих злочинів. Специфічними ознаками злочинів проти довкілля, виходячи з вищенаведеного визначення є: 1) суспільна небезпечність діянь; 2) винність особи при вчиненні відповідних діянь; 3) протиправність; 4) відповідний суб'єкт злочинів проти довкілля; 5) об'єкт кримінально-правової охорони [310, с. 16]. Також, кримінальні правопорушення проти довкілля (екологічні злочини) у наукових джерелах розглядаються як передбачені кримінальним законом винні суспільно небезпечні діяння (дії або бездіяльність), що посягають на довкілля та його компоненти, раціональне використання та охорона яких забезпечують життєдіяльність людини, а також екологічну безпеку населення і територій, і полягають у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів або у протиправному впливі на них, що призводить до негативних змін стану та якості довкілля [66, с. 20].

Т.О. Горенюк визначає екологічний злочин як передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, що посягає на встановлений законом порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки [49, с. 96]. В той же час, науковець надає поняття екологічного правопорушення як протиправного, вчиненого працездатним суб'єктом, як правило, винного діяння (дію чи бездіяльність), що посягає на встановлений порядок природокористування, охорони навколишнього природного середовища, екологічну безпеку,

внаслідок чого заподіюється екологічна шкода (або створюється реальна загроза її заподіяння), за вчинення якого законодавством передбачена юридична відповідальність [49, с. 96]. Також, науковцем визначено поняття екологічного проступку як діяння, що посягає на встановлений законом порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки [49, с. 96].

В.Ю. Туровець надав криміналістичне визначення злочинів проти довкілля, які на його думку є передбаченими кримінальним законом злочинні посягання на навколишнє середовище, що вчиняються службовими, спеціально уповноваженими особами, на яких покладено обов'язок дотримання встановлених норм, та іншими особами шляхом злочинного діяння, що заподіяло шкоду довкіллю, спричинило захворювання або загибель людей, інші тяжкі наслідки або створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля [297, с. 251].

С.О. Книженко вивчаючи екологічні злочини у криміналістичному аспекті, визначає їх як передбачені кримінальним законом злочинні посягання на навколишнє природне середовище, що вчиняються службовими та спеціально уповноваженими особами, на яких покладено обов'язок дотримання встановлених екологічних правил, іншими особами шляхом злочинної діяльності або бездіяльності, яка заподіяла шкоду довкіллю, спричинила загибель або захворювання людей, інші тяжкі наслідки або створила небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля [82, с. 9].

На думку О.В. Одерія, злочини проти довкілля – це однорідна сукупність кримінально-караних діянь, що посягають на навколишнє природне середовище та його компоненти, характерними ознаками яких є однорідність і взаємообумовленість способів досягнення протиправної мети, наявності слідів екологічного спрямування та викликаних ними негативних наслідків. Науковець акцентує увагу на полеміці в науці кримінального права щодо поняття екологічного злочину, та пропонує єдиним правильним шляхом запровадження означеного поняття в КК України, що: а) сприяло б

удосконаленню законодавства та підвищенню ефективності боротьби з цією групою злочинів; б) зменшило, а можливо, і припинило дискусію із цього питання; в) позитивно вплинуло на дослідження в частині розроблення методики розслідування злочинів проти навколишнього природного середовища [171, с. 48]. Не можемо не погодитись з думкою О.В. Одерія, так як дефініція кримінального правопорушення проти довкілля у законодавчих актах сприятиме усуненню спірних питань та дискусій з цього приводу, а також використання вказаного поняття як науковцями у ході наукових досліджень, так і практичними працівниками правоохоронних органів та органів виконавчої влади, на які покладено функції охорони навколишнього природного середовища.

Таким чином, проаналізувавши думки науковців, пропонуємо розглядати кримінальне правопорушення проти довкілля як протиправне діяння, яке посягає на правовідносини у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною, які тягнуть за собою суспільно небезпечні наслідки у вигляді завдання шкоди або загрози завдання шкоди довкіллю.

Кримінальні правопорушення проти довкілля характеризуються низкою ознак, які відображають їх специфіку. А.М. Шульга зазначає, що їх специфічними ознаками є суспільна небезпечність; винність особи; протиправність; суб'єкт, об'єкт кримінально-правової охорони. Науковець розглянув детально та надав характеристику таким ознакам:

1) суспільна небезпечність діянь – кримінальні правопорушення проти довкілля відносяться до таких, суспільна небезпечність яких, за загальним правилом, не підтверджується офіційними статистичними даними. Латентність кримінальних правопорушень проти довкілля є достатньо

високою у порівнянні з іншими видами протиправних діянь. Про це свідчить те, що екологічна ситуація у державі постійно погіршується, а кількість зареєстрованих екологічних кримінальних правопорушень є досить незначною. Реальна латентність кримінальних правопорушень проти довкілля, за даними спеціалістів, складає близько 98 %. Суспільна небезпечність вказаних кримінальних правопорушень також характеризується її ступенем. Ступінь суспільної небезпечності визначається обставинами вчинення протиправних дій (ступенем реалізації кримінально-протиправного наміру, способом вчинення діяння, роллю, яку виконував винний у разі вчинення діяння у співучасті, розміром шкоди та тяжкістю наслідків, що настали). Конкретну оцінку ступеня суспільної небезпечності дає суд з урахуванням усіх фактичних обставин, що виражається у конкретному обвинувальному акті. Особливість кримінальних правопорушень проти довкілля полягає в тому, що наслідки їх можуть наставати не відразу, а через деякий проміжок часу;

2) винність особи при вчиненні відповідних діянь – кримінальні правопорушення проти довкілля можуть вчинятися як умисно так і необережно, а можуть мати подвійну (змішану) форму вини. Ставлення порушника до суспільно небезпечного діяння умисне, а його відношення до наслідків у вигляді створення небезпеки для людини або довкілля чи заподіяння реальної шкоди людині або довкіллю – виключно необережне. Відповідно, кримінальні правопорушення проти довкілля можуть мати будь-яку форму вини: умисну, необережну або подвійну (змішану);

3) протиправність – у Розділі VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля» наведений вичерпний перелік кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, що завдають шкоду довкіллю, а також людині, її здоров'ю та життю;

4) суб'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля – кримінальні правопорушення проти довкілля в залежності від суб'єктного складу можна

поділити на наступні групи: 1) ті, які вчиняються загальним суб'єктом; 2) ті, які вчиняються спеціальним суб'єктом; 3) ті, які можуть вчинятися як загальним, так і спеціальним суб'єктом. Друга група з точки зору суб'єктного складу включає як службових осіб (ч. 3, 4 ст. 18 КК України), так і осіб, на яких покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил у сфері екологічної безпеки та здійснення спеціальних видів діяльності;

5) об'єкт кримінально-правової охорони – необхідно вважати навколишнє природне середовище або довкілля. Згідно зі статтею 5 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища є навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [310, с. 16-21].

Викладені вище ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля мають кримінально-правовий характер, а тому, пропонуємо розглянути специфічні ознаки досліджуваних кримінальних правопорушень, які мають криміналістичне значення:

1. Предмет кримінально-протиправного посягання. Відповідно до КК України до предмету кримінально-протиправного посягання кримінального правопорушення проти довкілля можуть належати:

1) підприємства, споруди, пересувні засоби та інші об'єкти, у зв'язку з неправильним використанням яких настає загибель людей або інші тяжкі наслідки (ст. 236 КК України);

2) землі, поверхневий шар земель (статті 239, 239-1, 239-2, 254 КК України);

3) надра і корисні копалини (ст. 240 КК України);

4) атмосферне повітря (ст. 241 КК України);

5) водні об'єкти (ст. 242 КК України);

- 6) море (ст. 243 КК України);
- 7) континентальний шельф і його природні багатства (ст. 244 КК України);
- 8) окремі об'єкти рослинного світу (ст. 245 КК України);
- 9) дерева і чагарники (ст. 246 КК України);
- 10) рослини та плоди рослин (ст. 247 КК України);
- 11) дикі звірі та птахи (ст. 248 КК України);
- 12) водні живі ресурси (ст. 249 КК України);
- 13) риби і дикі водні тварини (ст.250 КК України);
- 14) тварини, продукти, сировина і корми тваринного походження (ст. 251 КК України);
- 15) території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України);
- 16) проекти, інша аналогічна документація, в якій відсутні дані про обов'язкові інженерні системи захисту довкілля для споруд, що вводяться в експлуатацію, а також безпосередньо такі споруди без зазначених систем (ст. 253 КК України) [119, с. 124].

2. Суспільна небезпека – це можливість завдання шкоди охоронюваним законом правовідносинам у результаті вчинення протиправних дій або бездіяльності. Більшість кримінальних правопорушень проти довкілля становлять підвищену суспільну небезпеку, адже можуть призвести до настання тяжких наслідків у вигляді загибелі або захворювання людей, екологічної катастрофи та ін.

3. Причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями та наслідками, які настали. У даному випадку необхідно зважати на те, що більшість екологічних кримінальних правопорушень є латентними, а наслідки їх вчинення можуть наступати через деякий проміжок часу і залишатись непомітними для правоохоронних органів. У постанові Пленуму Верховного суду України № 17 від 10.12.2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» [303, с. 29-30] зазначається,

що з'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти, чи є причиновий зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі особи (стихійне лихо, пожежа тощо). Відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля настає і в тому разі, коли відповідні дії були вчинені у зв'язку з виробничою або іншою діяльністю [206; 303, с. 29-30].

4. Наслідки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, до яких можна віднести:

1) загибель людей (під загибеллю людей (статті 236, 237, частини 2 статей 238-243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253 КК України треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена відповідними статтями КК України) [206];

2) масове захворювання людей;

3) екологічне забруднення значних територій;

4) небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля (створення небезпеки для життя і здоров'я людей (частини 1 статей 239-244, ч. 1 ст. 253 КК України має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо) [206; 305, с. 28-29];

5) масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу;

6) негативний вплив на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ;

7) матеріальна шкода у великому розмірі (якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян);

8) інші тяжкі наслідки (під тяжкими наслідками (статті 236, 237, частини 2 статей 238-243, ч. 2 ст. 245, статті 247, 251, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 253

КК України) слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах; тощо [206].

Більш детально розглянути ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля та визначити їх особливості можливо за допомогою вивчення їх кримінально-правової характеристики.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти довкілля є такий стан навколишнього природного середовища та його окремих компонентів, за якого відсутня небезпека для життя і здоров'я людей, забезпечуються охорона, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, дотримується належний екологічний стан біосфери [66, с. 21]. Також, науковці родовим об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень визначають суспільні відносини щодо охорони довкілля, збереження у природній багатоманітності, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, охорони нормального екологічного стану біосфери. За своїм безпосереднім об'єктом усі кримінальні правопорушення проти довкілля можуть бути поділені на: 1) кримінальні правопорушення проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 і 253 КК); 2) кримінальні правопорушення у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря (статті 239, 240, 241 і 254 КК); 3) кримінальні правопорушення у сфері охорони водних ресурсів (статті 242, 243 і 244 КК); 4) кримінальні правопорушення у сфері лісокористування, захисту рослинного і тваринного світу (статті 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251 і 252 КК) [121, с. 270; 303, с. 27].

Крім того, кримінальні правопорушення проти довкілля посягають на конституційне право громадян на безпечне довкілля, а також на порядок охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів,

забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [119, с. 124].

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти довкілля характеризується тим, що переважна їх кількість може вчинятись шляхом як дії, так і бездіяльності. Такий підхід обумовлений передусім тим, що безпосереднє заподіяння шкоди екологічній безпеці відбувається шляхом невиконання або неналежного виконання встановлених правил (наприклад, правил проведення екологічної експертизи, правил охорони або використання надр, ветеринарних правил), вимог екологічного законодавства (зокрема, порушення законодавства про континентальний шельф України, порушення законодавства про захист рослин) [57, с. 635; 303, с. 28]. Так, окремі кримінальні правопорушення проти довкілля (наприклад, незаконне заволодіння землями водного фонду, незаконне полювання) можуть вчинятись лише шляхом дій. Деякі екологічні кримінальні правопорушення можуть вчинятись лише шляхом бездіяльності (зокрема, ч. 3 ст. 243 КК України) [119, с. 124; 303, с.28].

Залежно від моменту закінчення кримінального правопорушення проти довкілля можна виділити такі їх види: 1) які вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків (зокрема, ст. ст. 236, 237, ч. 2 ст. 239, ч. 2, 3 ст. 239-1, ч. 3 ст. 239-2, ч. 2 ст. 242, ст. ст. 246, 247, 249, 251 КК України); 2) які вважаються закінченими за умови створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. ст. 239, 240, 241, 244, 253, ч. 3 ст. 243 КК України); 3) з формально-матеріальним складом, які вважаються закінченими як при вчиненні (або не вчиненні) окремих дій, так і в разі настання вказаних у диспозиції статті (частини статті) суспільно небезпечних наслідків (зокрема, ч. 2 ст. 238, ч. 1, 2 ст. 240, ст. 246, ч. 1 ст. 248 КК України) [119, с. 124-125].

Інколи обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є спосіб вчинення кримінального правопорушення (знищення об'єктів рослинного світу шляхом підпалу), час вчинення кримінального правопорушення (порушення правил екологічної безпеки під час проектування будівель і споруд), місце вчинення кримінального правопорушення (забруднення моря в межах територіальних вод України), засоби вчинення кримінального правопорушення (забруднення земель відходами) [119, с. 125].

Також, науковцями акцентовано увагу на тому, що до об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти довкілля, як правило, входять наслідки [120, с. 266]. До суспільно небезпечних наслідків протиправних посягань на довкілля належать: загибель людей (смерть хоча б однієї людини), захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу, екологічне забруднення значних територій, інші тяжкі наслідки. Загалом усі суспільно небезпечні наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля можна поділити таким чином: 1) за формою об'єктивного відображення у нормі КК України: а) реальне настання шкоди; б) загроза її настання; 2) за характером впливу на об'єкт кримінального правопорушення: а) погіршення якості довкілля; б) шкода у вигляді втрати компонента довкілля, природного об'єкта: повної втрати, часткової втрати; і повної, і часткової втрати; в) спричинення смерті або шкоди здоров'ю людини; 3) за змістом суспільних відносин, благ і цінностей: а) екологічна шкода; б) фізична шкода; в) економічна (майнова) шкода [57, с. 635; 303, с. 28-29].

Суб'єктивна сторона характеризується переважно необережною формою вини. Якщо винний порушує закріплені у статтях 236-254 КК України кримінально-правові заборони з умислом на спричинення загибелі людей, шкоди їх здоров'ю або інших тяжких наслідків, таке діяння може утворювати склад кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, проти життя та здоров'я особи, проти власності, проти громадської безпеки тощо. Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 238 (крім ч. 2 цієї статті в частині посилання на суспільно небезпечні наслідки), ч. 1, 2 ст. 239-2,

ст. 240 (за умови, що діяння не спричинило передбачених у ч. 2 ст. 240 наслідків), ч. 1 ст. 243, ч. 2 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 252 КК України, можуть вчинятись лише умисно. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 245, статтями 248, 249, 250 КК України, може характеризуватись як умисною, так і необережною формою вини [119, с. 125; 303, с. 31].

Суб'єктами кримінальних правопорушень проти довкілля можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. У випадках притягнення до кримінальної відповідальності службових осіб, котрі вчинили кримінальні правопорушення проти довкілля із використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК України, якими передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, крім ст. 238, ч. 2 ст. 248 КК України [206; 303, с. 30-31].

Таким чином, суб'єктами кримінальних правопорушень проти довкілля можуть бути: 1) фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (ст. ст. 242, 246, 248 КК України); 2) службова особа (ст. 238 КК України); 3) особа, спеціально відповідальна за інформування належних адресатів про забруднення моря (ч. 3 ст. 243 КК України); 4) особа, зобов'язана дотримуватись правил екологічної безпеки під час виконання своєї діяльності (ст. 236 КК України) [119, с. 125; 303, с. 30-31].

Слід зазначити, що суб'єкт чималої кількості кримінальних правопорушень проти довкілля є спеціальним. Його ознаки можуть прямо називатись у диспозиціях відповідних статей (наприклад, вчинення кримінального правопорушення службовою особою (ст. 238 КК України) або особою, спеціально відповідальною за інформування належних адресатів про забруднення моря (ч. 3 ст. 243 КК України) чи впливати з їх змісту (зокрема, суб'єктом кримінального правопорушення за ст. 236 КК України може бути лише особа, зобов'язана дотримуватись правил екологічної безпеки під час провадження своєї діяльності). Інші кримінальні правопорушення проти

довкілля (зокрема, передбачені ст. ст. 242, 246, 248 КК України) можуть бути вчинені будь-якою особою, наділеною ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення [57, с. 636; 303, с. 30-31].

У сфері охорони навколишнього природного середовища держава відіграє ключову роль. Як зазначає О.В. Одерій, здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів та екологічну безпеку є одним з основних завдань природоохоронних органів [164, с. 185]. Зазначимо, що управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності. Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України. Державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, обласні та інші державні органи, до компетенції яких законами України віднесено здійснення зазначених функцій [204; 303, с. 33-34].

Важливе значення має моніторинг навколишнього природного середовища, який здійснюється з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні.

Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища [204].

Відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем. Відтак, основними засадами державної екологічної політики у відповідності до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року є: збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища; досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 році; сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку; інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля; міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін; запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які

ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, а також комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження; забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства; застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, "забруднювач платить"; відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації; стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енерго- та ресурсоемності, модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів; упровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища [203].

1.2. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля

Класифікація кримінальних правопорушень передбачає розподіл протиправних діянь на групи за певними критеріями. Закріплена у ст. 12 КК України кримінально-правова класифікація кримінальних правопорушень здійснена за ступенем їх тяжкості та за передбаченим КК України покаранням за вчинення протиправного діяння. Так, кримінальні правопорушення поділяються на злочини та проступки, а злочини, в свою чергу, поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Кримінально-правова класифікація кримінальних правопорушень здійснюється науковцями і за такими

критеріями як суб'єкт, мотив, об'єкт, предмет кримінального правопорушення та ін. Крім того, класифікація кримінальних правопорушень характерна і для криміналістики, кримінології, кримінального процесу, юридичної психології [256, с. 44-45].

У криміналістиці класифікація кримінальних правопорушень здійснюється з метою їх систематизації за певними критеріями, що дозволяє встановити і окреслити типові закономірності, ознаки і особливості вчинення певної групи кримінальних правопорушень. Побудова класифікацій, що мають криміналістичну природу, повністю залежить від вибору підстав, тобто ознак, які наповнені криміналістичним змістом і є найбільш сприятливими для організації розслідування. До таких ознак відносять спосіб учинення кримінального правопорушення, застосовані знаряддя, характер ситуації, місця, часу та інші елементи криміналістичної характеристики й компоненти слідчої ситуації [171, с. 62].

На загальнотеоретичному рівні криміналістична класифікація сприяє:

- 1) відмежуванню криміналістичних знань про кримінальні правопорушення від інших (кримінально-правових, кримінологічних, кримінально-процесуальних), тобто вірному визначенню предмета криміналістики;
- 2) виявленню тісних взаємних зв'язків криміналістики з іншими науками кримінально-правового циклу;
- 3) встановленню інтегративної природи криміналістики, тобто ця класифікація ґрунтується на суміжних класифікаціях кримінальних правопорушень, але не дублює їх. На методичному рівні криміналістична класифікація необхідна для розробки методичних рекомендацій з їх розслідування та попередження. На основі класифікації кримінальних правопорушень виникають нові методики розслідування, удосконалюються і деталізуються наявні. При цьому велике значення має як схожість всередині одного класу (роду, виду, групи) кримінальних правопорушень, їх суттєві ознаки, так і їх відмінність з іншими класами (родами, видами, групами) протиправних діянь [51, с. 155]. Крім того, криміналістична класифікація сприяє конкретизації та деталізації

криміналістичної характеристики не тільки виокремленої категорії кримінальних правопорушень, а й їх відповідних різновидів, а також зумовлює розробку рекомендацій з розслідування [113, с. 352]. Таким чином, криміналістична класифікація є складовою криміналістичної методики, яка сприяє вивченню кримінальних правопорушень певного виду та здійснення їх розподілу на групи за певними криміналістичними критеріями, розробленню конкретизованих методичних рекомендацій щодо розслідування окремого виду (підвиду або групи) кримінальних правопорушень із врахуванням їх криміналістичних ознак [256, с. 45].

В.О. Гусєва виокремлює такі особливості криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень:

1) криміналістична класифікація охоплює об'ємний і багатоплановий об'єкт класифікації, це кримінальні правопорушення, що володіють сукупністю кримінально-правових, кримінально-процесуальних, кримінологічних і криміналістичних ознак;

2) особливості об'єкта зумовлюють тісний взаємозв'язок криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень із кримінально-правовою, кримінально-процесуальною та кримінологічною класифікаціями, що зумовлено інтегративною природою криміналістики;

3) класифікаційна система кримінальних правопорушень є динамічною, зміна законодавства, поява нових способів вчинення кримінальних правопорушень спричиняють зміну системи законодавства загалом;

4) специфічна мета класифікації, крім систематизації кримінальних правопорушень і методик їх розслідування, спрощення процесу їх пізнання, полягає в оптимізації розробки методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів із розслідування;

5) сферами застосування є наукова і практична, в першій проводиться розробка нових методик розслідування кримінальних правопорушень,

вдосконалення та систематизація наявних методик, розробка рекомендацій щодо розслідування конкретних протиправних діянь;

б) практична реалізація класифікацій кримінальних правопорушень здійснюється слідчим шляхом адаптації розроблених методик розслідування окремих їх видів до розслідування конкретного протиправного діяння шляхом творчого пристосування;

7) принцип обліку практики проявляється більшою мірою, ніж в інших класифікаціях, адже класифікація кримінальних правопорушень зумовлена, насамперед, потребами практики;

8) належить до загальних методів пізнання, що використовується слідчим у процесі інформаційно-пошукової діяльності, а саме використовується для кваліфікації протиправних діянь [51, с. 154-155].

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень ґрунтується на основі поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв. В основі такої класифікації за класами, групами, підгрупами, видами та різновидами мають бути перш за все кримінально-правові ознаки. Науковці А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, Я.В. Кузьмічов, Ж.В. Удовенко, С.В. Хільченко до видів криміналістичної класифікації відносять: 1) родова (за групами кримінальних правопорушень, об'єднаних однією главою КК України); 2) видова кримінально-правова класифікація кримінальних правопорушень, що використовується в криміналістиці як основна ознака при розробці окремих криміналістичних методик. Слід уточнити, що можливі також інші класифікації, до яких належать класифікації: а) за способом вчинення кримінального правопорушення; б) за ступенем приховання, маскуванню протиправних дій; в) за злочинним досвідом особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; г) за місцем їх вчинення: кримінальні правопорушення, місце вчинення яких локалізується в просторі; кримінальні правопорушення, місце вчинення яких не має певного територіального характеру, а пов'язане з якою-небудь організаційною структурою, системою [107, с. 240].

В даному випадку доцільно зазначити думку О.В. Одерія, який говорить, що кримінально-правова класифікація кримінальних правопорушень передусім сприяє появі самого об'єкта (кримінального правопорушення), до якого надалі можливим стає додавання (приєднання) ознак криміналістичного характеру, тобто, по суті, є керівництвом, основою для формування дійсно криміналістичних класифікацій цього об'єкта, і, зрештою, – для побудови окремих методик їх розслідування [171, с. 61-62]. Також, В.Ю. Туровець дотримується точки зору, за якою при розробці криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень необхідно враховувати кримінально-правові та криміналістичні критерії. Підставами криміналістичної класифікації для побудови методик розслідування можуть братися істотні ознаки об'єктів, що підлягають класифікації: дані про способи та обстановку вчинення кримінального правопорушення, предмет кримінально-протиправного посягання, знаряддя, мотиви, наслідки злочинної діяльності тощо [297, с. 251].

Потреби криміналістичної науки і практики зумовлюють необхідність створення відповідних криміналістичних класифікаційних систем кримінальних правопорушень. Маючи інші, ніж суміжні науки, цілі, криміналістика розробляє власні класифікаційні системи, ґрунтуючись при цьому на виявленні та дослідженні особливого роду закономірностей – закономірностей формування та виявлення криміналістичних рис окремих видів кримінальних правопорушень [171, с. 62]. Таким чином, критерієм поділу кримінальних правопорушень на групи є криміналістично значущі ознаки протиправних діянь, закономірності їх вчинення, до яких ми можемо віднести спосіб вчинення кримінального правопорушення, особу правопорушника та особу потерпілого, предмет кримінально-протиправного посягання, обстановку, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, наслідки та сліди протиправних дій [256, с. 46].

Здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти доквілля надає можливість виокремити суттєві ознаки окремих груп досліджуваних кримінальних правопорушень. Криміналістична

класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля є підґрунтям для розроблення видових методик розслідування, що сприятиме проведенню дієвих процесуальних дій та досягненню мети розслідування [256, с. 46].

У межах вивчення методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля науковцями розроблено класифікації вказаних кримінальних правопорушень за різними критеріями. С.О. Книженко визначає такі криміналістичні критерії класифікації екологічних кримінальних правопорушень як, суб'єктний склад (злочинні, організовані групи; службові, спеціально уповноважені, інші особи), способи (незаконне вилучення, забруднення, знищення, пошкодження, порушення правил екологічної безпеки), суспільно небезпечні наслідки. Перша група включає кримінальні правопорушення, вчинені злочинними, організованими групами, окремими особами шляхом незаконного корисливого вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин. Друга група – кримінальні правопорушення, вчинені службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель. Третя – кримінальні правопорушення, вчинені службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави. Четверта – кримінальні правопорушення, вчинені службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки [82, с. 9].

Д.І. Снітко запропонував власну версію криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, залежно від способу негативного впливу на навколишнє природне середовище:

- 1) кримінальні правопорушення, пов'язані зі знищенням (пошкодженням) об'єктів довкілля (ст. ст. 245, 252 КК України);
- 2) правопорушення, пов'язані зі здійсненням негативного впливу шляхом порушення встановлених правил щодо охорони чи використання

об'єктів довкілля (ст. ст. 236, 238, 240, 242, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 253 КК України);

3) кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним заволодінням природними об'єктами (ст. ст. 239-1, 239-2, 240-1, 246 КК України);

4) кримінальні правопорушення, пов'язані зі здійсненням негативного впливу шляхом ухилення від дотримання встановлених правил охорони довкілля (ст. 237 КК України);

5) кримінальні правопорушення, пов'язані із забрудненням довкілля (ст. ст. 239, 241, 243 КК України);

б) кримінальні правопорушення, пов'язані з іншим здійсненням негативного впливу на природне середовище чи погіршенням його стану (ст. 254 КК України) [236, с.328-329].

А.Ф. Волобуєвим, С.О. Книженко, О.В. Одерієм, Р.Л. Степанюк розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля залежно від особливостей механізму вчинення цих правопорушень та розділено їх на чотири групи:

1) злочини, що вчиняються шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів (охоплюють незаконну порубку лісу (ст. 246 КК України), незаконне полювання (ст. 248 КК України), незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України) і порушення правил охорони надр (ст. 240 КК України);

2) злочини, що вчиняються шляхом забруднення природних об'єктів (охоплюють забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України) і забруднення моря (ст. 243 КК України);

3) злочини, що вчиняються шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів (охоплюють знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК України), порушення правил охорони рибних запасів під час проведення вибухових робіт (ст. 250 КК України) і знищення або

пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України);

4) злочини, що вчиняються шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки (охоплюють порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України), порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України) і безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України) [116, с.184-190].

Ю.М. Туровець криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля пропонує здійснювати за такими критеріями:

а) залежно від кола суб'єктів, інтереси яких порушуються, кримінальні правопорушення поділяються на такі: зачіпають інтереси однієї держави; зачіпають інтереси двох і більше держав (транснаціональні злочини проти довкілля, наприклад, екоцид або забруднення морських вод, що належать декільком державам);

б) залежно від суб'єкта: вчинені загальним суб'єктом (особа, яка не має спеціальних посадових повноважень); вчинені спеціальним суб'єктом; вчинені одноосібно або групою осіб; вчинені особою вперше чи особою, яка раніше вчиняла кримінальне правопорушення;

в) залежно від способу впливу на довкілля: пов'язані із заволодінням або знищенням природних ресурсів; пов'язані із негативним впливом на природне середовище, його погіршенням; інші кримінальні правопорушення проти довкілля [298, с. 9].

Питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля детально досліджене О.В. Одерієм, який розробив розгорнуту криміналістичну класифікацію за такими критеріями: за безпосереднім

предметом посягання; за способом впливу на навколишнє природне середовище; за обстановкою (в частині місця вчинення кримінального правопорушення в широкому розумінні); за специфікою об'єктів, на яких учинено екологічні правопорушення; за суб'єктом; за наявними матеріалами емпіричних спостережень; за мотивом учинення; за ступенем соціальної небезпеки (злочини та проступки) [171, с.72-81].

Спираючись на результати наукових досліджень з означеного питання, О.В. Одерій запропонував таку криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля:

I. За безпосереднім предметом посягання:

1. Кримінальні правопорушення, що посягають на екологічну безпеку загалом, тобто на довкілля взагалі та конституційні екологічні права громадян (ст. ст. 236, 237, 238, 253 КК України).

2. Кримінальні правопорушення, що посягають на окремі елементи чи об'єкти довкілля. Залежно від виду природного об'єкта, на який спрямовано кримінально-протиправне посягання, означену групу кримінальних правопорушень можна поділити на 7 підгруп: а) кримінальні правопорушення у сфері охорони земель; б) кримінальні правопорушення у сфері охорони надр; в) кримінальні правопорушення у сфері охорони вод; г) кримінальні правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря; д) кримінальні правопорушення у сфері охорони тваринного світу; е) кримінальні правопорушення у сфері охорони рослинного світу; ж) кримінальні правопорушення у сфері охорони природних територій та об'єктів особливої охорони.

II. За способом впливу на навколишнє природне середовище:

1. Кримінальні правопорушення, пов'язані із заволодінням або знищенням природних ресурсів (ст. ст. 239-1, 239-2, 245, 246, 248, 249, 250, 252 КК України).

2. Кримінальні правопорушення, пов'язані з негативним впливом на природне середовище, погіршенням його стану (ст. ст. 236, 237, 241, 242, 243, 239, 240, 247, 253 КК України).

3. Інші екологічні кримінальні правопорушення (ст. ст. 238, 244, 251, 254 КК України).

III. За обставинкою (в частині місця вчинення кримінального правопорушення в широкому розумінні):

1. За колом суб'єктів, чий інтереси порушено:

а) кримінальні правопорушення, що зачіпають інтереси одного регіону (регіональні);

б) кримінальні правопорушення, що зачіпають інтереси декількох регіонів однієї країни (міжрегіональні);

в) кримінальні правопорушення, що зачіпають інтереси двох і більше держав (транснаціональні екологічні злочини, наприклад, забруднення моря, що належить декільком державам, атмосферного повітря тощо).

2. За еколого-регіональним походженням:

а) кримінальні правопорушення, які можуть бути вчинені незалежно від географічного положення регіону (наприклад, порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України);

б) кримінальні правопорушення, що можуть бути вчинені лише за наявності в регіоні певних природних умов (наявність корисних копалин, моря, континентального шельфу тощо).

IV. За специфікою об'єктів, на яких учинено екологічні кримінальні правопорушення:

1. Учинені на природоохоронних об'єктах, що перебувають у природному стані (водна акваторія, територія заповідника, сільськогосподарські угіддя).

2. Учинені на штучно створених людиною об'єктах (промислові підприємства нафтопереробного комплексу, інші хімічні та шкідливі виробництва, трубопровідний транспорт).

V. За суб'єктом:

1. Учинені загальним суб'єктом – особою, що досягла шістнадцятирічного віку й не має спеціальних посадових повноважень (ст. ст. 239-1, 232-2, 242, 240, 245, 246, 248 249, 252, ч. 1 ст. 244 КК України).

2. Учинені спеціальним суб'єктом – службовцем або спеціально уповноваженою особою): порушення правил екологічної безпеки (ст. ст. 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 246, 247, 250, 251, ч. 1, 2 ст. 244 КК України).

3. Учинені одноосібно або групою осіб, уперше чи повторно.

VI. За наявними матеріалами емпіричних спостережень:

1. Кримінальні правопорушення, щодо розслідування яких нагромаджена достатня слідча практика, що дає можливість створювати видові, підвидові методики, тобто максимально наближені до потреб практики методичні рекомендації.

2. Кримінальні правопорушення, щодо яких відсутній достатній обсяг емпіричного матеріалу або його вкрай мало (ст. ст. 236, 237, 238, 243, 244, 247, 250, 251, 253 КК України).

VII. За мотивом учинення:

1. Учинені з корисливих мотивів, для яких характерними є ознаки отримання матеріальної вигоди, наявність певного «коефіцієнта корисливості» (ст. ст. 246, 248, 249 КК України).

2. Учинені з хуліганських мотивів (знищення лісових масивів шляхом підпалу, забруднення водойм на пляжі внаслідок миття автомобілів, забруднення повітря в результаті спалювання у місцях проживання та відпочинку людей матеріалів, що виділяють шкідливі речовини).

VIII. За ступенем соціальної небезпеки (злочини та проступки):

1. Злочини (як різновид кримінальних правопорушень), що передбачені у VIII розділі КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля».

2. Кримінальні проступки (також як різновид кримінальних правопорушень), провадження щодо яких здійснюється у формі дізнання [171, с.72-81].

Таким чином, здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля за такими критеріями як спосіб вчинення кримінального правопорушення, механізм злочинної діяльності, предмет кримінально-протиправного посягання, суб'єкт та мотиви вчинення кримінального правопорушення надає можливість поділити кримінальні правопорушення проти довкілля на групи та визначити їх характерні ознаки і особливості, що сприяє конкретизації криміналістичної характеристики та побудові окремих методик розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля [256, с. 47].

Зважаючи на те, що наслідки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля мають значну суспільну небезпеку та несуть загрозу життю і здоров'ю людини, а також значну шкоду для навколишнього середовища, тваринного і рослинного світу, пропонуємо розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля в залежності від наслідків вчинення протиправних дій та розділити їх на такі групи:

1. Кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до загибелі людей: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів до ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 2 ст. 238 КК України), забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ч. 4 ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 2 ст. 241 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів

природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 252 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України).

2. Кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до масового захворювання людей: забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ч. 3 ст. 240 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України).

3. Кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до екологічного забруднення значних територій: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України).

4. Кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля: забруднення або псування земель (ч. 1 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 1 ст. 239-1 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 1 ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 1 ст. 242 КК України), забруднення моря (ч. 1, 3 ст. 243 КК України), порушення законодавства про континентальний шельф України (ч. 1 ст. 244 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ч. 1 ст. 253 КК України).

5. Кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 2 ст. 242 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України).

6. Кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до негативного впливу на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ: приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 1 ст. 238 КК України).

7. Кримінальні правопорушення проти довкілля, що завдали матеріальну шкоду у великому розмірі: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 2 ст. 239-1 КК України).

8. Кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили інші тяжкі наслідки: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 2 ст. 238 КК України), забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 239-2 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ч. 4 ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 2 ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 2 ст. 242 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ч. 4 ст. 246 КК України), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України), порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 252 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України), безгосподарське використання земель (ч. 4 ст. 254 КК України).

Отже, наведена вище класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля надає можливість визначити їх характерні ознаки і особливості, розподілити їх на групи в залежності від наслідків, які настали в результаті вчинення протиправних дій, що сприяє конкретизації криміналістичної характеристики та побудові окремих методик розслідування кримінальних правопорушень [256, с. 48].

1.3. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля

Успішність та швидкість розслідування кримінальних правопорушень багато в чому залежить від забезпечення правоохоронних органів сучасними та обґрунтованими методичними рекомендаціями з розслідування кримінальних правопорушень. Зважаючи на те, що проблема охорони навколишнього природного середовища та здійснення протидії вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля є актуальною протягом останніх десятиліть, вбачається необхідність у вивченні методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема їх криміналістичної характеристики [257, с. 182].

У методиці розслідування кримінальних правопорушень криміналістична характеристика займає провідне місце, так як надає вичерпну інформацію щодо ознак кримінального правопорушення. Науковці називають криміналістичну характеристику «портретом» та «інформаційною моделлю типового злочину» [171, с. 95], з чим неможливо не погодитись. Як відомо, криміналістична характеристика будується в результаті аналізу слідчої та судової практики та відображає типові ознаки певного виду кримінальних правопорушень, які було визначено під час досудового розслідування та судового розгляду. Як зазначає Ю.В. Алябов, криміналістична характеристика є однією зі сторін загального розуміння кримінального правопорушення та ґрунтується на аналізі слідчої, експертної, оперативно-розшукової, судової практики, а також використовується в цих видах практик через методику розслідування відповідного виду протиправних дій. З одного боку, вона є штучним, науковим поняттям, а з іншого – ґрунтується на дослідженні конкретних кримінальних правопорушень і практично застосовується для правильного їх розслідування [4, с. 58].

Науковцями надано досить багато визначень криміналістичної характеристики, проте, досі є відкритим питанням щодо її змісту. В.В. Тіщенко

вказує, що криміналістична характеристика – це системний опис притаманних тій чи іншій категорії кримінальних правопорушень (групи, виду, підвиду) особливостей, які мають значення для розуміння структури злочинної діяльності, взаємозв'язків її елементів, а також для організації розслідування та зумовлюють застосування відповідних криміналістичних методів, прийомів і засобів їх розкриття [113, с. 353]. Як зауважує В.П. Бахін, тією чи іншою мірою у всіх визначеннях криміналістичної характеристики вона розглядається як: 1) сукупність узагальнених даних про ознаки певного виду кримінальних правопорушень; 2) встановлення та облік закономірних взаємозв'язків між цими даними; 3) призначення для використання у розслідуванні конкретних видів кримінальних правопорушень [14, с. 177-178].

На думку М.В. Салтевського, найбільш досконалим уявляється інформаційний підхід при конструюванні визначення криміналістичної характеристики. Такий підхід означає, що: 1) криміналістична характеристика – це сукупність інформації, певним чином субординованої в систему, яка становить собою абстраговану узагальнену інформаційну модель конкретної події; 2) опису підлягають не всі, а тільки типові ознаки, тобто загальні для даного виду (групи) кримінальних правопорушень, а тому поняття криміналістичної характеристики є видовим; 3) опис ознак здійснюють на якісному рівні, характеризуючи співвідношення їх кількісних сторін. В інформаційній моделі описані ознаки мають імовірно-статистичні показники, що відображають взаємозв'язок між елементами криміналістичної характеристики. З урахуванням названих елементів інформаційного підходу науковець надав таке визначення криміналістичної характеристики, як інформаційної моделі, що становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень [226, с. 266-267].

І, хоча, криміналістична характеристика як складова методики розслідування була запропонована ще у 60-х роках ХХ століття, досі науковці не дійшли єдиної думки щодо змісту, значення та структури цієї

криміналістичної категорії. В.О. Одерій говорить, що на сьогодні криміналістичну характеристику розглядають у двох значеннях: як теоретичну основу формування методик розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень і як робочий інструментарій слідчого, який він використовує під час розслідування конкретного злочинного прояву. У зв'язку з цим криміналістична характеристика стала невід'ємним і традиційно початковим елементом у структурі криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень [171, с. 93]. В першу чергу, це пояснюється тим, що криміналістична характеристика надає інформацію про сутність кримінального правопорушення, його характерні ознаки та особливості, які використовуються на практиці з метою визначення напрямку початкового етапу розслідування, висування слідчих версій та визначення обставин, що підлягають доказуванню під час досудового розслідування [257, с. 183].

А.Ф. Волобуєв, С.О. Книженко, О.В. Одерій, Р.Л. Степанюк визначають, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це система відомостей (знань) про елементи механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови та перевірки версій під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень. У криміналістичній характеристиці містяться відомості про такі елементи механізму кримінальних правопорушень окремого виду чи групи як предмет (гроші, матеріальні цінності, наркотичні речовини тощо); місце, час та обстановка, характерні для вчинення кримінальних правопорушень окремих видів; способи підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень – певна система дій, прийомів та окремих операцій правопорушників, у т.ч. використання знаряддя (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу, обладнання для виготовлення фальшивих документів тощо); сліди кримінальних правопорушень (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку); особа правопорушника (комплекс властивостей особи, його

зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням кримінальних правопорушень, що можуть бути використані для їх розслідування); особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо) [116, с. 9].

Слід зауважити, що думки науковців щодо значення, змісту та структури криміналістичної характеристики є різноплановими та навіть різнобічними. Дехто із науковців заперечує виділення криміналістичної характеристики як окремої категорії методики розслідування, а дехто зауважує на її теоретичному і практичному значенні. На думку Ю.В. Алябова неможливо розробити й побудувати єдину криміналістичну характеристику для всіх кримінальних правопорушень через їх різноманіття, проте криміналістична характеристика у загальному розумінні визначає основи цієї концепції, її місце в методиці розслідування, а також підходи до формування криміналістичних характеристик окремих видів кримінальних правопорушень. Доцільність криміналістичної характеристики як системної сукупності наукових положень і практичних рекомендацій полягає у можливості побудови певної структури криміналістично важливих ознак окремих видів (підвидів, груп) кримінальних правопорушень [4, с. 57]. Значущість криміналістичної характеристики, на думку переважної більшості науковців, зводиться до того, що вона сприяє більш успішній реалізації службової функції криміналістики, а саме: а) підвищенню рівня навчально-методичної роботи, яку здійснюють у слідчих підрозділах; б) підвищенню якості рекомендацій, які адресовано слідчій практиці; в) розробці методичних рекомендацій щодо виявлення, розкриття певних категорій кримінальних правопорушень та викриття осіб, що їх вчинили. Вона є інформаційною моделлю типового кримінального правопорушення певного виду або роду [171, с. 95].

С.О. Книженко проаналізувала різні підходи дослідників до розгляду проблеми криміналістичного вчення про криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень (В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.К. Весельського, Г.А. Густова, О.Н. Колісниченка, В.П. Коржа, С.В. Кузьміна, А.Ф. Лубіна,

Г.А. Матусовського, І.І. Рубцова, М.В. Салтевського, А.В. Старушкевича, В.В. Тіщенко) та матеріали слідчо-судової практики і визначила криміналістичну характеристику екологічних кримінальних правопорушень як систему узагальнених слідчою та судовою практикою криміналістично значущих даних про ознаки кримінально-протиправних посягань у сфері довкілля, особистісні якості особи злочинця, предмет злочинного посягання, способи вчинення, обстановку, сліди та інші наслідки злочинної діяльності, знання і використання яких мають важливе значення для виявлення, розслідування екологічних кримінальних правопорушень та запобігання їм [82, с. 10].

Зауважимо, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля є узагальненою інформацією щодо типових ознак кримінальних правопорушень цього виду, розроблена з урахуванням їх криміналістичної класифікації та особливостей способу вчинення. Здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля за певними критеріями та поділ їх на групи є підґрунтям для розроблення видової (підвидової) криміналістичної характеристики, тобто звуження та конкретизація інформації відповідно до ознак і особливостей певної групи кримінальних правопорушень проти довкілля [257, с. 184].

При дослідженні криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля важливим є визначення її структури. На думку науковців, структура криміналістичної характеристики розкриває її зміст, тобто те, які елементи кримінального правопорушення підлягають опису [226, с. 267], а також відображає структуру людської діяльності (суб'єкт, мотиви, мета, об'єкт, спосіб дій, наслідки) та умови, за яких вона може здійснюватися. Зміст елементів і зв'язків такої характеристики залежить від характеру кримінально-протиправної діяльності (форми вини в діях правопорушника, способу досягнення мети, виду кримінального правопорушення тощо) [113, с. 353].

М.В. Салтевський зазначив, що аналіз наявних досліджуваних структур криміналістичної характеристики показує, що всі вони розрізняються як за кількістю, так і за змістом елементів. Водночас порівняльний аналіз запропонованих структур свідчить про те, що в основному вони описують чотири сторони кримінального правопорушення: 1) предмет безпосереднього посягання; 2) спосіб вчинення в його широкому розумінні; 3) типову обстановку – слідову картину в її широкій інтерпретації; 4) особу правопорушника [226, с. 267]. Структура криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від виду (підвиду) кримінальних правопорушень, які підлягають дослідженню і характеристиці. Такі елементи, як особа правопорушника, обстановка і спосіб вчинення, предмет кримінально-протиправного посягання та типові сліди можуть входити до структури криміналістичної характеристики різних видів кримінальних правопорушень [257, с. 184].

О.В. Одерій здійснив визначення елементного складу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довілля виходячи з таких позицій:

1) криміналістична характеристика повинна давати об'єктивне уявлення про кримінальне правопорушення, визначаючи його риси, які є відповідними для методики розслідування;

2) перелік елементів криміналістичної характеристики не може бути жорстким, суворо визначеним, однак він має відображати специфічні особливості та властивості конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень; водночас до змісту криміналістичної характеристики не можуть входити будь-які елементи, що стосуються не самого кримінального правопорушення, а його розслідування;

3) до змісту криміналістичної характеристики доцільно включати відомості щодо: способів вчинення кримінального правопорушення; обстановки (умов місця, часу та ін.) вчинення кримінального правопорушення; використаних знарядь і засобів; обставин та умов, що сприяють учиненню

кримінального правопорушення; особи правопорушника; особи потерпілого; об'єкта й предмета кримінально-протиправного посягання; мотивів і цілей кримінально-протиправного посягання;

4) центральною ланкою криміналістичної характеристики є спосіб вчинення кримінального правопорушення, а всі інші елементи, так або інакше, пов'язані з ним, хоча і мають самостійне значення, однак при розробці конкретних методик повинні бути досліджені та вказані кореляційні зв'язки між різними елементами криміналістичної характеристики, особливо між способом та іншими структурними елементами;

5) спосіб учинення кримінального правопорушення відіграє найважливішу роль у його механізмі, що являє собою складну, багатокомпонентну та динамічну систему, при цьому механізм кримінального правопорушення (у вузькому розумінні), на відміну від способу, характеризує не якісну, а послідовну, технологічну сторону злочинного діяння, описує головним чином часовий, послідовний, динамічний порядок зв'язку окремих етапів, обставин і факторів учинення кримінального правопорушення;

б) окреме кримінальне правопорушення становить безліч елементів, ознак, зв'язків, не всі з яких можуть мати криміналістичне значення. Тож лише притаманне всім кримінальним правопорушенням цієї групи (або більшості з них) необхідно брати до уваги, складаючи криміналістичні характеристики. Таким чином, урахування в криміналістичній характеристиці лише елементів, які притаманні кримінальним правопорушенням групи (або більшості з них), дозволить створити практично значущу конструкцію [171, с. 99-100].

Проаналізувавши наукові праці вчених-криміналістів, ми можемо зробити висновок, що думки стосовно змісту та структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довілля є розбіжними. Пропонуємо розглянути деякі з них.

1. О.В. Одерій відносить до моделі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довілля такі елементи: 1) предмет посягання; 2) спосіб (механізм) вчинення кримінального правопорушення (що

дозволяє встановити причинний зв'язок злочинної дії та шкідливих наслідків, які настали або можуть настати, джерело забруднення); 3) обстановка вчинення кримінального правопорушення (час, місце); 4) характеристика особи злочинця; 5) типова слідова картина (у її широкій інтерпретації); б) наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля [171, с. 120].

2. В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та В.А. Журавель зазначають, що криміналістична характеристика названих кримінальних правопорушень традиційно охоплює такі елементи: а) способи вчинення кримінального правопорушення; б) способи приховування протиправних дій; в) час, місце та обстановка вчинення кримінального правопорушення; г) типові сліди (види і характер слідів); г) особа злочинця; д) особа потерпілого [114, с. 414-415].

3. І.В. Гора, А.В. Іщенко, В.А. Колесник акцентують увагу на тому, що у розробленні криміналістичної характеристики враховуються особливості екологічних кримінальних правопорушень. До загальних елементів криміналістичної характеристики екологічних кримінальних правопорушень відносять:

1) конкретні причини, що викликали шкоду, завдану природному середовищу;

2) способи порушення природоохоронних правил;

3) суб'єктів, що припустили порушення, а також наслідки таких порушень [47, с. 210-211].

4. А.П. Шеремет до особливостей основних елементів криміналістичної характеристики згаданої групи кримінальних правопорушень відносить:

1) злочинні дії службових осіб, які безпосередньо відповідають за експлуатацію очисних споруд або виконують іншу роботу, пов'язану з транспортуванням відходів, що утворюють комплекси – сліди в широкому та вузькому розумінні;

2) наслідки вказаних дій відображуються в розпорядженнях про зміну роботи очисних споруд, у передорученні роботи з питань

обслуговування агрегатів некомпетентними працівниками тощо, їх виявлення та аналіз дають можливість з'ясувати безпосередні причини порушення екологічних правил;

3) наслідки забруднення (зміна хімічних, фізичних, біологічних властивостей води та атмосферного повітря) утворюють сліди забруднення, пов'язані з порушенням екологічного балансу, захворюваннями, тощо;

4) приховування зацікавленими особами фактів порушення згаданих правил і їх наслідків призводить до утворення слідів, що маскують кримінальне правопорушення;

5) утворені в своєрідному середовищі (водному, повітряному) згадані сліди набувають властивостей стійкості, здібностей переміщуватися та розповсюджуватися [105, с. 454].

5. С.Б. Гавриш, В.Г. Грузкова, А.Л. Дудников, В.Є. Коновалова, Г.О. Матусовский, Л.Є. Моїсеєнко, М.В. Салтевский зазначають, що основними елементами криміналістичної характеристики екологічних кримінальних правопорушень є: суб'єкт кримінального правопорушення, джерело впливу; обстановка; предмет кримінально-протиправного посягання; протиправна поведінка; механізм слідоутворення; сліди кримінального правопорушення, їх розповсюдження та локалізація. Крім того, в розглянуту систему входить ряд структурних частин – компонентів, пов'язаних в основному з тим чи іншим елементом і в той же час, що взаємодіють з іншими елементами системи. До таких компонентів ставляться: об'єкти негативного впливу на екологічні об'єкти; знаряддя кримінальних правопорушень (в основному – вчинених у корисливих цілях) та засоби екологічних порушень (у технологічних системах, природоохоронних спорудах та устаткуванні); злочинні дії, спосіб вчинення кримінального правопорушення в основному при корисливій та хуліганській мотивації); бездіяльність у злочинній поведінці (в основному – у посадових екологічних кримінальних правопорушеннях); речовини, матеріали, що забруднюють природне

середовище; шкода здоров'ю людей, матеріальна та моральна шкода, як наслідки кримінального правопорушення) [59, с. 67-68].

6. М.В. Салтевський відзначає, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля охоплює: а) характеристику вихідної інформації; б) відомості щодо системи механізму вчинення кримінального правопорушення (підготовка до нього, вчинення протиправних дій, приховування слідів); в) окремі обставини вчинення кримінального правопорушення, що мають особливе значення для справи; г) матеріальні наслідки кримінального правопорушення (матеріальні сліди, документи); д) відомості стосовно особи злочинця; е) відомості щодо обставин, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення [226, с. 14].

7. А.Ф. Волобуєвим, С.О. Книженко, О.В. Одерієм, Р.Л. Степанюк здійснено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля відповідно до особливостей механізму їх вчинення та розглянуто такі елементи криміналістичної характеристики як 1) предмет кримінально-протиправного посягання; 2) обстановка вчинення кримінальних правопорушень; 3) способи вчинення кримінальних правопорушень; 4) типові сліди; 5) особа злочинця [116, с. 184-192].

8. С.О. Книженко до основних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля відносить: характеристику особистісних якостей та рольових функцій суб'єктів, характеристику предмета кримінально-протиправного посягання, характеристику способів та обстановки вчинення екологічних кримінальних правопорушень, характеристику слідів та наслідків злочинної діяльності або бездіяльності [82, с. 10].

9. І.П. Осипенко у структурі криміналістичної характеристики забруднення атмосферного повітря, вод та земель виділяє такі елементи: спосіб вчинення протиправних дій, обстановку кримінального правопорушення, предмет кримінально-протиправного посягання, типову «слідову картину», особу злочинця та особу потерпілого [183, с. 251].

11. На думку В.Ю. Шепітька криміналістична характеристика будується з урахуванням особливостей екологічних кримінальних правопорушень, які виявляються у тому, що:

1) злочинні дії (бездіяльність) службових осіб (керівників підприємств, установ, організацій), а також інших осіб, які безпосередньо відповідають за встановлення та експлуатацію очисних споруд або виконують іншу роботу, пов'язану з транспортуванням відходів, викидів та їх знешкодженням, мають наслідком утворення певних комплексів – слідів у широкому та вузькому значенні;

2) факти про вчинення вказаних кримінальних правопорушень відображаються у розпорядженнях (письмових та усних) про зміну роботи очисних установок, про доручення обслуговування механізмів некомпетентним працівникам тощо, виявлення і аналіз яких дають змогу встановити безпосередні причини порушення екологічних правил;

3) процес забруднення та його наслідки, що містяться у зміні фізичних, хімічних, біологічних властивостей вод, атмосферного повітря, забруднення їх шкідливими для здоров'я людей відходами промислового виробництва, призводить до утворення слідів – наслідків забруднення, пов'язаних з порушенням екологічного балансу, захворюваннями тощо;

4) своєрідність сфери створення і знаходження слідів (водної, повітряної) відображається на їх стійкості, сприяє їх пересуванню, значному поширенню тощо [110].

Таким чином, ми бачимо наскільки розбіжними та різноплановими є думки науковців щодо змісту та структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля. Проте, слід зауважити, що доцільною є думка науковців А.Ф. Волобуєва, С.О. Книженко, О.В. Одерія, Р.Л. Степанюк, В.Ю. Шепітька щодо визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля на основі їх криміналістичної класифікації, що сприяє розробленню криміналістичної характеристики окремих груп кримінальних правопорушень проти довкілля,

зокрема дослідження і аналіз їх типових ознак і особливостей в залежності від критеріїв за якими здійснюється криміналістична класифікація [257, с. 186-187].

Отже, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля є узагальненою інформацією щодо типових ознак окремого виду кримінальних правопорушень проти довкілля, розроблена з урахуванням їх криміналістичної класифікації і особливостей вчинення даного виду кримінальних правопорушень. У структурі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля пропонуємо розглянути такі елементи: 1) предмет кримінально-протиправного посягання; 2) особа правопорушника; 3) спосіб вчинення протиправного діяння; 4) обстановка кримінального правопорушення; 5) типові сліди кримінального правопорушення; 6) наслідки кримінального правопорушення [257, с. 187].

1.4. Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля

Криміналістична характеристики розкриває типові ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема важливим є розроблення типового портрету особи, що вчиняє певний вид кримінальних правопорушень. Вивчення характеристик особи правопорушника має наукове і практичне значення, так як надає інформацію про його типові ознаки, риси і особливості, а саме дані про те, якими знаннями і навичками володіє правопорушник, його освіту та професійну діяльність, родинні зв'язки, коло спілкування та соціальний статус. Використання на практиці типового портрету правопорушника надає працівникам практичних підрозділів інформацію про типові риси і особливості правопорушників цієї категорії, сприяє постановці слідчих версій на початковому етапі розслідування,

викриттю і затриманню особи, що вчинила кримінальне правопорушення. А тому, вбачається необхідність у розробленні типового портрету особи, що вчиняє екологічні кримінальні правопорушення, побудованого на теоретичних працях науковців та аналізі судової та слідчої практики розслідування кримінальних правопорушень проти докільця [254, с. 120].

Особа правопорушника як елемент криміналістичної характеристики відзначається всіма вченими-криміналістами. Однак, які ознаки і властивості слід описувати – це питання залишається відкритим. Тому, особу правопорушника характеризують у кримінально-правовому, а частіше за все в кримінологічному аспекті, що найбільш розроблені в науці [226, с. 271]. Вивчення та розроблення портрету злочинця потребує дослідження та врахування кримінологічної характеристики особи, що вчиняє протиправні діяння певного виду, а також особи потерпілого. Так як криміналістична характеристика особи правопорушника повинна представляти людину як соціально-біологічну систему, властивості і ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі і використовуються під час розслідування, до таких властивостей людини належать: фізичні, біологічні і соціальні [226, с. 271]. На нашу думку, виокремлення суто криміналістичних ознак особи правопорушника не є доцільним, а навпаки, необхідним є дослідження сукупності типових рис і ознак правопорушників для розроблення більш повного і розгорнутого портрету правопорушника, що вчиняє кримінальні правопорушення певного виду. Тому, під час вивчення ознак особи правопорушника, важливим є звернення до кримінологічних та кримінально-правових наукових розробок, що надають характеристику його особі [254, с. 121].

Особа злочинця – це комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням кримінальних правопорушень, що можуть бути використані для їх розслідування [116, с. 9]. Іншими словами, це є опис людини, як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображаються у матеріальному середовищі та використовуються для

розкриття та розслідування кримінального правопорушення, пошуку правопорушника, його ідентифікації й викриття у вчиненні протиправного діяння [219, с. 28].

Криміналістика містить розробки щодо криміналістичної характеристики особи, що вчинила кримінальне правопорушення, в яких ідеться про прояви специфічних рис особистості в механізмі кримінального правопорушення та процесі слідоутворення [171, с. 167]. Зауважимо, що криміналістична характеристика особи правопорушника повинна містити типові ознаки, риси і особливості правопорушника, які впливають на вибір способу вчинення правопорушення (спеціальні знання і навички, спеціалізація або кваліфікація) та взаємодію з навколишньою обстановкою, що знаходить вираження у слідах вчинення кримінального правопорушення. В цьому вбачається зв'язок таких елементів криміналістичної характеристики як особа правопорушника, спосіб та обстановка вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення [254, с. 121].

У криміналістиці існує думка, що особа правопорушника є сполучним елементом для всіх інших елементів криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення, оскільки предмет злочинного посягання, спосіб вчинення кримінального правопорушення, залишені сліди тощо завжди обумовлені особистісними якостями правопорушника, а дії, які він реалізовує під час вчинення кримінального правопорушення є взаємозалежною системою внутрішніх (психічних) і зовнішніх (динамічних) проявів. В криміналістиці виділяють такі взаємозв'язки особи правопорушника з іншими елементами криміналістичної характеристики: 1) спосіб вчинення – потерпілий – правопорушник; 2) типова слідова картина – спосіб вчинення – правопорушник; 3) спосіб вчинення – правопорушник; 4) предмет кримінально-протиправного посягання – правопорушник [219, с. 28-29]. Такі взаємозв'язки і взаємозалежності між певними елементами криміналістичної характеристики і особою правопорушника пояснюються тим, що правопорушник під час здійснення протиправної діяльності обирає

спосіб вчинення кримінального правопорушення в залежності від своїх можливостей, навичок, вмінь та обставин, які сприяють або заважають вчиненню кримінального правопорушення, а в результаті свого злочинного наміру та взаємодії із навколишньою обстановкою залишає сліди вчинення кримінального правопорушення [254, с. 121].

Криміналістична характеристика особи правопорушника зазвичай будується на таких ознаках й властивостях: а) соціальні – соціальне становище, освіта, національність, сімейний стан, професія; б) психологічні – світогляд, переконання, навички, звички, емоції, відчуття, темперамент; в) фізіологічними – анатомічні й функціональні ознаки, біохімічні особливості тощо [219, с. 28]. Також, до комплексу ознак особи як елемента криміналістичної характеристики повинні бути включені всі ознаки, які придатні для висунення обґрунтованих версій, визначення ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку й викриття винного. Частина їх має не тільки кримінально-правове значення (наприклад, попередні судимості, у тому числі й за кримінальні правопорушення проти довкілля), але й переважно криміналістичне, оскільки використовується для розкриття та розслідування кримінального правопорушення (наприклад, «почерк» правопорушника). Конкретний зміст цього елемента криміналістичної характеристики визначається набором ознак особи, специфічних для осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, і суттєвих для успішного розслідування. До таких можуть бути віднесені ознаки: а) соціальні – соціальний стан, освіта, расово-етнічна приналежність, сімейний стан, професія та ін.; б) психологічні – світогляд, переконання, знання, навички, звички, емоції, почуття, темперамент тощо; в) фізіологічні – анатомічні та функційні ознаки, біохімічні особливості крові, слини, поту та ін.; г) біографічні – збір, аналіз даних про життєвий шлях людини як особистості й суб'єкта діяльності (аналіз людської документації, свідчень сучасників діяльності самої людини й т. ін.); демографічні та ін. [171, с. 167-168]. На думку В.В. Тіщенко, дані стосовно осіб, які вчиняють кримінальні

правопорушення певної категорії повинні містити відомості, що характеризують типову особу правопорушника, який вчиняє протиправні дії певної спрямованості, і сприяють побудові версій щодо нього, його пошуку й установленню. Криміналістично значущі властивості особи правопорушника можна поділити на три групи: 1) біологічні, що включають статеві, вікові, фізичні ознаки; 2) психічні, що свідчать про інтелект, емоційну і вольову сфери таких осіб; 3) соціальні, що характеризують його суспільний статус, професійну належність, місце проживання, родинний стан тощо [113, с. 353-354].

Заслуговує на увагу думка науковців про те, що криміналістична характеристика особи правопорушника – це система відомостей про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Така характеристика сприяє попередженню, розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень і є невід'ємним елементом криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення. Вона охоплює ряд підструктур, основними з яких є: соціально-демографічна (дані про соціальне становище, рід занять та професійної приналежності (робітник, службовець, самозайнята особа, учень, пенсіонер, особа, не зайнята суспільно корисною працею та ін.) та психологічна (соціально зумовлені риси, які визначаються як індивідуальними особливостями психічних процесів, так і набутим досвідом. До цих властивостей відносяться спрямованість особистості, її моральні якості, знання, навички, звички, рівень особистої культури. Крім того, в психологічну структуру особистості входять індивідуальні особливості окремих психічних процесів (пам'яті, мислення, емоцій, волі), а також темперамент, інколи – патологічні зміни психіки). Практичне значення вивчення цих підструктур у попередженні кримінальних правопорушень полягає у тому, що з їх допомогою вирішуються завдання щодо: 1) можливого здійснення тактичного впливу на підозрюваного (обвинуваченого), в тому числі з метою недопущення вчинення ним кримінальних правопорушень у майбутньому; 2) накопичення та аналізу криміналістично значущої інформації про

обставини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення [267, с. 278].

Вченими-криміналістами розроблено типові портрети та узагальнені характеристики особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля. Пропонуємо розглянути деякі з них.

О.В. Одерій провів аналіз особи екологічного злочинця, з корисної, хуліганської та посадової позицій та відмежував особливості (риси) екологічного злочинця, які його відрізняють від інших: 1) зайняття професійною (чи службовою) діяльністю, наслідки якої навмисно чи через необережність можуть бути шкідливими для природного середовища, в якому перебуває людина; 2) захоплення, що пов'язані з природою (мисливство, рибальство, колекціонування природних предметів та ін.); 3) обізнаність щодо закономірностей фізичних і біологічних явищ, яка може бути використана із злочинними намірами; 4) наслідування згубних для природного середовища, в якому перебуває людина, традицій, звичок, ритуалів; 5) психофізіологічна здатність до вчинення діянь, які завдають шкоду природному середовищу; б) брак екологічних знань; 7) віднесення охорони навколишнього природного середовища до другорядних проблем. Таким чином, екологічний злочинець – це особа (чоловік), віком від 20 до 55 років, переважно із середньою освітою, безробітна або працююча на тимчасових роботах (за винятком службових осіб), одружена і може бути як мешканцем міста, так і села, яка має утриманців, без помітно виражених дефектів правової та моральної свідомості, зосереджена на вчиненні виключно одного чи декількох видів кримінальних правопорушень проти довкілля і здатна передбачити результати своєї діяльності завдяки спеціальній фаховій підготовці, життєвому досвіду, але така, що ігнорує важливість охорони навколишнього природного середовища за рахунок віднесення цієї проблеми до другорядних [171, с. 177-178].

А.Ф. Волобуєвим, С.О. Книженко, О.В. Одерієм, Р.Л. Степанюк надано характеристику особи екологічного правопорушника відповідно до кожного

підвиду кримінальних правопорушень проти довкілля, яку пропонуємо розглянути.

1. Особою правопорушника, що вчиняє кримінальні правопорушення шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів (ст. ст. 240, 246, 248, 249, КК України) є звичайними особами (групою осіб). Як правило, це чоловіки працездатного віку, які не мають постійного заробітку. Але поступово зростає і кількість таких кримінальних правопорушень, що вчиняються особами, на яких покладено обов'язок щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів (єгерями, лісниками тощо).

2. Кримінальні правопорушення, що вчиняються шляхом забруднення природних об'єктів (ст. ст. 239, 241, 242, 243 КК України) охоплюють дії та бездіяльність службових, спеціально уповноважених та інших осіб, унаслідок яких водні об'єкти, землі або атмосферне повітря насичуються шкідливими речовинами. Службові особи підприємств, установ чи організацій (директор, заступник директора, начальник цеху) та головні спеціалісти або спеціалісти підприємства, установи чи організації (головні інженери, інженери, начальники змін, майстри й інші особи, відповідальні за правильне ведення технологічного процесу та дотримання інших природоохоронних правил, установлених нормативними актами). Суб'єктами кримінальних правопорушень можуть бути й пересічні працівники підприємств, які працюють безпосередньо з потенційними забруднювачами на потенційних джерелах забруднення (працівники очисних споруд, агрегатів газоочищення та пиловловлення, водії транспортних засобів, що здійснюють перевезення відходів виробництва, мінеральних добрив, отруто-хімікатів, нафтопродуктів тощо).

3. Кримінальні правопорушення, що вчиняються шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів (ст. ст. 245, 250, 252 КК України) вчиняють службові, спеціально уповноважені та інші особи. Серед службових осіб варто виділити керівників суб'єктів господарської діяльності та

керівників заповідників і заказників (інших об'єктів природно-заповідного фонду). До спеціально уповноважених належать особи, які відповідають за проведення будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт, видобування піску, гравію, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду, особи, на яких покладено обов'язок уживати заходи щодо забезпечення режиму охорони об'єктів природно-заповідного фонду, тощо. Серед інших осіб варто виділити приватних підприємців, які порушують норми екологічного законодавства.

4. Кримінальні правопорушення, що вчиняються шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки (ст. ст. 236, 237, 238, 244, 247, 251, 253, 254 КК України) вчиняють три групи осіб. Перша група охоплює: 1) службових осіб державних органів виконавчої влади (державних інспекторів з карантину рослин, службових осіб центральних органів виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів; службових осіб еколого-експертних підрозділів Міністерства екології та природних ресурсів України тощо); 2) службових осіб підприємств, установ, організацій (керівників господарств, архітекторів, керівників проектних бюро, відділів, інститутів; членів приймальних або ліквідаційних комісій підприємств, установ, організацій тощо). Друга група охоплює: 1) осіб, які відповідають за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки; 2) представників підприємств, установ чи організацій, уповноважених надавати технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури, й осіб, які розробляють робочу документацію для будівництва, тощо. Третя група охоплює орендарів і власників земельних ділянок [116, с. 184-192].

Л.П. Паламарчук серед осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля виділяє такі групи: 1) відповідальні працівники підприємств, установ та організацій, які за характером своєї діяльності зобов'язані дотримуватись природоохоронних правил чи контролювати їх виконання іншими особами; 2) працівники, які можуть вчинити кримінальні правопорушення проти довкілля як із власної ініціативи,

так і за вказівкою своїх керівників; 3) особи, що вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, що не зумовлені виробничою діяльністю [219, с. 305].

Т.В. Корняковою розроблено кримінологічну характеристику особи правопорушника – суб'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, питома вага осіб чоловічої статі у загальній чисельності правопорушників становить 97,3 %. Отже, таких кримінальних правопорушень учинено жінками лише 2,7 %. Більшість правопорушників є мешканцями сільської місцевості, яких 73 %, та жителів міст – 27 %. Загалом серед правопорушників цієї категорії переважають особи віком від 29 до 49 років (54,8 %). Невисокою є також питома вага осіб пенсійного віку (60 років і старше), яких у загальній масі виявлено лише 2,7 % та 1,1 % неповнолітніх. Майже дві третини правопорушників (65,2 %) мали загальну освіту в обсязі повної загальної середньої (43 %), базової загальної середньої (22,2 %) і початкової загальної (4 %). Питома вага одружених – 61,4 % та неодружених – 31,6 %. Мали на утриманні неповнолітніх дітей – 38,7 %, мали піклуватися про непрацевдатних батьків – 5 %, а 1,5 % – про інших непрацевдатних членів сім'ї. Постійною працею були зайняті 40,3 %, з них посадовці (службовці) становлять 6 %, кваліфіковані працівники – 15,4 %, а 18,9 % – особи, зайняті фізичною некваліфікованою працею. Посадовці (службовці) переважають серед засуджених за забруднення або псування земель (74,1 %) і безгосподарське їх використання (50 %). Питома вага раніше засуджених серед досліджуваних осіб 8,7 % [97, с. 150-161].

Науковці акцентують увагу на тому, що особа, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля – це посадова особа, що займається плануванням і використанням природних ресурсів. Це керівники підприємств, державні діячі, наділені владними повноваженнями щодо охорони природних ресурсів [189, с. 285]. На думку С.Б. Гавриша, В.Г. Грузкової, А.Л. Дудникова, В.О. Коновалової, Г.А. Матусовського, Л.Є. Моїсеєнка, М.В. Салтевського – це посадові особи, що займаються плануванням і використанням природних

ресурсів: керівники підприємств, державні діячі, наділені владними повноваженнями охороняти природу і використовувати її ресурси в соціальній діяльності, нарешті, окремі фізичні особи, що задовольняють свої потреби з порушенням встановлених правил і знищують лісові масиви (порубка лісу, браконьєрські полювання і риболовля) [59, с. 72]. В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель до порушників екологічного законодавства відносять осіб, на яких покладено обов'язок додержання правил стосовно недопущення забруднень, що мали забезпечувати нормальне функціонування очисних споруд, а також інші особи, що виконують названі функції, або особи, з вини яких очисні споруди вийшли з ладу і забруднюють довкілля. Підвищує відповідальність цих осіб те, що вони певний період приховують порушення роботи очисних споруд, що спричиняє шкідливі наслідки як для працівників виробництва, так і для оточуючих осіб [114, с. 415]. Таким чином, ми бачимо, що правопорушниками цієї категорії є посадова особа, що має враховуватись під час досудового розслідування. У практиці розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля вчені охарактеризували такого злочинця наступним чином: зайняття професійною (або службовою) діяльністю, наслідки якої умисно або з необережності можуть бути шкідливими для навколишнього середовища, в якій перебуває людина; захоплення, пов'язані з природою (полювання, риболовля, колекціонування природних предметів); обізнаність про закономірності фізичних і біологічних явищ, які можуть бути використані із злочинними намірами; психофізіологічна здатність до здійснення діянь, які завдають шкоди природному середовищу; відсутність екологічних знань [130, с. 93]. Отже, під час вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля важливу роль відіграє місце роботи правопорушника, займана посада та функціональні обов'язки у зв'язку з виконанням яких особа порушує законодавство щодо охорони навколишнього середовища [254, с. 124].

Доцільно зазначити, що при розробці криміналістичної характеристики особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля враховуються

типові елементи криміногенних ситуацій, що детермінують протиправну поведінку: схильність особи до порушень екологічних правил (зміна нормативів, спотворення звітності та ін.); стан погодно-природних факторів (несприятлива дія температур, вологості, радіації; несприятливі умови роботи, непристосованість знарядь виробництва та ін.); невідповідність певних категорій осіб до діяльності у даних природних умовах (невідповідна кваліфікація, нездатність приймати рішення у складних умовах); ослаблення соціального контролю (неадекватна оцінка значущості природоохоронних заходів та ін.); неналежне управління екологічною діяльністю (безконтрольність, нерозпорядність та ін.) [59, с. 72].

Особа правопорушника як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля є одним з найбільш інформативних елементів, який тісно пов'язаний зі способом вчинення кримінального правопорушення та слідовою картиною. Детальне вивчення типових ознак, рис і особливостей особи, що вчиняє екологічні кримінальні правопорушення сприяє розробленню типової характеристики правопорушника, що на практиці слугує швидкому викриттю і затриманню правопорушника [254, с. 124].

Беручи до уваги наукові розробки вчених-криміналістів, слід визначити, що при вивченні особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля мають значення:

- 1) демографічні дані (стать, вік);
- 2) дані, що характеризують професійну діяльність особи (службова, (посадова) особа, працівник підприємства, установи, організації, підприємець, безробітній);
- 3) соціальні ознаки (освіта, місце проживання, сімейний стан);
- 4) психологічні ознаки (інтелект, звички, вміння, навички) [254, с. 124].

З метою вивчення особи правопорушника проаналізовано 260 вироків суду першої інстанції, винесених у 2018-2023 роках за результатами розгляду кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних

правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України, що надало можливість визначити типовий портрет правопорушника, що вчиняє вказані кримінальні правопорушення: громадянин України – 100 %; чоловіча стать – 99,2 %; жіноча стать – 0,76 %; загальний суб'єкт – 99,6 %; спеціальний суб'єкт – 0,3 %; вища освіта – 8,07 %; середня освіта – 91,9 %; неодружені – 35,7 %; одружені – 40,3 %; не працюють – 61,9 %; працюють – 18,8 %; приватні підприємці – 1,5 %; не судимі – 32,3 %; судимі – 35,6 %; мають на утриманні малолітніх дітей – 3,84 %; мають на утриманні неповнолітніх дітей – 9,2 %; є опікунами – 0,3 %.

Предмет кримінально-протиправного посягання як елемент криміналістичної характеристики надає опис об'єктів, на які здійснюється посягання в результаті вчинення протиправних дій. М.В. Салтевський предметом безпосереднього посягання екологічних кримінальних правопорушень виділяє природні ресурси в найширшому їх розумінні, життя і здоров'я людини [226, с. 486]. О.В. Одерій предметом посягання у кримінальних правопорушеннях проти довкілля визначає елементи живої та неживої природи (тварини, водойми, мінерали), продукти людської діяльності (документи, проекти, інші матеріальні цінності), які залучаються правопорушником під час вчинення протиправних дій у процесі контактної чи безконтактної взаємодії з людьми, іншими об'єктами навколишнього середовища [171, с. 135].

А.Ф. Волобуєв, С.О. Книженко, О.В. Одерій, Р.Л. Степанюк розглядають предмет кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля в залежності від класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля:

1) предметом кримінальних правопорушень, що вчиняються шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів є об'єкти рослинного й тваринного світу та корисні копалини, які вилучаються з корисливою метою.

До об'єктів рослинного світу належать сироростучі (живі) дерева й чагарники, що ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

Об'єктами тваринного світу є дикі звірі та птахи, водні живі ресурси (риби різних видів на всіх стадіях свого розвитку), ракоподібні й голкошкірі водні безхребетні тварини (раки, краби, морські їжаки, морські зірки, змієхвістки, голонтурії), молюски (головноногі, черевоні, двостулкові – мідії, кальмари, устриці тощо), промислові водні рослини та водорості, які використовуються для виготовлення продуктів харчування та медичних препаратів (наприклад, морська капуста), які охороняються законом і перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах (на штучно створених ізольованих ділянках) у межах мисливських угідь і можуть бути об'єктами полювання.

Під корисними копалинами розуміють природні мінеральні речовини органічного та неорганічного походження, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки. За призначенням вони поділяються на корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення. Не є предметом посягання корисні копалини місцевого значення, які розглядаються як загальнопоширені (наприклад, гравій, галька, камінь будівельний тощо). Найчастіше предметом незаконного видобування корисних копалин є вугілля, бурштин, камінь габро, граніт, мігматит, гнейс і пісок формувальний;

2) предметом злочинів, що вчиняються шляхом забруднення природних об'єктів є атмосферне повітря, водні об'єкти та землі. Їх особливістю є те що вони є об'єктом правового регулювання екологічного права, що під час розслідування вимагає посилення на відповідне екологічне законодавство;

3) предметом злочинів, що вчиняються шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, зелені насадження вздовж залізниць або інші такі насадження, риби та дикі водні тварини, які перебувають у стані природної

свободи, території, взяті під охорону держави, й об'єкти природно-заповідного фонду;

4) предметом злочинів, що вчиняються шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки є певні правила, порушення яких спричинило загибель людей чи забруднення навколишнього середовища (атмосферного повітря, водних об'єктів, землі, об'єктів рослинного й тваринного світу, континентального шельфу України та його природних багатств) або перешкоджає своєчасній ліквідації таких наслідків [116, с. 184-190].

Слід зазначити, що законодавцем до об'єктів правової охорони віднесено навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [204].

З метою окреслення типового предмету кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля вивчено 260 вироків суду першої інстанції, винесених у 2018-2023 роках за результатами розгляду кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України, що надало можливість зробити висновок, що типовим предметом кримінально-протиправного посягання вказаних кримінальних правопорушень є:

- 1) рослинний світ, зелені насадження, дерева – 35,7 %;
- 2) землі – 5,76 %;
- 3) риба – 29,2 %;
- 4) надра, корисні копалини – 26,9 %;
- 5) дикі тварини (в тому числі внесені до Червоної книги України) – 2,3 %.

На нашу думку, до предмету кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля належать такі об'єкти навколишнього природного середовища:

- 1) життя і здоров'я людини;
- 2) тваринний і рослинний світ (рослини, дерева, ліси, насадження, чагарники, птахи, звірі, водні тварини і рослини);
- 3) природні ресурси (землі, надра, корисні копалини, атмосферне повітря, континентальний шельф і море, водні об'єкти);
- 4) об'єкти природно-заповідного фонду.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення проти довкілля як елемент криміналістичної характеристики надає інформацію про те, яким чином скоєне протиправне діяння. М.В. Салтевський говорить, що всі екологічні кримінальні правопорушення вчиняються протиправними діями, серед яких можна назвати: порушення встановлених правил; ухилення від дотримання встановлених правил; забруднення екологічного об'єкта; знищення екологічного об'єкта. Порушення, знищення, ухилення і забруднення – це способи дії правопорушника, спосіб безпосереднього прикладання сили до об'єкта взаємодії – предметів навколишнього середовища, які важко перелічити [227, с. 798].

Як правило, спосіб вчинення кримінального правопорушення пов'язаний із службовою або виробничою діяльністю правопорушників і складається з комплексу його різноманітних дій (або бездіяльності), які суперечать основним вимогам щодо охорони навколишнього природного середовища. Спосіб вчинення кримінального правопорушення може бути наслідком письмових або усних розпоряджень керівників підприємств, установ та організацій, або неправомірних дій осіб, які за своїми службовими обов'язками безпосередньо відповідають за експлуатацію обладнання, за роботу очисних споруд, переробку, транспортування, захоронення шкідливих відходів виробництва тощо [183, с. 251-252].

Розглянемо систему способів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля розроблену А.Ф. Волобуєвим, С.О. Книженко, О.В. Одерієм, Р.Л. Степанюк. В залежності від виду кримінальних правопорушень проти довкілля науковці розглядають:

1. Способи незаконного корисливого вилучення природних об'єктів залежать, у першу чергу, від предмета кримінально-протиправного посягання. Типовими способами незаконної порубки лісу є такі:

- 1) повне відокремлення дерева або чагарнику від кореня шляхом спилювання або зрубвання;
- 2) викорчовування деревостану з корінням;
- 3) пошкодження дерева або чагарнику до стану припинення росту шляхом відокремлення основних гілок від стовбура;
- 4) пошкодження дерев шляхом нанесення глибоких насічок на стовбурі.

Типовими способами незаконного полювання є такі: незаконне полювання з використанням зброї; незаконне полювання з використанням самоловів; незаконне полювання з використанням хімічних препаратів; незаконне полювання з використанням транспортних засобів.

Типовими способами незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є такі: незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом із використанням промислового знаряддя лову; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом із використанням любительських знарядь лову; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом з використанням заборонених знарядь лову.

Типовими способами незаконного видобування корисних копалин є такі: незаконне видобування корисних копалин у відкритий спосіб (полягає у вилученні їх із верхніх пластів залягання – кар'єри, копальні тощо); незаконне видобування корисних копалин у підземний спосіб (полягає у вилученні їх з родовищ шляхом викачування, будівництва шахт, рудників тощо) [116, с. 185-186].

2. Способи вчинення злочинних забруднень. Забруднення атмосферного повітря відбувається шляхом викидання шкідливих речовин, забруднення водних об'єктів, моря, землі – шляхом скидання та поховання таких речовин. Поховання, на відміну від скидання, передбачає занурення у воду (море) або закопування в землю шкідливих речовин і матеріалів, попередньо поміщених у якусь ємність (контейнер, бочку тощо). Наслідками забруднення є негативні зміни якостей водних об'єктів, атмосферного повітря чи земель у результаті проникнення в них шкідливих речовин [303, с. 44-46].

Джерелами забруднення атмосфери, як правило, є підприємства чорної та кольорової металургії, теплоелектростанції й підприємства хімічної промисловості. Забруднення водних об'єктів може здійснюватися стаціонарними та пересувними (наприклад, плавучими суднами) джерелами.

Типовими способами забруднення водних об'єктів стаціонарними джерелами в процесі основної виробничої діяльності є такі: систематичне скидання зовсім неочищених і не знешкоджених стічних вод або шкідливих речовин в атмосферу; залпове скидання неочищених і не знешкоджених стічних вод у водні об'єкти або залпове викидання шкідливих речовин в атмосферне повітря; аварійне скидання неочищених і не знешкоджених стічних вод у водні об'єкти або викидання шкідливих речовин в атмосферне повітря в результаті поломки технологічного устаткування чи систем очищення.

Причинами забруднень є відсутність на підприємствах очисних споруд або експлуатація недостатньо ефективних (несправних) систем очищення відходів виробництва, а також порушення правил складування, зберігання й поховання побутових і промислових відходів, хімічних добрив, отрутохімікатів тощо [116, с. 187].

3. Типовими способами злочинного знищення (пошкодження) лісових масивів, територій, узятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду є знищення лісових масивів і зелених насаджень шляхом підпалу чи пошкодження лісових масивів шляхом затоплення, знищення

лісових масивів шляхом застосування отруйних речовин, знищення лісових масивів і зелених насаджень із використанням вибухових речовин, пошкодження територій, узятих під охорону держави, шляхом незаконного влаштування стоянок транспорту, будівництва або проведення геологорозвідувальних робіт.

Типовими способами знищення рибних запасів і диких водних тварин є їх знищення під час проведення будівельних робіт, під час проведення днопоглиблювальних і вибухових робіт, а також під час проведення інших видів робіт на землях водного фонду [116, с. 189].

Способами злочинних порушень правил екологічної безпеки є такі:

1) порушення порядку проведення екологічної експертизи під час проектування, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;

2) порушення встановлених правил екологічної безпеки під час проектування, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;

3) порушення встановлених законом правил проведення відновлювальних робіт на території, що зазнала екологічного забруднення;

4) порушення встановленого порядку надання відомостей про екологічний стан або захворюваність населення;

5) порушення встановленого порядку використання, освоєння й охорони континентального шельфу України та його природних багатств;

6) порушення встановлених правил захисту рослин;

7) порушення встановлених ветеринарних правил;

8) порушення встановлених правил використання земель [116, с. 190].

Для кримінальних правопорушень проти довкілля (особливо навмисним) властивим є приховування, яке знаходить своє відображення у приховуванні конкретних дій або наміру. Специфічним є той факт, що

найчастіше дії із приховування правопорушники вчиняють ще на стадії підготовки до кримінального правопорушення. За наявності корисної мети та хуліганської мотивації це може бути заздалегідь: а) підготоване місце для зберігання предмету кримінального правопорушення; б) сховані поблизу передбачуваного місця вчинення протиправних дій знаряддя та засоби як для вчинення, так і приховування кримінального правопорушення; в) підготований транспортний засіб і відпрацьований (організований) «безпечний шлях» проїзду до кінцевого пункту та ін. [171, с. 153-154].

Слід акцентувати увагу, що кримінальні правопорушення проти довкілля приховуються правопорушниками з метою уникнення відповідальності за вчинення протиправних дій. В.Ю. Шепітько способами приховування цих кримінальних правопорушень називає: а) зміни у документах, що відображають певні накази про будівництво, реконструкцію чи експлуатацію очисних споруд, введення їх в експлуатацію; б) аналіз попереджень уповноважених органів, що мають місце, а також осіб, що беруть участь у виробничому процесі і заявляють про порушення в роботі очисних споруд. Способами приховування є також: приховування документації про заборону введення в експлуатацію очисних споруд; заяви працюючих осіб про порушення експлуатаційного режиму; знищення слідів поломки механізмів, що регулюють скидання і викиди відходів, котрі забруднюють довкілля; знищення забруднень, що мають місце [114, с. 415].

Пропонуємо розглянути способи приховування кримінальних правопорушень проти довкілля, запропоновані О.В. Одерієм:

1) приховування предмету кримінального правопорушення, речових доказів. Такі дії є характерними для вчинення незаконних як полювання, так і зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. ст. 248, 249 КК України);

2) знищення слідів кримінального правопорушення є характерним для злочинів, передбачених ст. ст. 236, 240, 248, 249, 251, 253 КК України. Такі дії

може здійснювати як сам правопорушник, так і особи, зацікавлені в уникненні ним покарання;

3) надання завідомо неправдивих показань або підкуп свідків, що є характерним для всіх видів кримінальних правопорушень проти довкілля;

4) створення неправдивого алібі – використовується у тих випадках, коли правопорушник не був застигнутий на місці, наприклад, під час знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України), під час умисного знищення або пошкодження територій, узятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України);

5) підробка або знищення документів – найчастіше має місце за порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), ветеринарних правил (ст. 251 КК України);

6) звільнення співробітників (інколи попередніми числами), проведення негайного ремонту певного обладнання, переховування транспортних засобів або негайне позбавлення від них різними шляхами (наприклад, продаж);

7) притягнення винних робітників підприємств до дисциплінарної та адміністративної відповідальності за наявності ознак кримінального правопорушення [171, с. 154-155].

З метою визначення типового способу вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля вивчено 260 вироків суду першої інстанції, винесених у 2018-2023 роках за результатами розгляду кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України, що надало можливість зробити висновок, що вказані кримінальні правопорушення вчинено такими типовими способами:

- 1) вирубка деревини (ст. 246 КК України) – 33,8 %;
- 2) вилов риби (ст. 249 КК України) – 29,2 %;
- 3) видобування корисних копалин (ст. ст. 240, 240-1 КК України) – 26,9 %;
- 4) безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України) – 3,4 %;

- 5) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України) – 1,15 %;
- 6) забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) – 0,76 %;
- 7) заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 239-1 КК України) – 0,76 %;
- 8) заволодіння землями водного фонду (ст. 239-2 КК України) – 0,76 %;
- 9) пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України) – 0,76 %;
- 10) незаконне полювання (ст. 248 КК України) – 1,92 %.

Протиправні діяння вчиняються в конкретних умовах зовнішнього середовища під дією різноманітних факторів об'єктивної дійсності, які в одних випадках формуються самими правопорушниками, в інших – існують незалежно від їх волі. Сукупність цих умов, обставин і явищ, що обумовлюють досягнення злочинного результату, а також особливості поведінки і психологічних зв'язків осіб, причетних до кримінального правопорушення, і складають основу такого важливого елемента криміналістичної характеристики, як обстановка вчинення кримінального правопорушення [171, с. 155]. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля – це сукупність факторів і явищ на момент вчинення протиправних дій у певному місці, а саме: частина матеріальних об'єктів і навколишнього природного середовища, поведінка учасників кримінального правопорушення, сукупність умов на момент вчинення протиправної дії, а також інші дані, що характеризують час і місце вчинення кримінального правопорушення.

І.П. Осипенко до елементів обстановки кримінальних правопорушень проти довкілля відносить:

- 1) природно-кліматичні та метеорологічні умови місця події;
- 2) умови екологічної безпеки;
- 3) екологічний стан місцевості;
- 4) виробничо-побутові, соціальні умови;

5) інші умови навколишнього середовища з урахуванням конкретної ситуації [183, с. 254].

На нашу думку, складовими обставини вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є:

1. Місце (територія навколишнього природного середовища на якій вчинено протиправні дії, виявлено сліди та наслідки кримінального правопорушення проти довкілля).

С.О. Книженко вивчаючи криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, вчинених службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель, місцем кримінального правопорушення визначає територію на якій службові, спеціально уповноважені, інші особи вчинили протиправні дії (бездіяльність) і територію, на якій виявили наслідки такої злочинної діяльності, тобто територію забруднення природних об'єктів [82, с. 12]. О.В. Одерій зазначає, що місце вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля являє собою матеріальне середовище, що складається з об'єктів природокористування (предмету посягання) та джерел впливу на них. Зазначені дві групи об'єктів, знаходячись у взаємодії, у ряді випадків викликають негативні наслідки в результаті злочинних порушень екологічної безпеки з боку посадових та інших осіб. Так, за ознакою джерела екологічних кримінальних правопорушень можна виокремити наступні сфери людської діяльності, що являють потенційну небезпеку забруднення природного середовища: промислова (за галузями виробництва); хімічна, газова та ін.; енергетична (АЕС, ТЕС); транспортна; зв'язку (радіолокаційні системи); сільськогосподарські (добрива, засоби захисту та стимуляції росту рослин тощо); лісного господарства; гірничих робіт (вибухові); комунального господарства (системи каналізації та ін.); оборонна (випробування зброї, військові навчання) [171, с. 159-160]. На думку І.П. Осипенка місце і час вчинення кримінальних правопорушень є елементами обставини, які пов'язані зі способом вчинення кримінальних правопорушень та іншими

елементами криміналістичної характеристики і визначаються місцем і часом проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів. Місцем забруднення може бути атмосферне повітря, земельні ділянки виробничого, сільськогосподарського призначення, землі природно-заповідного фонду тощо [183, с. 255].

2. Час вчинення кримінального правопорушення проти довкілля. Специфіка вчинення кримінальних правопорушень аналізованої категорії полягає в тому, що час оцінюється не як окремих елемент, а як певний часовий інтервал, наприклад, період між викидом шкідливих речовин та настанням злочинних наслідків, на розвиток яких впливає характер та кількість забруднюючих речовин, гідрометереологічні умови, швидкість повітряних та водних потоків, пора року, стан здоров'я людей у зоні забруднення тощо. Фактор часу враховують під час вивчення усіх етапів виникнення, існування та використання доказової інформації [171, с. 163]. І.П. Осипенко говорить, що досить важко встановити час вчинення злочинних дій, які пов'язані із забрудненням об'єктів навколишнього природного середовища. Визначити час часто вдається саме через підприємство-забруднювач, але це є особливо складним завданням у випадках, коли в зоні забруднення знаходиться декілька потенційно небезпечних в екологічному плані об'єктів. Вирішенню цих питань сприяє також встановлення виду забруднення, ступеня і часу його розповсюдження, можливих технологічних несправностей на промисловому або сільськогосподарському підприємстві [183, с. 254-255].

3. Сукупність умов на момент вчинення кримінального правопорушення, що включає екологічний стан місцевості, природно-кліматичні та метеорологічні умови.

4. Поведінка учасників і механізм кримінального правопорушення, що відображає взаємозв'язок обстановки і способу вчинення кримінального правопорушення. В даному випадку слід враховувати поведінку правопорушника, що полягає у підготовці, вчиненні або приховуванні

протиправних дій, а також поведінку інших учасників кримінального правопорушення, які своїми діями могли сприяти або заважати вчиненню кримінального правопорушення проти довкілля.

Розглянемо характеристику обстановки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, викладену А.Ф. Волобуєвим, С.О. Книженко, О.В. Одерієм, Р.Л. Степанюк:

1) обстановка кримінальних правопорушень, що вчиняються шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів визначається специфікою розташування предмета кримінально-протиправного посягання. Так, незаконне видобування корисних копалин учиняється в регіонах, де є їх відповідні родовища. Вибір часу залежить від якостей предмета посягання, способу та місця вчинення кримінального правопорушення. Більшість кримінальних правопорушень першої групи вчиняється в населених пунктах сільської місцевості або за їх межами, на окраїнах міста. Незаконне полювання й рибний промисел, як правило, вчиняються на значній території, що обумовлено використанням транспортних засобів (човнів тощо). Місцем учинення кримінальних правопорушень є мисливські угіддя (ліс, поле, водойма, заповідники, заказники);

2) обстановка кримінальних правопорушень, що вчиняються шляхом забруднення природних об'єктів визначається територією місцезнаходження джерела забруднення. Забруднення природних об'єктів учиняється, як правило, у промислово розвинутих містах або селищах. На обстановку впливають рівень технічного обладнання й особливості технологічного процесу на підприємствах. Певний вплив чинять і природно-кліматичні умови місця. Час учинення кримінального правопорушення залежить від технічних і технологічних характеристик джерела забруднення, режиму роботи підприємства та здійснення екологічного контролю. Як правило, викид шкідливих речовин відбувається під час закінчення виробничого циклу, але він може мати й випадковий характер (аварійний викид);

3) обстановка кримінальних правопорушень, що вчиняються шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів визначається специфікою розташування предметакримінально-протиправного посягання. Більшість кримінальних правопорушень цієї групи вчиняється в населених пунктах сільської місцевості або за їх межами, на окраїнах міста. Злочинне знищення (пошкодження) природних об'єктів спеціально уповноважені або інші особи вчиняють, як правило, під час виконання своїх функціональних трудових обов'язків;

4) обстановка кримінальних правопорушень, що вчиняються шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки визначається місцем і часом проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів тощо [116, с. 184-190].

З метою вивчення обстановки кримінальних правопорушень проти довкілля проаналізовано 260 вироків суду першої інстанції, винесених у 2018-2023 роках за результатами розгляду кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України, що надало можливість зробити висновок, що типовим місцем вчинення вказаних кримінальних правопорушень є:

- 1) зелені насадження, лісомасиви, лісосмуги – 45,3 %;
- 2) земельні ділянки – 16,5 %;
- 3) водойми, водосховища – 33,8 %;
- 4) території природно-заповідного фонду, заказники – 4,2 %.

Типові сліди кримінальних правопорушень проти довкілля є матеріальне відображенням протиправних дій у навколишній обстановці, а в даному випадку – у навколишньому природному середовищі.

До слідів екологічних кримінальних правопорушень у широкому розумінні відносять як матеріально-фіксовані сліди-предмети, так і ідеальні сліди (тобто сліди пам'яті). Проте, сліди як елемент криміналістичної характеристики саме кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно

розглядати як складне утворення, що включає в себе сліди-предмети, сліди-відображення, сліди-речовини. Матеріальні сліди дають можливість у межах криміналістичної характеристики встановлювати кореляційні зв'язки із способом (механізмом). Тоді як сліди пам'яті є надто різноманітними, суттєво залежать від ситуацій і суб'єктивних даних особи і практично не піддаються встановленню кореляційних зв'язків [171, с. 180].

Ю.М. Туровець у ході вивчення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля визначив такі групи їх слідів: сліди негативних змін у довкіллі (негативні зміни властивостей: води, атмосферного повітря, земель, інших природних об'єктів (надр, корисних копалин, континентального шельфу України); сліди негативних змін на територіях взятих під охорону держави та на об'єктах природно-заповідного фонду; сліди ураження тварин та рослин; сліди зміни стану здоров'я людини (тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження; захворювання чи загибель людей); сліди шкідливих речовин та матеріалів для здоров'я людей і довкілля (легкозаймистих та їдких речовин; ядерних матеріалів; джерел іонізуючого випромінювання; відходів і вторинної сировини; мікробіологічних або інших біологічних агентів чи токсинів); сліди транспортних засобів (авто-, мототранспорту, тракторів, будівельних та інших спеціальних самохідних машин і механізмів (екскаваторів, грейдерів тощо), несамохідного транспорту (саней, ручних тачок, возів тощо), водного та повітряного транспорту (човнів, кораблів, катерів, гелікоптерів) [298, с. 10].

Залежно від умов, обстановки, особистості правопорушника, предмета посягання, а також ґрунтуючись на аналізі емпіричного матеріалу та вивчення спеціальної літератури, сліди екологічних кримінальних правопорушень можна класифікувати на такі групи:

1. Сліди в документах (змістовно-інтелектуальні) – 9 %.
2. Сліди в технологічному процесі, на механізмах і устаткуванні (зміни конструкції, неякісний ремонт, відхилення від техніко-екологічних норм і т.ін.) – 11 %.

3. Сліди людини (рук, ніг), предметів одягу, взуття, особистого побуту – 21 %.

4. Сліди знарядь кримінальних правопорушень, у тому числі вогнепальної зброї, знарядь лову (снасті, капкани тощо), сліди інструментів, вибухових пристроїв, самострілів, засобів упакування, обробки, переробки, транспортування – 21 %.

5. Сліди речовин, матеріалів, предметів, зберігання, переробки, використання яких спеціально регламентовано екологічним законодавством (радіоактивні, вибухові, отруйні, сильнодіючі речовини) – 20 %; сліди у вигляді радіоактивних випромінювань, абсорбованих повітряним середовищем.

6. Сліди на тілі людини, в її організмі як первинний наслідок негативного впливу екологічних порушень – 8 %.

7. Сліди на об'єктах рослинного та тваринного світу, природних об'єктах, в атмосферному повітрі, водоймищах, ґрунті, об'єктах сільськогосподарського виробництва – 48 %.

8. Звукові сліди: речові (голос і мова людини) й неречові (різні звуки, що видають люди, тварини або різноманітні об'єкти) [171, с. 180-187].

С.О. Книженко досліджуючи криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель зауважила, що специфіка слідів досліджуваних кримінальних правопорушень полягає в тому, що, як правило, вони виявляються в документах, технологічному процесі, на механізмах і устаткуванні, у негативних змінах об'єктів навколишнього природного середовища. Окрему групу становлять сліди на тілі людини, в її організмі у вигляді хворобливих змін [82, с. 12]. В той же час автором досліджено специфічні сліди порушень правил екологічної безпеки, які можуть бути виявлені в документах, технологічному процесі, негативних змінах у довкіллі, негативних змінах стану здоров'я населення тощо [82, с. 13].

Більшість вчених-криміналістів вивчаючи структуру криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень досліджуваної категорії не вбачають необхідності у виокремленні наслідків як окремого елементу кримінальних правопорушень проти довкілля (В.Ю. Шепітько, І.В. Гора, А.В. Іщенко, В.А. Колесник, І.П. Осипенко). Натомість наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля розглядаються у контексті типових слідів або особи потерпілого.

Зважаючи на те, що вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля тягне за собою настання наслідків у вигляді загибелі або масового захворювання людей, екологічного забруднення значних територій, створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, негативного впливу на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ та ін., ми вбачаємо необхідним розглянути даний елемент як складову криміналістичної характеристики, що розкриває одну з ознак даного виду кримінальних правопорушень.

О.В. Одерій проаналізувавши думки науковців, зробив висновок, що в криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень проти довкілля деякі науковці прямо чи побічно (наводячи окремо або з іншими елементами в різних комбінаціях) торкаються наслідків, розглядаючи їх як: 1) сліди, розповсюдження, локалізації; 2) матеріальні наслідки кримінальних правопорушень (матеріальні сліди; документи); 3) наслідки, що настали або можуть настати; 4) суб'єктів, що припустилися тих чи інших порушень, або наслідки цих порушень; 5) типові сліди кримінальних правопорушень, при цьому має бути встановлено причинний зв'язок між діями (діяльністю або бездіяльністю) конкретних осіб і екологічно шкідливими наслідками, що настали; 6) наслідки вчиненого кримінального правопорушення; 7) сліди та наслідки злочинної діяльності або бездіяльності; 8) причинний зв'язок між діями конкретних осіб і наслідками, що настали; 9) механізм слідоутворення та наслідки кримінальних правопорушень. Різна інтерпретація, відсутність чіткого змістовного наповнення, а також критеріїв розмежування від інших

елементів (у першу чергу слідової картини) не сприяють розв'язанню цієї проблеми, а тому потребують на додаткову увагу [167, с. 56-57].

Наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля можуть виявлятися у вигляді: екологічного забруднення значних територій; загибелі людей; негативного впливу на здоров'я людей, рослинний або тваринний світ; підвищеній екологічній небезпеці для здоров'я; підвищеної екологічної небезпеки для довкілля; оголошення в місцевості надзвичайної екологічної ситуації; масового захворювання людей; масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу; небезпеки для живих ресурсів моря; шкоди, спричиненої зонам лікування й відпочинку; перешкоди іншим законним видам використання моря; поширення епізоотії; небезпеки технологічних аварій або екологічних катастроф; втрати родючості землі; виведення земель із сільськогосподарського обігу; змивання гумусного шару; порушення структури ґрунту; істотної шкоди навколишньому природному середовищу; інших тяжких наслідків [167, с. 61].

С.О. Книженко також розглядає суспільно небезпечні наслідки як елемент криміналістичної характеристики досліджуваних кримінальних правопорушень. У ході вивчення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки, науковець наслідками протиправних дій або бездіяльності зазначених осіб визначає спричинення: техногенних аварій, екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, екологічного забруднення значних територій, інших тяжких наслідків для довкілля [82, с. 13].

Для прикладу, розглянемо вирокі суду першої інстанції за фактом:

1) вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 241 КК України, що створило небезпеку для життя і здоров'я людини: «в період з 29.10.2012 року до 07.04.2013 року ОСОБА_2, займаючи посаду начальника відділу охорони навколишнього середовища ТОВ «Запорізька ливарно-

механічна компанія», на якого згідно із посадовою інструкцією покладена відповідальність за викиди забруднюючих речовин в атмосферу від організаційних та неорганізаційних джерел викидів, у порушення вимог спеціальних правил, які регулюють питання охорони атмосферного повітря допустив діяльність ТОВ «Запорізька ливарно-механічна компанія» з металообробних операцій, в процесі якої в атмосферне повітря здійснюються викиди забруднюючих речовин (оксиди азоту, оксид вуглецю, азоту оксид, речовини у вигляді суспендованих твердих часток недиференційованих за складом, свинець та його сполуки, діоксид сірки, фтор і його пароподібні та газоподібні сполуки), без отримання відповідного дозволу спеціально уповноважених органів виконавчої влади, чим спричинив забруднення атмосферного повітря, шляхом зміни його складу і властивостей в результаті надходження до нього хімічних сполук, які можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища, тим самим створивши небезпеку для життя і здоров'я людей, а також навколишнього природного середовища» [60];

2) вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 251 КК України, що призвело до масової загибелі об'єктів тваринного світу: «ОСОБА_5 допустила порушення ветеринарних правил, що призвели до настання тяжких наслідків за таких обставин: 04.08.2017 року ОСОБА_5 придбала у невстановленої особи 70 голів свиней, яких було привезено з території Одеської області в село Ганнівка Добропільського району Донецької області для подальшого їх розведення і реалізації. Однак, обвинувачена не здійснила державну реєстрацію тваринницьких потужностей (об'єктів) у відповідних державних органах ветеринарної медицини, не отримала ветеринарне свідоцтво №1, ветеринарні картки та/або ветеринарно-санітарні паспорти на тварин від постачальника, який організував транспортування свиней з Одеської області в Донецьку область, і не звернулася до відповідних державних органів ветеринарної медицини для постановлення тварин на облік, а також порушила обов'язок проведення відповідними спеціалістами

державних органів ветеринарної медицини заходів профілактичного карантину тварин, що надійшли з інших тваринницьких потужностей.

22.08.2017 року ОСОБА_5 в телефонному режимі отримала повідомлення від свого працівника ОСОБА_6 про те, що з 20.08.2017 року на території свинарнику відбувається захворювання та падіж свиней. Проте, всупереч встановленим законодавством ветеринарним правилам, ОСОБА_5 приховала факт захворювання свиней та негайно не проінформувала державного ветеринарного інспектора, офіційного ветеринарного лікаря або посадових осіб державних органів ветеринарної медицини про раптову загибель тварин, підозру на захворювання або виявлення хвороби, що підлягає повідомленню, або поведінку тварин, яка їм невластива.

У період часу з 20.08.2017 року по 07.09.2017 року на території вищевказаного свинарнику від африканської чуми загинуло 105 голів свиней. У подальшому ОСОБА_5 особисто надала вказівку для вириття ями та захоронення хворих загиблих свиней на території свинарнику. Отже, ОСОБА_5 здійснила захоронення хворих загиблих свиней без дотримання ветеринарних правил і без залучення відповідних спеціалістів органів ветеринарної медицини. Вищевказані порушення ветеринарних правил призвели до тяжких наслідків, а саме масового захворювання та падежу свиней і втрати сировини і продукції тваринного походження» [60].

Враховуючи вищевикладене, до наслідків вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля пропонуємо віднести:

- 1) загибель людей;
- 2) масове захворювання людей;
- 3) екологічне забруднення значних територій;
- 4) небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля (створення небезпеки для життя і здоров'я людей;
- 5) масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу;
- 6) негативний вплив на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ;

- 7) матеріальна шкода у великому розмірі (якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян);
- 8) інші тяжкі наслідки.

Висновки до першого розділу

1. Кримінальне правопорушення проти довкілля – це протиправне діяння, яке посягає на правовідносини у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних із історико-культурною спадщиною, які тягнуть за собою суспільно небезпечні наслідки у вигляді завдання шкоди або загрози завдання шкоди довкіллю.

2. Зважаючи на те, що наслідки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля становлять значну суспільну небезпеку та несуть загрозу життю і здоров'ю людини, а також шкоду для навколишнього природного середовища, тваринного і рослинного світу, пропонуємо розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля в залежності від наслідків вчинення протиправних дій та розділити їх на такі групи:

1) кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до загибелі людей: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів до ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 2 ст. 238 КК України), забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим

покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ч. 4 ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 2 ст. 241 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 252 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України);

2) кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до масового захворювання людей: забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ч. 3 ст. 240 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України);

3) кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до екологічного забруднення значних територій: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);

4) кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля: забруднення або псування земель (ч. 1 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 1 ст. 239-1 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 1 ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 1 ст. 242 КК України), забруднення моря (ч. 1, 3 ст. 243 КК України), порушення законодавства про континентальний шельф України (ч. 1 ст. 244 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ч. 1 ст. 253 КК України);

5) кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 2 ст. 242 КК України),

забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України);

б) кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до негативного впливу на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ: приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 1 ст. 238 КК України);

7) кримінальні правопорушення проти довкілля, що завдали матеріальну шкоду у великому розмірі: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 2 ст. 239-1 КК України);

8) кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили інші тяжкі наслідки: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 2 ст. 238 КК України), забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 239-2 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ч. 4 ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 2 ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 2 ст. 242 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ч. 4 ст. 246 КК України), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України), порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 252 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України), безгосподарське використання земель (ч. 4 ст. 254 КК України).

3. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти докiлля є узагальненою інформацією щодо типових ознак кримінальних правопорушень проти докiлля, розроблена з урахуванням їх криміналістичної класифікації і особливостей їх вчинення. До структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти докiлля віднесено такі елементи:

- 1) предмет кримінально-протиправного посягання;
- 2) особа правопорушника;
- 3) спосiб вчинення протиправного діяння;
- 4) обстановка кримінального правопорушення;
- 5) типові слiди або слiдова картина;
- 6) наслідки кримінального правопорушення.

4. Особа правопорушника як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти докiлля є одним із найбільш інформативних елементів, який тісно пов'язаний зі способом вчинення кримінального правопорушення. Вивчення типових ознак, рис і особливостей особи, що вчиняє екологічні кримінальні правопорушення надає можливість сформувати типовий портрет правопорушника, що на практиці слугує його швидкому викриттю і затриманню. Беручи до уваги наукові розробки вчених-криміналістів, слід визначити, що при дослідженні характеристик особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти докiлля мають значення: демографічні дані (стать, вік); дані, що характеризують професійну діяльність особи (службова, (посадова) особа, працівник підприємства, установи, організації, підприємець, безробітній); соціальні ознаки (освіта, місце проживання, сімейний стан); психологічні ознаки (інтелект, звички, вміння, навички).

За результатами вивчення судової та слідчої практики визначено основні характеристики типового портрету особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти докiлля: громадянин України – 100 %; чоловіча стать – 99,2 %; жіноча стать – 0,76 %; загальний суб'єкт – 99,6 %; спеціальний

суб'єкт – 0,3 %; вища освіта – 8,07 %; середня освіта – 91,9 %; неодружені – 35,7 %; одружені – 40,3 %; не працюють – 61,9 %; працюють – 18,8 %; приватні підприємці – 1,5 %; не судимі – 32,3 %; судимі – 35,6 %; мають на утриманні малолітніх дітей – 3,84 %; мають на утриманні неповнолітніх дітей – 9,2 %; є опікунами – 0,3 %.

5. До предмету кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля належать такі об'єкти навколишнього природного середовища: життя і здоров'я людини; тваринний і рослинний світ (рослини, дерева, ліси, насадження, чагарники, птахи, звірі, водні тварини і рослини); природні ресурси (землі, надра, корисні копалини, атмосферне повітря, континентальний шельф і море, водні об'єкти); об'єкти природно-заповідного фонду.

За результатами вивчення судової та слідчої практики визначено, що типовим предметом кримінально-протиправного посягання досліджуваних кримінальних правопорушень є:

- 1) рослинний світ, зелені насадження, дерева – 35,7 %;
- 2) землі – 5,76 %;
- 3) риба – 29,2 %;
- 4) надра, корисні копалини – 26,9 %;
- 5) дикі тварини (в тому числі внесені до Червоної книги України) – 2,3 %.

6. Аналіз судової та слідчої практики надав можливість визначити типові способи вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля до яких належать:

- 1) вирубка деревини (ст. 246 КК України) – 33,8 %;
- 2) вилов риби (ст. 249 КК України) – 29,2 %;
- 3) видобування корисних копалин (ст. ст. 240, 240-1 КК України) – 26,9%;
- 4) безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України) – 3,4 %;

5) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України) – 1,15 %;

6) забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) – 0,76 %;

7) заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 239-1 КК України) – 0,76 %;

8) заволодіння землями водного фонду (ст. 239-2 КК України) – 0,76 %;

9) пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України) – 0,76 %;

10) незаконне полювання (ст. 248 КК України) – 1,92 %.

7. Зважаючи на те, що вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля тягне за собою наслідки у вигляді загибелі або масового захворювання людей, екологічного забруднення значних територій, створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, негативного впливу на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, наслідки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля розглянуто як складову криміналістичної характеристики, що розкриває одну з ознак даного виду кримінальних правопорушень. До типових наслідків вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля віднесено:

1) загибель людей;

2) масове захворювання людей;

3) екологічне забруднення значних територій;

4) небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля (створення небезпеки для життя і здоров'я людей);

5) масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу;

6) негативний вплив на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ;

7) матеріальна шкода у великому розмірі (якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян);

8) інші тяжкі наслідки.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

2.1. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля

У загальному розумінні організація розслідування – це сукупність взаємопов'язаних елементів, які забезпечують процес розслідування як єдине ціле. До основних її елементів належать: 1) планування розслідування; 2) забезпечення ресурсами (технічними, кадровими, нормативними тощо); 3) організація взаємодії в процесі розслідування між органами слідства, оперативними працівниками, спеціалістами, експертами, працівниками контролюючих органів; 4) підготовка проведення процесуальних та інших дій або їх комплексів; 5) забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою, яке полягає у: а) чіткому розподілі обов'язків між її членами; б) постійному контролі за діями членів СОГ, в тому числі шляхом проведення оперативних нарад з обговоренням результатів та наступних завдань розслідування; в) налагодженні систематичного обміну інформацією між учасниками СОГ; 6) інші організаційні заходи, необхідні для ефективного розслідування кримінальних проваджень [171, с. 300-301].

Вченими-криміналістами досудове розслідування поділяється на етапи. Як правило, науковці виділяють: початковий [114, с. 417] або першочерговий етап [106, с. 203], подальший [116, с. 13] (послідуючий [106, с. 203] або наступний [116, с. 9]) та заключний етап [117, с. 230]. На нашу думку, в структурі методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно розглянути специфіку організації початкового та подальшого етапів розслідування, а саме: особливості внесення відомостей до ЄРДР, проведення першочергових С(Р)Д, формування типових слідчих

ситуацій та слідчих версій, алгоритми проведення С(Р)Д в залежності від слідчої ситуації, планування досудового розслідування та взаємодія між правоохоронними органами на початковому і подальшому етапі розслідування.

Успішність розкриття, розслідування та судового розгляду будь-якого кримінального правопорушення багато в чому залежить від правильного і професійного процесуального оформлення його початкового етапу, а також виконання завдань кримінального провадження, які властиві цьому етапу [192, с. 93]. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень регламентований кримінальним процесуальним законодавством і передбачає виявлення кримінального правопорушення, збирання доказів, що свідчать про його вчинення і необхідності внесення відомостей до ЄРДР та початку кримінального провадження. Для науки криміналістики на даному етапі важливою є фіксація інформації, що вказує на обставини вчинення кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, а також визначення напрямку розслідування, його планування та послідовності проведення С(Р)Д.

На думку О.А. Самойленко першим етапом розслідування потрібно вважати традиційний початковий етап, що триває з моменту внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР і до моменту висунення принаймні одній особі законної й обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення (одного або декількох). На початковому етапі обов'язковими для виконання є такі завдання:

- встановлення відсутності або наявності події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

- встановлення складу кримінального правопорушення (час, місце, спосіб, мета, мотив, повторність, вчинення групою осіб або організованою групою, наслідки й інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

– встановлення фактичних даних, які вказують на конкретну особу, що могла вчинити кримінальне правопорушення (форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення особою, стосовно якої вирішують питання щодо вручення їй повідомлення про підозру);

– забезпечення здійснення кримінального провадження [228, с. 417].

В цілому, погоджуючись з науковцем, зауважимо, що досудове розслідування відповідно до ст. 214 КПК України починається з моменту внесення відомостей до ЄРДР, проте, на нашу думку, у криміналістичному значенні початковий етап розслідування бере свій початок з моменту проведення невідкладних С(Р)Д та фіксації інформації про вчинення кримінального правопорушення. Щодо цього О.В. Одерій зазначає, що визначаючи межі (відправну точку) початкового етапу досудового розслідування, необхідно виходити з тієї слідчої ситуації, яка склалась. Так, якщо внесенню відомостей до ЄРДР передують проведення огляду місця події, початком слід уважати момент прийняття рішення про проведення цієї С(Р)Д, у всіх інших випадках – момент унесення відомостей до ЄРДР. Що стосується його закінчення, то завершальним моментом можна вважати процедуру пред'явлення підозри особі в порядку ст. 278 КПК України [172, с. 262].

В узагальненому вигляді до основних завдань початкового етапу розслідування можна віднести такі: 1) установлення місця, часу й обстановки кримінального правопорушення, його сутності, а також виявлення, фіксація та вилучення його слідів – джерел доказів; 2) збирання доказів, які з високою ймовірністю вказують на особу, підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення; 3) установлення, розшук і затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення (складання повідомлення про підозру). Крім названих основних, на цьому етапі розслідування починається вирішення й таких завдань, як, наприклад, визначення розміру заподіяної матеріальної шкоди, вжиття заходів щодо забезпечення її відшкодування та деяких інших [116, с. 12]. На початковому етапі розслідування головними завданнями є виявлення і фіксація доказової інформації, що розкриває

обставини вчинення кримінального правопорушення, їх всебічне дослідження та проведення С(Р)Д, направлених на з'ясування деталей вчинення протиправних дій та підтвердження причетності винної особи у їх вчиненні.

Початковий етап розслідування займає у структурі слідчої діяльності виключно важливе, ключове місце, оскільки саме тут закладається фундамент для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, винуватості конкретної особи, виявляється і збирається значна кількість доказів. Організація розслідування на цьому етапі передбачає переважно роботу із наявною інформацією, її опрацювання та оцінку. В результаті цієї діяльності відбувається висунення версій та визначення завдань розслідування: ухвалюються відповідні рішення, забезпечується їх виконання. Водночас практика свідчить, що саме початок досудового розслідування й викликає складність по категорії кримінальних проваджень, що розглядається. Їх специфіка за багатьма складами кримінальних правопорушень вже з самого початку потребує залучення спеціалістів (інколи багатьох і практично відразу) з різних галузей знань [169, с. 177].

На нашу думку, початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти довілля охоплює:

- 1) виявлення протиправних дій, прийняття заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення та збір первинного матеріалу;
- 2) внесення відомостей до ЄРДР;
- 3) формування типових слідчих ситуацій та версій;
- 4) планування досудового розслідування;
- 5) проведення С(Р)Д.

Відповідно до Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події (наказ МВС України 08.02.2019 № 100) джерелом інформації про вчинені кримінальні правопорушення та інші події є:

- 1) заяви (повідомлення) осіб, які надходять до органу (підрозділу) поліції, особи, уповноваженої на здійснення досудового розслідування, або

службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв (повідомлень);

2) самостійно виявлені слідчим (дізнавачем) або іншою посадовою особою органу (підрозділу) поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення;

3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні;

4) інше [199].

У відповідності до Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля, затвердженим наказом Офісу Генерального прокурора, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України 16 червня 2022 року № 94/363/150/226/356, орган державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, його службова (посадова) особа у разі виявлення при здійсненні повноважень діяння у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке містить ознаки кримінального правопорушення, зобов'язані невідкладно, але не пізніше трьох робочих днів з часу оформлення матеріалів щодо нагляду (контролю) уповноваженою службовою особою органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, надіслати територіальному органу поліції або Служби безпеки України за місцем вчинення кримінального правопорушення та з урахуванням підслідності, передбаченої статтею 216 КПК України, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, яке повинно містити:

– короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, дату його вчинення або дату й час його виявлення, місце вчинення (у разі відсутності адреси – опис місцевості й координати (за можливості), його попередню кваліфікацію із зазначенням статті закону України про кримінальну відповідальність;

– норми законодавства, які порушено;

– відомості про суб'єкта господарювання або особу, щодо якої є обґрунтовані підстави вважати, що нею вчинено правопорушення (за наявності);

– відомості про особу, якій завдано шкоду (збитки) (за наявності);

– відомості про завдання шкоди (збитків) навколишньому природному середовищу, у тому числі рибному господарству (за наявності);

– суму (розмір) заподіяної шкоди (збитків); у разі неможливості визначити розмір матеріальної шкоди (збитків) орган державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища інформує про це орган поліції, Служби безпеки України для вирішення питання про забезпечення організації проведення експертної оцінки або здійснення інших дій (якщо здійснення таких дій виходить за межі компетенції органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища), без яких визначити такий розмір неможливо;

– інші відомості, які мають значення для розгляду повідомлення про кримінальне правопорушення.

До повідомлення долучаються (за наявності):

– засвідчені в установленому порядку копії документів, які підтверджують факт вчинення правопорушення, у тому числі акт перевірки, який складається за результатами заходу державного нагляду (контролю), або акти огляду місця вчинення правопорушення, або інші акти (документи), що складаються за наслідками виявлених правопорушень, із засвідченими

належним чином копіями додатків (у тому числі заперечень), на які є посилання в ньому та які підтверджують факт правопорушення;

- розрахунок заподіяної навколишньому природному середовищу шкоди (збитків);
- матеріали фотозйомки, звуко-, відеозапису та інші носії інформації, у тому числі електронні;
- акти інструментально-лабораторних досліджень, експертиз (у разі їх проведення);
- інші матеріали, які мають значення для розгляду повідомлення про кримінальне правопорушення [200].

Також, у разі самостійного виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення правопорушення проти довкілля, керівник органу поліції, Служби безпеки України, прокуратури, його перший заступник чи заступник, керівник самостійного структурного підрозділу центрального органу управління Національної поліції України, Центрального управління Служби безпеки України, Офісу Генерального прокурора, прокурор у кримінальному провадженні, дізнавач або слідчий при здійсненні досудового розслідування за необхідності інформує орган державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища про виявлені факти з метою вжиття заходів відповідно до закону. Така інформація повинна містити:

- короткий виклад обставин, які можуть свідчити (свідчать) про порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- відомості про особу, якою вчинено правопорушення, місце вчинення правопорушення, за наявності – інші ідентифікуючі ознаки (код ЄДРПОУ, номер та дату спеціального дозволу на користування природними ресурсами, назву родовища та місце його розташування, місце незаконної порубки тощо);
- відомості про направлення цієї інформації іншим державним органам нагляду (контролю) (за наявності);

- контактний номер телефону уповноваженої особи;
- підпис посадової (службової) особи [200].

Повідомлення про екологічні кримінальні правопорушення та первинні матеріали (дані перевірок) надходять, як правило, від органів екологічного контролю. Ними можуть бути: 1) супровідний лист, у якому стисло викладено зміст виявленого порушення й указано, вимоги якого нормативного акту порушено (конкретні статті); 2) акти перевірки дотримання норм екологічного законодавства, протокол про адміністративне правопорушення та інші документи, в яких зафіксовано факти порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; 3) акти попередніх перевірок додержання норм природоохоронного законодавства; 4) письмові пояснення правопорушників; 5) довідки фахівців про вид незаконно вилучених природних ресурсів, результати аналізів лабораторного дослідження забрудненого природного об'єкта тощо; 6) постанови про призупинення чи припинення робіт або експлуатації об'єкта; 7) довідка про розмір заподіяної шкоди; 8) довідка про зберігання речей і предметів, які були знаряддям злочину; 9) копії відомчих інструкцій і наказів чи виписки з них, що стосуються допущених порушень [116, с.192-193].

Таким чином, виявлення кримінальних правопорушень проти довкілля може здійснюватися як правоохоронними органами, так і державними органами екологічного контролю, які зобов'язані повідомляти одне одного про виявлення вказаних правопорушень та наявну інформацію щодо їх вчинення.

О.В. Одерій детально розробив систему приводів та підстав початку досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля:

1. Безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення співробітниками правоохоронних органів.

1.1. Інформацію про ознаки кримінального правопорушення отримано в результаті здійснення оперативно-розшукової діяльності спеціальним

підрозділами. Щодо кримінальних правопорушень проти довкілля, то така інформація може мати відношення до однієї з трьох загальних груп:

- а) відомості про вже вчинене кримінальне правопорушення;
- б) відомості про підготовку до вчинення кримінального правопорушення певного виду;
- в) інформація про вже наявні факти й підготовку до вчинення чергового кримінального правопорушення.

1.2. Ознаки кримінального правопорушення виявлені співробітниками правоохоронних органів у процесі адміністративної діяльності.

1.3. Виявлення ознак кримінального правопорушення в ході досудового розслідування іншого кримінального провадження за фактом вчинення іншого кримінального правопорушення.

1.4. Ще одним приводом цієї групи до внесення відомостей до ЄРДР та початку відповідного розслідування є самостійне виявлення ознак кримінального правопорушення іншими підрозділами правоохоронних органів.

2. Інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення проти довкілля отримано від природоохоронних органів, зокрема, органів, що здійснюють державний екологічний контроль за станом навколишнього природного середовища.

3. Повідомлення про вчинене екологічне правопорушення, отримане від посадових осіб підприємств, закладів, організацій.

3.1. За результатами службових розслідувань.

3.2. Повідомлення щодо вчиненого кримінального правопорушення проти довкілля отримане від посадових осіб підприємств в іншій формі.

4. Інформація щодо ознак кримінального правопорушення проти довкілля, отримана з відкритих джерел інформації.

5. Інші. Інформація про ознаки кримінального правопорушення проти довкілля може бути отримана завдяки зверненням громадян, заявам від громадських екологічних об'єднань [171, с. 236-250].

Враховуючи вищевикладене, а також результати аналізу судової та слідчої практики, можна зробити висновок, що джерелами інформації про вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є:

1) заяви та повідомлення осіб, які стали свідками вчинення протиправних дій щодо навколишнього середовища або безпосередньо осіб, яким в результаті таких дій завдано шкоду, а саме: працівники підприємств, установ і організацій, власники земель, єгері, керівники або працівники заповідників, власники заказників (13 жовтня 2017 року приблизно о 14 годині 30 хвилин ОСОБА_6, знаходячись разом із ОСОБА_7 на території Низівського лісництва Сумського району Сумської області, реалізуючи попередню злочинну змову, спрямовану на незаконне полювання на диких звірів, що перебувають у стані природної волі, у межах природно-заповідного фонду, розподілили між собою ролі виконавця та пособника, у відповідності з якими ОСОБА_6 здійснюватиме відстріл диких тварин, після чого вони разом із ОСОБА_7 за допомогою мисливських ножів розрізатимуть тварин на частини, перенесуть та складатимуть їх в мішки для подальшого транспортування. Після цього з використанням карабіну, обвинувачені вполювали двох європейських оленів, шляхом здійснення ОСОБА_6 трьох пострілів в напрямку оленів, двома з яких було вбито двох європейських оленів, одразу після чого обвинувачені почали розбирати одну із туш двох вбитих оленів, використовуючи при цьому мисливські ножі. Безпосередньо після цього ОСОБА_6 та ОСОБА_7 разом з ножами, карабіном та патронами, які вони використовували для вчинення даного злочину, були виявлені та зупинені єгерями ТОВ СМГ «Лебідь». Внаслідок незаконного полювання на двох європейських оленів ОСОБА_6 та ОСОБА_7 спричинили майнову шкоду ТОВ СМГ «Лебідь» на суму 120000 гривень) [60];

2) повідомлення державних органів, які здійснюють державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища. Державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів є центральний

орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та інші державні органи, до компетенції яких законами України віднесено здійснення зазначених функцій [170]. (У період з грудня 2016 року по січень 2018 року на території Брониківської та Ярунської сільських рад Новоград-Волинського району Житомирської області, у лісонасадженнях, що знаходяться у постійному користуванні АТ «Укрзалізниця», Державною екологічною інспекцією поліського округу було виявлено самовільну рубку майже 200 дерев різних порід. У межах кримінального провадження, порушеного Новоград-Волинським відділом поліції ГУНП в Житомирській області за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК України для розрахунку шкоди, нанесеної довкіллю було залучено фахівців Державної екологічної інспекції Поліського округу) [60];

3) самостійне виявлення правоохоронними органами ознак вчинення кримінального правопорушення проти довкілля або затримання особи у ході вчинення протиправних дій (23.11.2015 року приблизно о 20 годині 00 хвилин ОСОБА_4 прибув до Сулинської затоки Кременчуцького водосховища, що являється територією національного природного парку «Нижньосульський» в межах ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Сулинський», що входить до природно-заповідного фонду України, та з використанням власного саморобного дерев'яного човна з метою вилову риби виставив на водоймі в межах адміністративної території Погребняківської сільської ради Семенівського району Полтавської області риболовну сітку довжиною 50 метрів та висотою 1,8 метра, після цього 24.11.2015 року приблизно о 06 годині 30 хвилин ОСОБА_4 повернувся до встановленої ним на водоймі сітки

та здійснив незаконний вилов цінних видів риби загальною вагою 21 кг., після чого був виявлений працівниками поліції Кременчуцького ВП ГУНП в Полтавській області) [60].

Слід акцентувати увагу на тому, що ч. 3 ст. 214 КПК України визначено, що у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду). Для з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення до внесення відомостей до ЄРДР може бути:

- 1) відібрано пояснення;
- 2) проведено медичне освідування;
- 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом протиправних дій, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [123].

Таким чином, з метою перевірки інформації про вчинене кримінальне правопорушення проти довілля здійснюються невідкладні С(Р)Д, передбачені ст. 214 КПК України, а саме: огляд місця події та відбір пояснень у осіб, яким відомі обставини щодо вчинення протиправних дій, виявлення та вилучення речових доказів, предметів, знарядь і засобів кримінального правопорушення тощо. Зауважимо, що кваліфікація протиправних дій, їх відмежування від адміністративного правопорушення та внесення відомостей до ЄРДР здійснюється уповноваженими особами за результатами оцінки первинного матеріалу, а саме: заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, протоколу огляду місця події, показань заявника або свідків вчинення протиправного діяння.

Внесення відомостей до ЄРДР здійснюється за результатами вивчення первинного матеріалу про вчинення кримінального правопорушення та його

правової кваліфікації уповноваженими особами (керівником органу досудового розслідування).

Відповідно до ст. 214 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач – керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР [123].

Наявна інформація (первинний матеріал) про вчинене кримінальне правопорушення є підставою для формування слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування. Враховуючи те, що на початку розслідування інформація про вчинення протиправних дій є не повною, потребує підтвердження, а окремі обставини вчинення кримінального правопорушення підлягають встановленню, слідчими здійснюється планування досудового розслідування, що передбачає визначення С(Р)Д, які необхідно провести на початковому етапі розслідування та їх строків і виконавців.

Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України 07.07.2017 № 575 зазначено, що після надходження до органу, підрозділу поліції інформації про вчинення кримінального правопорушення та внесення інформації до ЄРДР під керівництвом начальника органу, підрозділу поліції здійснюється комплекс першочергових

заходів та невідкладних С(Р)Д, у тому числі за дорученням слідчого (дізнавача), спрямованих на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та з'ясування всіх обставин події.

Першочергові заходи та невідкладні С(Р)Д можуть передбачати:

- 1) проведення огляду місця події;
- 2) переслідування і затримання правопорушників за слідами або указаними потерпілими і очевидцями напрямками переміщення правопорушника або за результатами роботи службового собаки, організація загороджувальних заходів, у тому числі в місцях можливого перебування або появи правопорушників;
- 3) проведення розшукових заходів у місцях перебування осіб, схильних до вчинення правопорушень (у тому числі збуту викраденого майна);
- 4) виявлення свідків та очевидців події, опитування (у разі внесення відомостей в ЄРДР – допит) з цією метою осіб, які проживають або працюють поблизу місця вчиненого діяння, а також осіб, які могли перебувати на можливих шляхах руху правопорушника до та від місця події;
- 5) установа базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку, що обслуговують територію, на якій знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення, та можливих напрямків руху особи, яка його вчинила, а також інших місць з урахуванням обставин кримінального правопорушення;
- 6) проведення поквартирного чи подвірного обходу для збирання відомостей про подію, обстеження місцевості в районі вчинення кримінального правопорушення, виявлення загублених, викинутих правопорушником знарядь учиненого діяння, інших предметів, отримання додаткової інформації про подію та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;
- 7) орієнтування особового складу органів та підрозділів поліції на території обслуговування, на якій учинено кримінальне правопорушення, та суміжних територіях, а також (за необхідності) представників громадськості

про характер, час, місце і спосіб учинення кримінального правопорушення, кількість осіб, які його вчинили, їх зовнішність, прикмети викраденого та про інші відомості, що мають значення для встановлення правопорушників та їх розшуку;

8) використання можливостей баз (банків) даних єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України та інших інформаційних ресурсів, а також засобів масової інформації;

9) перевірку осіб за базами (банками) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, та іншими інформаційними ресурсами, передбаченими статтями 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію»;

10) інші передбачені законодавством заходи та дії, необхідні для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [197].

Більшість науковців висловлюють думку про те, що від результативності проведення С(Р)Д на початковому етапі залежить успішність подальшого ходу розслідування. З метою швидкого відпрацювання інформації про вчинене кримінальне правопорушення на місце його вчинення направляється СОГ. Як правило проведення невідкладних С(Р)Д здійснюється СОГ до складу якої включаються слідчий (дознавач), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою. Слідчий є старшим СОГ, а в разі включення до складу СОГ замість слідчого дознавача старшим СОГ є дознавач [197]. Акцентуємо увагу на тому, що слідчі або дознавачі, які входять до складу СОГ не завжди є обізнаними щодо специфіки виявлення і розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, що може стати причиною втрати доказової інформації або помилок у ході проведення С(Р)Д. З приводу цього питання О.В. Одерій говорить, що початок кримінального провадження ускладнюється тими обставинами, що співробітники правоохоронних органів досить часто не знають суті криміналістичної характеристики окремого виду кримінальних

правопорушень проти довкілля, недооцінюють терміновість виявлення та вилучення матеріальних слідів, документів, необхідних для експертного дослідження [169, с. 177].

Завданням СОГ є виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили. Після прибуття на місце події члени СОГ з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, установлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та ймовірні шляхи їх руху. У разі необхідності вживають заходів для переслідування транспортних засобів, якими заволоділи особи, що вчинили кримінальне правопорушення, або тих, що використовувалися при його вчиненні. Беруть участь у розшуку та затриманні осіб, які підозрюються в учиненні цих кримінальних правопорушень [197].

Слід зазначити, що Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, затверджений наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України 16 червня 2022 року № 94/363/150/226/356 визначає процедуру взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України та уповноваженими органами державного нагляду (контролю) у сферах охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у тому числі лісових і водних ресурсів, тваринного та рослинного світу, рибного господарства, геологічного вивчення і раціонального використання надр, експертними службами

Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України під час виявлення порушень законодавства, що можуть містити ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля, а також здійснення їх досудового розслідування.

Вказані положення визначають специфіку взаємодії правоохоронних органів, зокрема органів прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України та уповноваженими органами державного нагляду (контролю) у ході виявлення кримінальних правопорушень проти довкілля.

Під час досудового розслідування (залежно від виду екологічного кримінального правопорушення) слідчий взаємодіє зі службовими особами спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, зокрема: органів державної екологічної інспекції Міністерства екології та природних ресурсів України, органів державного комітету України з водного господарства, органів державного департаменту рибного господарства, органів державного комітету лісового господарства України, органів державного комітету України з нафти й газу, органів державного комітету України з геології та використання надр, органів державної санітарно-епідеміологічної служби, органів Міністерства охорони здоров'я України, органів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, органів державного комітету України із стандартизації, метрології та сертифікації, органів державного комітету України з гідрометеорології, органів державної служби заповідної справи, органів державного департаменту ветеринарної медицини, органів місцевого самоврядування. Слідчий також взаємодіє зі службовими особами відповідних підприємств, установ та організацій. Така діяльність може мати разовий характер, короткостроковий термін або здійснюватися на постійній основі протягом значного проміжку часу (всієї роботи з розслідування конкретного злочину). Передумовою такої взаємодії є вивчення слідчим чинного екологічного законодавства, нормативних актів міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування щодо охорони

навколишнього природного середовища, оскільки первинні матеріали про екологічні злочини надходять, як правило, від органів, що здійснюють екологічний контроль [171, с. 313-314].

С.О. Книженко аналізує теоретичні аспекти взаємодії правоохоронних органів і визначає форми взаємодії слідчого з: 1) органами дізнання; 2) екологічною інспекцією Міністерства екології та природних ресурсів, іншими природоохоронними органами; 3) органами місцевого самоврядування та управління; 4) службовими особами підприємств, установ, організацій. На думку автора, у ході розслідування екологічних кримінальних правопорушень застосовуються різноманітні організаційно-тактичні форми взаємодії з оперативно-розшуковими органами, але найбільш раціональною формою координації є утворення СОГ. Така форма взаємодії допускає маневрування силами, дозволяє вести розслідування в різних напрямках і в різних місцях, дає можливість правильно і своєчасно здійснювати намічені слідчі та оперативно-розшукові дії й відповідні тактичні операції [82, с. 14].

О.В. Одерій зазначає, що взаємодія слідчого з державними органами охорони навколишнього природного середовища реалізується в таких процесуальних формах як залучення фахівців до участі у С(Р)Д (передусім в огляді місця події), проведення судових експертиз та одержання слідчим консультацій від відповідних фахівців щодо: 1) нормативної документації, що регламентує діяльність, яка підлягає перевірці; 2) технології виробництва, організації контролю та обліку виробничої діяльності; 3) характеру документів, що відображають діяльність підприємств, установ, організацій, порядку й особливостей документообігу; 4) спеціальної технічної, наукової, методичної літератури; 5) змісту питань для проведення експертного дослідження. Важливою формою взаємодії слідчого з контролюючими органами є використання інформаційних можливостей цих органів, оскільки зафіксовані в робочих документах екологічного контролю дані можуть бути корисними для розслідування. Наприклад, якщо джерело забруднення не встановлено, інформація екологічних органів може сприяти його пошуку.

Зафіксовані у відповідних документах дані щодо фактів витоку з господарських об'єктів шкідливих речовин в обсягу, що перевищує встановлені норми, відомості про час, масштаби інциденту, хімічний склад газопилових викидів та інше дають підстави для послідовного звуження кола підозрюваних джерел та оперативного встановлення шуканого. Науковець також акцентує увагу на взаємодії слідчого із митними органами, оскільки ними можуть бути виявлені ознаки вчинення транснаціонального злочину проти довкілля на стадії перетинання державного кордону [171, с. 315-316].

На підставі вищевказаного, доцільно зробити висновок, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля ефективними формами взаємодії є:

- 1) взаємодія правоохоронних органів з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- 2) взаємодія правоохоронних органів з органами прокуратури та Служби безпеки України;
- 3) взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами кримінальної поліції, органами дізнання та іншими підрозділами Національної поліції;
- 4) створення СОГ для розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

2.2. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля

Розслідування відбувається в умовах, що постійно змінюються. Перед тим, як прийняти рішення щодо визначення напрямку подальших дій, обрання доцільних методів розслідування та проведення необхідних заходів,

працівникам досудового розслідування слід максимально повно оцінити своєрідність положення, яке склалося на момент прийняття рішення. Встановлюючи з різних джерел ознаки кримінального правопорушення, на початковому етапі слідчий повинен діяти відповідно до алгоритмів, рекомендованих криміналістикою для слідчих ситуацій цього періоду розслідування, які спрямовані на активність, наступальність і результативність у встановленні істини [171, с. 277-278].

Після внесення відомостей до ЄРДР, слідчий вивчає первинний матеріал про вчинення кримінального правопорушення та наявну доказову інформацію, за результатами оцінки якої складаються слідчі ситуації на початковому етапі розслідування. На наступному етапі розслідування слідчі ситуації формуються за результатами проведення С(Р)Д, встановлення винної особи та вручення повідомлення про підозру. Типовими слідчими ситуаціями є сформований перелік ситуацій, які виникають у ході розслідування певного виду кримінальних правопорушень на початковому або наступному етапі розслідування. Вони розроблені за результатами вивчення матеріалів слідчої та судової практики. Усі слідчі ситуації, які виникають у ході розслідування певного виду кримінальних правопорушень проти доквілля (наприклад, забруднення атмосферного повітря) є подібними та визначають стан досудового розслідування на певному етапі. Розроблення типових слідчих ситуацій надає можливість сформулювати слідчі версії щодо вчинення кримінального правопорушення та окреслити типові рішення і завдання досудового розслідування [260, с. 63].

В.Д. Берназ та М.В. Салтевський говорять, що слідчі ситуації виникають у ході перевірки заяв і повідомлень, їх називають типовими і класифікують по-різному [106, с. 357]. Дійсно, на початковому етапі розслідування слідчі ситуації є результатом вивчення первинних матеріалів про вчинення кримінального правопорушення та доказів, отриманих під час проведення першочергових С(Р)Д, а також вони відображають хід розслідування, його результативність [260, с. 64].

Більшість науковців розглядають слідчі ситуації у широкому та вузькому розумінні. В.О. Журавель зазначає, що у широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність умов, що впливають на розслідування і визначають його особливості. Більшу практичну значущість має вузьке розуміння слідчої ситуації як сукупності інформаційних даних, що характеризують стан (обстановку) розслідування на певному етапі [61, с. 287-288].

На думку В.Ю. Шепітька, у широкому розумінні, слідча ситуація являє собою сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує і відображає усе, що впливає і може впливати на розслідування кримінального правопорушення, а відтак, дозволяє вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на сформовану слідчу ситуацію. Практично більш значущим є поняття слідчої ситуації у вузькому розумінні – як характеристики інформаційних даних, котрі має слідство на конкретному етапі розслідування [114, с. 281]. Вважаємо, що слідчі ситуації, які виникають у ході розслідування певного виду кримінальних правопорушень проти довілля (порушення правил екологічної безпеки, забруднення атмосферного повітря, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом тощо) є подібними та визначають обстановку досудового розслідування на певному етапі, а саме наявні у слідства доказові матеріали, що розкривають обставини вчинення кримінального правопорушення [260, с. 64].

Розслідування будь-якого кримінального правопорушення завжди обумовлюється низкою факторів, які у сукупності формують конкретні слідчі ситуації. Останні з певною періодичністю повторюються під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень окремого виду (групи). Тому активно використовується ситуаційний підхід до процесу розслідування. У зв'язку з цим розроблено такий метод узагальнення ситуацій, як ситуаційне моделювання. Вирішення слідчих ситуацій можливе тільки шляхом прийняття правильних тактичних рішень. З цією метою ситуація оцінюється шляхом

осмислення її структурних елементів. Тобто необхідно виділити та усвідомити сутність кожного з її окремих компонентів, встановити їх взаємозв'язки. Тільки після такої розумової діяльності можна говорити про можливість вибору імовірних шляхів їх вирішення. Тож схематично вирішення конкретної слідчої ситуації можна умовно зобразити так:

- 1) аналіз слідчої ситуації, що виникла;
- 2) виокремлення проблемних питань;
- 3) постановка конкретних (тактичних) задач;
- 4) оцінка наявних сил і засобів;
- 5) прийняття тактичного рішення;
- 6) планування та організація проведення окремого заходу та розслідування в цілому;
- 7) проведення тактичних засобів впливу на слідчу ситуацію [207, с. 357].

В свою чергу О.В. Одерій стверджує, що на формування слідчої ситуації кримінальних правопорушень проти довкілля, впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. До перших з них (об'єктивних) можна віднести: характер первинних фактичних даних, які стали підставою для початку кримінального провадження (наприклад, інформація щодо забруднення водоймища, одержана від випадкової особи, яка там несподівано опинилася); об'єкт, час (період часу, сезон, час року та ін.), місце, спосіб (механізм) вчинення кримінального правопорушення; характер та ступінь завданої шкоди; характер збереженості первинного стану обстановки місця події та зміни, що внесені в навколишню обстановку протиправним діянням; характер збереженості слідової картини, наслідків та можливість їх вивчення; обсяг та зміст вже зібраної доказової інформації (показання свідків-очевидців, наявність документів доказового характеру, виявлених слідів та наслідків кримінального правопорушення та ін.); наявність та обсяг відомостей, що орієнтують слідчого на можливі джерела (шляхи одержання) доказової інформації (наприклад, кола як можливих свідків, так і певних документів; необхідність одержання додаткових довідкових даних щодо обстановки, в якій

було вчинено кримінальне правопорушення тощо); тривалість часу, який сплинув від моменту вчинення кримінального правопорушення до початку кримінального провадження, а також час, який має слідчий для прийняття рішень і їх реалізації; характер виробництва чи іншої діяльності, під час чого було допущено вчинення кримінального правопорушення; технічна оснащеність органу досудового розслідування, можливість залучення додаткових сил та засобів. У свою чергу суб'єктивними факторами є: особисті якості, життєвий досвід злочинця; позиція, яку має підозрюваний (обвинувачений) щодо органу досудового розслідування; поінформованість злочинця та інших зацікавлених осіб щодо доказів, які має слідчий; інтенсивність протидії досудовому розслідуванню з боку осіб, зацікавлених у результатах кримінального провадження, наявність (відсутність) конфлікту; ставлення до досудового розслідування потерпілих та свідків; особисті якості та життєвий і професійний досвід слідчого [171, с. 283-285].

Ю.В. Туровцем окреслено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинного знищення (пошкодження) об'єктів природи: перша ситуація – мало місце злочинне знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави, об'єктів природно-заповідного фонду і порушника встановлено; друга ситуація – мало місце злочинне знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави; об'єктів природно-заповідного фонду, але особа, яка це вчинила, не встановлена. Науковець також розглядає типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовою, спеціально уповноваженою, іншою особою шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів:

- перша ситуація – мало місце забруднення атмосферного повітря (водних об'єктів чи земель) і встановлено місце та джерело забруднення, особу порушника;

- друга ситуація – мало місце забруднення атмосферного повітря

(водних об'єктів чи земель), але джерело забруднення та особа, яка це вчинила, не встановлені [298, с. 10].

С.О. Книженко визначила типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля:

1) має місце подія екологічного кримінального правопорушення, і особу, яка його вчинила, встановлено;

2) має місце подія екологічного кримінального правопорушення, і особу, яка його вчинила, не встановлено [82, с. 14].

Розглянемо систему типових слідчих ситуацій, розроблену науковцями А.Ф. Волобуєвим, С.О. Книженко, О.В. Одерієм, Р.Л. Степанюк:

1. Типові слідчі ситуації у ході розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів:

1) Ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про незаконне корисливе вилучення природних об'єктів стосовно встановленої особи (яка була затримана з речовими доказами). Завдання розслідування – пошук та одержання інформації про механізм учинення кримінального правопорушення, встановлення всіх епізодів злочинної діяльності та розшук раніше незаконно добутих природних ресурсів;

2) Ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про незаконне корисливе вилучення природних об'єктів, учинене невідомою особою. У цій ситуації порівняно з попередньою додатковим завданням розслідування є одержання інформації про осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, їх розшук та затримання.

2. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів або земель, залежать від характеру повідомлення й повноти даних, що послужили підставою для відкриття кримінального провадження, настання шкідливих наслідків і початку розслідування,

цілісності слідів забруднення й обстановки місця події, даних про механізм і джерело забруднення та наявності свідків:

1) Ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про забруднення атмосферного повітря (водних об'єктів чи земель) і встановлено місце та джерело забруднення й відповідальну особу. Завдання розслідування – пошук та одержання інформації про механізм учинення кримінального правопорушення, встановлення потерпілих та обсягів шкідливих наслідків, що настали в результаті вчинення протиправних дій, збирання й перевірка доказів винності встановленої особи;

2) Ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про забруднення атмосферного повітря (водних об'єктів чи земель), але джерело забруднення та відповідальну особу не встановлено. У цій ситуації додатковим завданням розслідування є одержання інформації про джерело забруднення та відповідальну за це особу, а також про механізм учинення кримінального правопорушення, що відображається на проведенні вищеназваних С(Р)Д.

3. Типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування злочинного знищення (пошкодження) об'єктів природи (лісових масивів, рибних запасів, територій, узятих під охорону держави, й об'єктів природно-заповідного фонду) є такі:

1) Ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про злочинне знищення (пошкодження) об'єктів природи встановленою особою. Завдання розслідування – встановлення механізму вчинення кримінального правопорушення, всіх епізодів злочинної діяльності та шкідливих наслідків злочинної діяльності;

2) Ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про злочинне знищення (пошкодження) об'єктів природи невстановленою особою. Завдання розслідування – пошук та одержання інформації про особу підозрюваного, встановлення механізму та наслідків кримінального

правопорушення. Проводяться С(Р)Д, характерні для попередньої ситуації, але з урахуванням завдання щодо встановлення особи підозрюваного.

4. Типовими ситуаціями початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, учинених шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки, є такі:

1) Ситуація 1. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про злочинне порушення правил екологічної безпеки встановленою особою. Завдання розслідування в цьому разі полягають в одержанні інформації про механізм і наслідки вчиненого кримінального правопорушення, встановленні всіх епізодів порушень правил екологічної безпеки, потерпілих осіб і розміру заподіяної шкоди та в збиранні й перевірці доказів винності встановленої особи. Для цього здійснюються такі дії: огляд місця події, огляд транспортних засобів, огляд вилучених знарядь протиправних дій, допит підозрюваного, виїмка й огляд документів, допит свідків і призначення судових експертиз (екологічних, хімічних, ветеринарних, будівельно-технічних тощо).

2) Ситуація 2. Кримінальне провадження відкрито за матеріалами про злочинне порушення встановлених правил екологічної безпеки невстановленою особою. У цій ситуації, крім перелічених для попередньої, вирішується завдання встановлення винної особи, що відображається на проведенні певних С(Р)Д [116, с. 193-195].

В.Д. Берназ та М.В. Салтевський у ході розслідування екологічних кримінальних правопорушень усі ситуації класифікують на три типи:

1) екологосподарча ситуація – це одноразовий вплив забруднюючих речовин на живе і неживе довкілля внаслідок спонтанних, разових викидів, скидання забруднюючих речовин. Такі ситуації виникають при прориві дамб, трубопроводів, каналізаційних мереж, очисних споруджень, при аваріях під час транспортування отруйних речовин. Оскільки ситуація є спонтанною, вона зненацька ставить здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, надра землі перед фактом забруднення, знищення, що передбачити мало ймовірно. Її ознаками можуть бути лише прогнози, оскільки вони визначаються правилами

технічної експлуатації. При порушенні останніх виникає катастрофа (вибух котла, реактора, викид отруйних речовин).

2) екологодинамічна ситуація – більш поширена, оскільки людина своєю діяльністю постійно створює екологічні ситуації (знищує ліс, забруднює атмосферу, ґрунт і т. ін.). Однак вона стає небезпечною, коли людина порушує екологічний баланс між споживанням ресурсів природи та їх відтворенням. Тому така ситуація і називається динамічною, оскільки вона існує постійно, доки концентрація шкідливих речовин не перевищить гранично допустимі норми. Після цього ситуація із допустимої перетворюється на криміногенну.

3) екологопрогностична (латентна) ситуація становить собою прогноз про імовірне настання шкідливих наслідків у майбутньому при появі додаткових ознак-обставин. Ознаки латентної ситуації реально існують: це неточності, прорахунки в проектуванні і плануванні, зловживання при проведенні монтажних і будівельних робіт, тобто суб'єктивні ознаки. Під час приймання робіт їх не помітили або не бажали помітити (дострокове введення в дію підприємства з недоробками). Тому ознаки є реальними і фактично існують латентно. Однак вони самі по собі не приводять до аварії або катастрофи. Для цього необхідні об'єктивні додаткові зовнішні обставини у вигляді порушення гранично допустимих норм експлуатації об'єкта, що у сукупності з суб'єктивними обставинами приводить до аварійних ситуацій [106, с. 357-358].

О.В. Одерій до типових слідчих ситуацій кримінальних правопорушень проти довкілля відносить:

1) відоме місце події кримінального правопорушення проти довкілля і встановлено особу, яка його вчинила (дана типова слідча ситуація є найбільш поширеною у слідчій практиці. У більшості випадків кримінальні провадження про вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля відкривають на підставі матеріалів, що надходять від спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Основним напрямком розслідування для аналізованої ситуації є належна фіксація встановлених фактичних даних, висунення та перевірка версій про подію кримінального правопорушення та всі обставини його вчинення. Відповідний алгоритм початкового етапу розслідування може складатися із таких дій: огляд місця події; слідчий огляд окремих об'єктів (залежно від виду кримінальних правопорушень проти довкілля), допит підозрюваного (обвинуваченого), допит свідків, призначення експертиз, проведення негласних С(Р)Д з метою встановлення співучасників тощо);

2) відоме місце події кримінального правопорушення проти довкілля, але особу, яка його вчинила, не встановлено (у даній ситуації основним напрямком доказування є встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Для означеної ситуації як відповідний алгоритм початкового етапу розслідування можна рекомендувати: огляд місця події; слідчий огляд окремих об'єктів, допит свідків, проведення негласних С(Р)Д з метою встановлення особи злочинця, призначення експертиз тощо) [171, с. 295-296].

Водночас, О.В. Одерій наводить типові версії в методиці розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля:

1) щодо виду події, яку розслідують:

а) мало місце кримінально-каране порушення законодавства про довкілля (Розділ VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля»);

б) мало місце кримінально-каране порушення, яке не є екологічним, але його вчинення здатне заподіяти шкоду довкіллю:

- загальноекологічні кримінальні правопорушення: «Диверсія» (ст. 113 КК); «Терористичний акт» (ст. 258 КК); «Застосування зброї масового знищення» (ст. 439 КК); «Екоцид» (ст. 441 КК);

- еколого-господарські кримінальні правопорушення: «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами» (ст. 265 КК); «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію» (ст. 265-1 КК);

«Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах» (ст. 273 КК); «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки» (ст. 274 КК); «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням» (ст. 325 КК); «Порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» (ст. 326 КК);

в) злочинного порушення законодавства про довкілля не було, але мало місце інше кримінальне правопорушення (наприклад, проти власності тощо);

г) мало місце інше правопорушення без ознак кримінального правопорушення (адміністративне (ст. ст. 52- 914 та ін. статті КУпАП) або дисциплінарне правопорушення);

д) злочинного порушення законодавства про довкілля не було, а мав місце цивільно-правовий делікт;

2) щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення проти довкілля:

а) кримінальне правопорушення скоєно відомою чи невідомою слідчому особою;

б) кримінальне правопорушення скоєно особою, яка досягла або не досягла віку кримінальної відповідальності;

в) кримінальне правопорушення скоєно одноосібно або групою осіб;

г) кримінальне правопорушення скоєно вперше чи неодноразово;

д) кримінальне правопорушення скоєно особою, серед функцій якої є або не є виконання певних дій;

е) кримінальне правопорушення скоєно посадовцем або іншою особою;

ж) кримінальне правопорушення скоєно особою, яка раніше притягалась або не притягалась до кримінальної відповідальності;

3) щодо поширеності негативних наслідків вчиненого кримінального правопорушення:

а) місцеве поширення тяжких наслідків;

б) регіональне поширення тяжких наслідків;

в) державне або міждержавне (транснаціональне) поширення тяжких наслідків та інші версії [171, с. 298-300].

А.П. Шеремет розглядаючи початковий етап розслідування у ході вчинення кримінальних правопорушень щодо здійснення забруднень довкілля, виокремлює наступні типові слідчі ситуації:

1) якщо кримінальне провадження розпочато негайно після одержання повідомлення від окремих громадян, представників громадськості, підприємств, організацій, установ, джерело забруднення відоме і сліди збережені, слідчий повинен негайно організувати огляд місця події, зафіксувати і вилучити матеріальні сліди кримінального правопорушення, виявити і допитати свідків, що бачили факт забруднення водойми чи викиду в атмосферу. У даній слідчій ситуації з'являється завдання – процесуальним шляхом закріпити відомості щодо підприємства, що здійснило забруднення. З'ясовуються питання: галузева належність, профіль роботи і спрямованість підприємства; що собою являє ділянка місцевості, з якою пов'язане забруднення; характерна особливість забруднюючої речовини; в чому і з боку кого проявились порушення правил, їх зміст;

2) якщо вихідна інформація така сама, що і в першому випадку, але провадження розпочато через деякий час після події за фактом злочинного забруднення, характер забруднення невідомий, сліди збережені частково, підприємство яким здійснено забруднення не встановлено. В даному випадку слідчий зобов'язаний встановити відомості про можливі підприємства-забруднювачі, які зливають промислові відпрацьовані води у водойми чи відходи промислового виробництва в атмосферу. Доцільно ознайомитись з характером роботи цих підприємств, їх очисними спорудами, вивчити, систематизувати, а в разі необхідності і вилучити технічну документацію, призначити необхідні експертизи. Завдання розслідування в даному випадку – встановити джерело забруднення, його належність і винних осіб [307, с. 458-460].

На нашу думку, виклад типових слідчих ситуацій у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля є доцільним у поєднанні із типовими слідчими версіями та тактичними задачами і рішеннями. Пропонуємо розглянути такі типові слідчі ситуації:

1. Ситуація 1. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення протиправних дій, що мають ознаки кримінального правопорушення проти довкілля:

1) кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил охорони або використання надр, незаконного видобування корисних копалин (ст. 240 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину (ст. 240-1 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу (ст. 246 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного полювання (ст. 248 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України);

2) кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення або псування земель (ст. 239 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення моря (ст. 243 КК України);

3) кримінальне правопорушення вчинене шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин (ст. 250 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України);

4) кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України);

- кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України);
- кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України);
- кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України);
- кримінальне правопорушення вчинене шляхом проектування чи експлуатації споруд або систем захисту довкілля (ст. 253 КК України);
- кримінальне правопорушення вчинене шляхом безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України);

5) подія кримінального правопорушення не підтверджується [260, с. 66-67].

У даному випадку необхідним є встановлення місця вчинення кримінального правопорушення, встановлення очевидців і потерпілих, характеру завданої шкоди та розміру збитків, а також особи правопорушника. З метою підтвердження інформації про вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та його відмежування від інших кримінальних правопорушень, які хоч і не посягають на довкілля, але здатні завдати значної шкоди навколишньому середовищу (незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ч. 2 ст. 265 КК України), доцільно провести огляд місця події, вилучити речові докази, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, встановити власників об'єктів, яким завдана шкода, допитати їх щодо належності вказаних об'єктів, характеру та розміру завданої шкоди, допитати в якості свідків очевидців події щодо відомих їм обставин вчинення протиправних дій та особи ймовірного правопорушника [260, с. 67].

2. Ситуація 2. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу встановлено:

1) кримінальне правопорушення вчинене фізичною особою, яку затримано у ході вчинення протиправних дій працівниками правоохоронних органів;

2) кримінальне правопорушення вчинене фізичною особою, яку затримано у ході вчинення протиправних дій свідками або безпосередньо особами, яким в результаті таких дій завдано шкоду (працівники підприємств, установ і організацій, власники земель, егері, керівники або працівники заповідників, власники заказників);

3) правопорушником є службова особа підприємства, установи, організації, яка відповідає за дотримання правил охорони навколишнього середовища;

4) правопорушником є суб'єкт господарювання [260, с. 67].

На даному етапі розслідування тактичні задачі направлені на закріплення доказової інформації, що вказує на вчинення кримінального правопорушення проти довкілля певною особою, а тому необхідним є: вилучення знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення; проведення допиту осіб, які затримали правопорушника у ході вчинення кримінального правопорушення та очевидців події; призначення експертиз. Якщо правопорушником є службова особа або суб'єкт господарювання, необхідним є вилучення функціональних обов'язків такої особи, з'ясування повноважень особи щодо дотримання правил охорони навколишнього природного середовища, вивчення установчих документів підприємства, установи, організації, звітності про виконання заходів з охорони навколишнього середовища, роботи комісій з перевірки діяльності підприємства щодо охорони навколишнього середовища та ін. Також, необхідно допитати працівників підприємства, установи, організації щодо відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення та, за необхідності, призначити експертні дослідження [260, с. 67].

3. Ситуація 3. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу не встановлено:

- правопорушник зник з місця вчинення кримінального правопорушення;

- на особу правопорушника вказано у повідомленні про вчинення кримінального правопорушення державних органів, які здійснюють державний контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища [260, с. 67].

Дана слідча ситуація характеризується відсутністю інформації про особу, яка вчинила протиправні дії, а тому з метою встановлення особи правопорушника необхідно здійснити огляд місця події, вилучити речові докази, знаряддя і засоби вчинення протиправних дій; встановити очевидців події або власників об'єктів, яким завдано шкоду з метою з'ясування відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення та можливих даних щодо особи, яка його вчинила. З метою отримання додаткової доказової інформації доцільне призначення криміналістичних, екологічних та інших експертних досліджень [260, с. 67].

2.3. Планування розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля на початковому етапі

Вченими-криміналістами приділяється особлива увага плануванню досудового розслідування, адже планування визначає напрямок розслідування, сприяє оптимізації діяльності слідчих, дізнавачів та працівників оперативних підрозділів та досягненню мети розслідування. Планування початкового етапу розслідування залежить від характеру первинного матеріалу про вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та сприяє встановленню обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Так, виходячи зі ст. 91 КПК України, у ході

розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [123].

В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля виокремлюють низку обставин, які необхідно з'ясувати. До них належать такі: 1) який об'єкт

піддався забрудненню; 2) у чому саме виразилося забруднення; 3) які наслідки сталися в результаті порушення правил скидання у водоймища шкідливих відходів виробництва або шкідливих викидів в атмосферу; 4) які матеріальні збитки заподіяні в результаті цього; 5) чи містить дане порушення ознаки складу кримінального правопорушення; 6) місцезнаходження безпосереднього джерела забруднення, характер його діяльності і технології виробництва; 7) час викиду відходів і виявлення його наслідків; 8) які спеціальні правила порушено; 9) хто винний в їхньому порушенні; 10) які обставини сприяли цьому порушенню [114, с. 416].

О.В. Одерій визначив групи обставин, які підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля:

I. Подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення):

1. Фактичні дані події кримінального правопорушення.

1.1. Яка подія мала місце: подія кримінального правопорушення чи адміністративного проступку (а за умов приведення кримінального законодавства у відповідність до кримінального процесуального – кримінального проступку).

1.2. Місце вчинення кримінального правопорушення (слід враховувати можливість наявності безлічі місць події та ще й значної за обсягом площі, оскільки кримінальне правопорушення може бути тривалим та здійснюватися в кілька етапів, проте настання наслідків не обов'язково буде з цими місцями збігатись, або навіть зовсім не збігатимуться).

1.3. Час вчинення кримінального правопорушення (таку інформацію можна встановити як з великою точністю, так і орієнтовно, з визначенням лише певного інтервалу).

1.4. Способи дії злочинців на кожному з етапів кримінально-протиправного посягання.

1.5. Механізм події кримінального правопорушення (ідеться про випадки, коли кримінальне правопорушення проти довкілля вчинено

ненавмисно, а тому слідчому необхідно з'ясувати усі дії (діяльність та бездіяльність) злочинця у взаємозв'язку з обстановкою, зовнішніми умовами, в яких відбувалася подія, діями інших його учасників, які спричинили злочинний результат).

1.6. Знаряддя і засоби, використані злочинцями; характер їх застосування під час вчинення кримінального правопорушення; походження цих знарядь і засобів у злочинців.

1.7. Слідова картина в обстановці місця події.

1.8. Наявність дій із приховування окремих етапів реалізації злочинного задуму, їх слідів або кримінального правопорушення загалом; їх характер.

2. Обставини, що пов'язані з наслідками вчиненого кримінального правопорушення.

2.1. Відповідно до конкретного (особливо матеріального) складу кримінального правопорушення, зокрема:

а) за ступенем зовнішнього прояву:

- фактичне настання шкоди;

- загроза її настання;

б) за типом зміни об'єкта посягання:

- погіршення якості довкілля;

- шкода, що завдана життю (смерть) або здоров'ю людини (погіршення стану), втрати компоненту довкілля, природного об'єкта;

2.2. За змістом суспільних відносин, благ і цінностей, охоронюваних нормами розділу VIII КК України:

а) екологічна шкода та її ступінь;

б) фізична шкода та її ступінь;

в) економічна (майнова) шкода та її ступінь.

2.3. Безпосередньо опрідметнені відомості про завдання шкідливих наслідків, які мали місце від конкретного кримінального правопорушення.

2.4. Відомості, які встановлюють причинний зв'язок між фактом злочинного діяння та фактом шкідливих наслідків, що настали.

2.5. Розмір завданої шкоди.

II. Обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною кримінального правопорушення:

1. Юридичний статус особи, що вчинила кримінальне правопорушення.
2. Кількість осіб, що брали участь у реалізації злочинних дій або окремих етапів; їх роль.

3. Наявність ознак організованості в діях групового суб'єкта кримінального правопорушення, розподіл ролей співучасників, їх функції в загальному механізмі вчинення протиправних дій.

4. Форма вини і мотив вчинення кримінального правопорушення.

III. Інші обставини (насамперед мова йде про обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження [171, с. 256-273]).

У ході розслідування необхідно з'ясувати обставини, загальна система яких конкретизується ознаками кримінального правопорушення, описаними в диспозиції відповідних статей КК України, а також криміналістичною характеристикою даних кримінальних правопорушень. Стосовно розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля такими обставинами є:

- 1) у чому конкретно виявилось забруднення водоймищ чи повітря;
- 2) коли і який водний об'єкт, територія піддалися забрудненню;
- 3) площа і межі забрудненої ділянки;
- 4) що слугувало причиною викиду неочищених стічних вод, відходів у водойму або шкідливих відходів промислового виробництва в атмосферу;
- 5) яке правило про охорону рибних запасів, поверхневих вод від забруднення стічними водами або атмосферного повітря порушено;
- 6) які наслідки настали в результаті порушень правил охорони навколишнього середовища, яка матеріальна шкода;

- 7) наявність причинного зв'язку між порушенням правил охорони навколишнього середовища і шкідливими наслідками;
- 8) чи містить дане порушення ознаки складу злочину чи це проступок, або тягне за собою застосування заходів адміністративної відповідальності;
- 9) де, на якій території знаходилось безпосереднє джерело забруднення;
- 10) хто винен у злочинному забрудненні водойми чи повітря;
- 11) які причини та умови спонукали винного вчинити кримінальне правопорушення, його мета і мотиви;
- 12) причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення [307, с. 457].

Таким чином, усі С(Р)Д у ході розслідування мають бути направлені на збирання доказової інформації, яка розкриває вищенаведені обставини кримінального правопорушення, а тому з метою здійснення повного і швидкого досудового розслідування у кримінальному провадженні розробляється план, яким визначається послідовність проведення С(Р)Д та терміни їх виконання.

Організація планування кримінальних правопорушень передбачає оптимізацію праці слідчого, організацію взаємодії групи слідчих з оперативними підрозділами та іншими службами правоохоронних органів, а також деякі інші питання діяльності органів розслідування. Значення планування розслідування визначається важливістю завдань, які можуть бути вирішені за його допомогою, зокрема: визначення ефективних шляхів розслідування кримінальних правопорушень; забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення; своєчасне та результативне застосування процесуальних, організаційно-технічних, техніко-криміналістичних заходів з урахуванням особливостей кожного провадження; забезпечення найефективнішого поєднання всіх можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів для досягнення поставлених завдань; сприяння економії сил і засобів органів досудового розслідування, інших

правоохоронних підрозділів та ін. [111, с. 318]. Значення планування розслідування полягає у тому, що таким шляхом досягається впорядкування діяльності слідчого, тобто послідовне й чітке визначення завдань розслідування та засобів їх вирішення. Саме через планування досягається виконання завдання кримінального провадження, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України) [116, с. 16].

Планування здійснюється на всіх етапах розслідування, проте на першочерговому етапі планування носить більш інформаційно-пошуковий характер, з обов'язковим передбаченням різних форм взаємодії з оперативними службами, а також плануються дії направлені, головним чином на:

- 1) пошук, збирання та фіксацію джерел інформації щодо кримінального правопорушення;
- 2) реалізацію оперативних матеріалів, якщо вони є в наявності;
- 3) запобігання вчиненню кримінальних правопорушень;
- 4) виявлення підозрюваного та доказування його причетності до кримінального правопорушення або його невинуватості;
- 5) пошук викраденого майна;
- 6) забезпечення відшкодування матеріального збитку тощо [106, с. 203].

Планування розслідування кримінальних правопорушень – це розумова діяльність слідчого, спрямована на оцінювання інформації про кримінальне правопорушення, висунення версій, визначення на їх підставі обставин, що підлягають установленню, та необхідних для цього С(Р)Д і термінів їх проведення. Планування являє собою метод упорядкування діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, що є необхідною умовою успішного вирішення завдань кримінального провадження. На відміну від

інших галузей людської діяльності, де використовується цей метод, планування досудового слідства має ту особливість, що із самого його початку неможливо зразу скласти план виконання всього обсягу роботи. Це обумовлюється низкою специфічних умов діяльності з розслідування кримінальних правопорушень [116, с. 16]. Так, у ході досудового розслідування можуть бути виявлені обставини, які викликають необхідність у додатковому плануванні подальшого розслідування на основі наявної інформації, що передбачає проведення додаткових допитів, обшуків, проведення експертиз та інших С(Р)Д.

Слідчими під час розслідування плануються в певній послідовності проведення слідчих та інших дій, тактичні комбінації, операції направлені на розкриття та розслідування кримінального правопорушення за "гарячими слідами". Складаються різні види планів: окремих С(Р)Д, тактичних комбінацій, тактичних та стратегічних операцій, плани розслідування по кримінальному провадженню, які постійно доповнюються або змінюються, індивідуальні плани слідчого або бригадні, слідчо-оперативної групи (за складними справами), сіткові або календарні тощо [106, с. 203].

У практичній діяльності прийнято розрізняти: планування розслідування у кримінальному провадженні та планування окремих С(Р)Д. У першому випадку виявляються способи і засоби вирішення слідчих завдань у кримінальному провадженні загалом. Планування окремих С(Р)Д має на меті визначити способи і засоби ефективного вирішення проміжних завдань (обшуку, допиту) [182, с. 7].

Попри те, що в кримінальному процесуальному законодавстві відсутні будь-які положення щодо планування розслідування кримінальних правопорушень, цей елемент діяльності слідчого має відомчу нормативно-правову регламентацію. Згідно з інструкціями, які регулюють взаємодію органів досудового розслідування з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування та розгляду в суді, у кожному

кримінальному провадженні складається план проведення слідчо-розшукових дій. Для цього можуть залучатися працівники, які здійснювали невідкладні слідчо-розшукові дії. План розслідування кримінальних правопорушень погоджується з керівником органу досудового розслідування [116, с. 17].

Як правило, після відкриття кримінального провадження слідчим, який здійснює досудове розслідування або старшим СОГ здійснюється підготовка плану розслідування за кримінальним провадженням. Такі плани містять послідовний перелік С(Р)Д, які підлягають проведенню, терміни їх реалізації та виконавців. У разі необхідності план може бути підготовлений перед проведенням певної С(Р)Д, а в тому випадку, якщо кримінальне провадження об'єднує декілька епізодів, то слідчими у провадженні яких воно знаходиться розробляються плани щодо розслідування кожного епізоду.

Опитування слідчих (Додаток А) щодо планування досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля вказує на те, що 48,3 % опитуваних вважають складання письмового плану ефективним способом організації досудового розслідування; 63,6 % – складають письмовий план розслідування на початковому етапі; 9,1 % – складають письмовий план розслідування на наступному етапі; 10,2 % – складають письмовий план розслідування перед проведенням С(Р)Д; 82,9 % – складають письмовий план розслідування у кожному кримінальному провадженні; 52,9 % – дотримуються письмового плану розслідування при проведенні С(Р)Д у кримінальному провадженні; 17,1 % – не складають письмовий план розслідування; 68,9 % – вважають за доцільне складати письмовий план при розслідуванні слідчо-оперативною групою; 61,8 % – вважають за доцільне складати письмовий план при розслідуванні кримінального правопорушення одноосібно слідчим; 57,1 % – вважають за доцільне складати письмовий план при розслідуванні кримінального правопорушення групою слідчих; 10,2 % – вважають за доцільне складати письмовий план перед проведенням окремих С(Р)Д; 36,7 % – вважають за доцільне складати письмовий план спільно із залученими до розслідування працівниками оперативних підрозділів.

Вказане говорить про те, що слідчими не повною мірою використовується планування у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довілля. О.В. Одерій з цього приводу зазначає, що існує недостатнє розуміння слідчими позитивних сторін планування, що є хибно позицією, оскільки лише повноцінне планування може бути запорукою якісного проведення як С(Р)Д та негласних С(Р)Д, так і досудового розслідування загалом. Займаючи центральне місце в організації розслідування кримінальних правопорушень, головною функцією планування розслідування є прийняття і практичне здійснення організаційно-управлінських рішень. Планування будь-якої діяльності має низку переваг, оскільки дозволяє керувати складними процесами, організує та контролює їх. Крім того: 1) плановість тягне за собою раціональність, організованість, дисциплінованість, гармонійність та пропорційність діяльності, а отже, й високу ефективність; 2) планування дозволяє: а) побачити картину цілісної концепції; б) чітко визначити черговість завдань; в) поетапно розгортати програму діяльності; г) визначити місце кожного суб'єкта в реалізації загальних завдань [171, с. 304-305].

Ю.М. Туровцем аргументовано виділення таких видів планування при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довілля: 1) просте планування; 2) планування за епізодами; 3) планування при розслідуванні групою слідчих. За результатами аналізу матеріалів наглядових проваджень щодо кримінальних правопорушень проти довілля науковець дійшов висновку, що у 90 % проваджень здійснювалось планування за епізодами, яке на думку слідчих є найбільш ефективним при розслідуванні [298, с. 11].

Враховуючи вищевикладене, слід зробити висновок, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довілля найбільш ефективним є планування розслідування кримінального провадження групою слідчих, де старший слідчий розробляє план, визначає перелік С(Р)Д, терміни їх проведення та виконавців.

2.4. Наступний етап розслідування кримінальних правопорушень проти довілля

Зважаючи на те, що головним завданням початкового етапу розслідування є виявлення і фіксація інформації, яка має доказове значення та розкриває обставини вчинення кримінального правопорушення та причетність до нього певної особи, основним завданням наступного етапу розслідування є вручення повідомлення про підозру особі, яка вчинила кримінальне правопорушення та проведення його допиту. Вченими-криміналістами до головних завдань наступного етапу розслідування віднесено:

1) формування системи доказів з обвинувачення особи в учиненні кримінального правопорушення (ті, які будуть відображені в обвинувальному акті);

2) встановлення всіх співучасників кримінального правопорушення та збір доказів для їх обвинувачення;

3) забезпечення відшкодування заподіяних збитків, збір інформації про особистість підозрюваного (обвинуваченого) [116, с. 13].

В.В. Копча, Н.В. Копча визначають подальший етап як період проведення всіх інших С(Р)Д, спрямованих на збирання і дослідження доказів у кримінальному провадженні. Починається він після повідомлення особі про підозру (з'ясування обставин, не встановлених на початковому етапі розслідування). Науковці розглядають і заключний етап – період розслідування, що починається з моменту прийняття слідчим, прокурором рішення про завершення досудового розслідування і закінчується закриттям кримінального провадження або зверненням до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або зверненням до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру [117, с. 230]. На нашу думку, заключний етап розслідування має більш кримінальне процесуальне значення і не

потребує застосування криміналістичних рекомендацій щодо проведення С(Р)Д, а тому більшість вчених-криміналістів взагалі не розглядають заключний етап в методиці розслідування кримінальних правопорушень.

А.Ф. Волобуєв, С.О. Книженко, О.В. Одерій та Р.Л. Степанюк акцентують увагу на тому, що одним із завдань, яке вирішується на наступному етапі розслідування, є встановлення причин екологічних кримінальних правопорушень та умов, що сприяли їх учиненню (криміногенних факторів). Причини екологічних кримінальних правопорушень пов'язані з психологічними та соціальними особливостями злочинця. До них слід віднести правовий нігілізм, низький рівень екологічної культури, прагнення окремих осіб нехтувати екологічними нормативами заради досягнення зростання обсягів виробництва й отримання прибутку. Враховуючи специфіку екологічних кримінальних правопорушень до суб'єктивних умов їх учинення можна віднести такі фактори: низький рівень виховної роботи з особами, відповідальними за дотримання екологічних нормативів, негативне ставлення службових осіб і пересічних працівників до дотримання природоохоронного законодавства та спеціальних нормативів, їх необізнаність щодо своїх обов'язків у галузі природоохоронного законодавства, недоліки в діяльності контролюючих і правоохоронних органів, які своєчасно не виявляють або не реагують на екологічні правопорушення та корумпованість державних природоохоронних органів.

До об'єктивних умов, що сприяють вчиненню екологічних кримінальних правопорушень, зокрема, належать такі фактори, як застарілість існуючих технологій виробництва, розвиток ринкових відносин, коли окремі представники бізнесу зневажають екологічні вимоги (більшість підприємців занижує обсяги виробництва і як наслідок – обсяги викидів у навколишнє природне середовище), прорахунки у політиці соціального захисту (втративши легальні джерела існування у результаті економічних реформ, певна частина населення знайшла вихід у браконьєрській діяльності), недосконалість чинного законодавства (велика кількість бланкетних норм,

невідповідність між різними правовими актами та нормами, відсутність механізму їх реалізації тощо), низький рівень взаємодії правоохоронних та природоохоронних органів щодо спільного запобігання кримінальним правопорушенням, їх припинення та розслідування, недооцінювання суспільної небезпечності екологічних правопорушень, недосконалість системи державних органів спеціального управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, недоліки у застосуванні кримінального законодавства (призначення м'яких покарань злісним порушникам, не в усіх необхідних випадках конфіскація знаряддя кримінального правопорушення та відшкодування заподіяних збитків) [116, с. 196-197].

На послідуєчому етапі в залежності від слідчої ситуації, яка склалася, план розслідування носить більш аналітичний характер адже він будується на основі тих здобутків, що досягнуті за результатами першочергового етапу розслідування і направлений на завершення досудового слідства, спрямований на повне забезпечення справи доказами. Діяльність слідчого спрямована не тільки на збирання та оцінку доказів, а і на побудову з них логічної системи, яка дозволяє не тільки встановити об'єктивну істину за справою, що розслідується, а і надає можливість в найбільш оптимальній формі представити результати слідчої діяльності до суду [106, с. 203]. На наступному етапі доволі часто здійснюється планування розслідування, яке сприяє швидкому і ефективному проведенню С(Р)Д та залежить від тієї доказової бази, яка отримана на початковому етапі. Головною метою планування на наступному етапі є вирішення завдань розслідування та здійснення тактичних рішень в залежності від слідчої ситуації, яка склалася у ході розслідування.

У кожній окремій методиці розслідування на цьому етапі розглядаються типові слідчі ситуації та комплекси С(Р)Д, що їм відповідають. Типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування визначаються позицією, яку займає особа, якій було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення [116, с. 13].

Наступний етап характеризується вирішенням завдань, спрямованих на перевірку та розширення доказової бази щодо винуватості особи, а тому можуть скластися такі ситуації:

1) Ситуація 1. Підозрюваний визнає себе винним у вчиненні екологічного кримінального правопорушення у повному обсязі висуненої підозри. У цій ситуації слідчий спрямовує зусилля на деталізацію обставин учинення злочинних дій (під час допиту підозрюваного) та перевірку одержаних показань іншими джерелами доказів (документами, висновками експертиз тощо).

2) Ситуація 2. Підозрюваний визнає себе винним у вчиненні екологічного кримінального правопорушення частково. У цій ситуації слідчий на підставі аналізу свідчень підозрюваного висуває версії з кожного пункту як визнання вини, так і її заперечення. Із метою перевірки версій проводяться допити свідків, які раніше не були допитані, одночасні допити двох чи більше вже допитаних осіб та інші С(Р)Д.

3) Ситуація 3. Підозрюваний не визнає себе винним у вчиненні екологічного кримінального правопорушення. Як правило, підозрюваний, заперечуючи свою вину, посилається на алібі або на те, що його дії були вчинені через виробничу необхідність тощо. У вказаній ситуації перевіряються версії щодо місця перебування підозрюваного, правомірності його дій за конкретних обставин тощо. Проводяться додаткові обшуки, виїмки документів, судові експертизи, допити свідків, одночасні допити двох чи більше вже допитаних осіб та інші С(Р)Д [116, с. 195-196].

На нашу думку, типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування залежать від характеру вже наявних матеріалів кримінального провадження та позиції підозрюваної особи у відповідності до яких пропонуємо розглянути такі ситуації:

1. Ситуація 1. Особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено:

- підозрюваний не визнає вину;

- підозрюваний визнає вину повністю;
- з підозрюваним укладено угоду про визнання винуватості.

2. Ситуація 2. Особу правопорушника встановлено, проте факт вчинення ним кримінального правопорушення не підтвердився:

- відсутня достатня доказова інформація для доведення причетності особи до вчинення кримінального правопорушення проти довкілля;
- в діях особи встановлено відсутність ознак складу кримінального правопорушення проти довкілля;

3. Ситуація 3. Особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено; встановлено причетність до вчинення протиправних дій співучасника (співучасників):

- співучасник (співучасники) не визнає вину, причетність до вчинення кримінального правопорушення заперечує;
- співучасник (співучасники) визнає вину повністю;
- відсутня достатня доказова інформація для доведення причетності особи до вчинення кримінального правопорушення проти довкілля.

Висновки до другого розділу

1. Джерелами інформації про вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є:

1) заяви та повідомлення осіб, які стали свідками вчинення протиправних дій щодо навколишнього природного середовища або безпосередньо осіб, яким в результаті таких дій завдано шкоду, а саме: працівники підприємств, установ і організацій, власники земель, егері, керівники або працівники заповідників, власники заказників;

2) повідомлення державних органів, які здійснюють державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища;

3) самостійне виявлення правоохоронними органами ознак вчинення кримінального правопорушення проти довкілля або затримання особи у ході вчинення протиправних дій.

2. У ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля ефективними формами взаємодії є:

1) взаємодія правоохоронних органів з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища;

2) взаємодія правоохоронних органів з органами прокуратури та Служби безпеки України;

3) взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами кримінальної поліції, органами дізнання та іншими підрозділами Національної поліції;

4) створення СОГ для розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

3. Виклад типових слідчих ситуацій у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля є доцільним у поєднанні із типовими слідчими версіями та тактичними задачами і рішеннями. Пропонуємо розглянути такі типові слідчі ситуації:

Ситуація 1. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення протиправних дій, що мають ознаки кримінального правопорушення проти довкілля:

1) кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил охорони або використання надр, незаконного видобування корисних копалин (ст. 240 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину (ст. 240-1 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу (ст. 246 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного полювання (ст. 248 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України);

2) кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення або псування земель (ст. 239 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення моря (ст. 243 КК України);

3) кримінальне правопорушення вчинене шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин (ст. 250 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України);

4) кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом проектування чи експлуатації споруд або систем захисту довкілля (ст. 253 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України);

5) подія кримінального правопорушення не підтверджується.

У даному випадку необхідним є визначення місця вчинення кримінального правопорушення, встановлення очевидців і потерпілих, характеру завданої шкоди та розміру збитків, а також особи правопорушника. З метою підтвердження інформації про вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та його відмежування від інших кримінальних правопорушень, які хоч і не посягають на довкілля, але здатні завдати значної шкоди навколишньому природному середовищу (незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ч. 2 ст. 265 КК України), доцільно провести огляд місця події, вилучити речові докази, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, встановити власників об'єктів, яким завдана шкода, допитати їх щодо належності вказаних об'єктів, характеру та розміру завданої шкоди, допитати в якості свідків очевидців події щодо відомих їм обставин вчинення протиправних дій та особи ймовірного правопорушника.

Ситуація 2. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу встановлено:

1) кримінальне правопорушення вчинене фізичною особою, яку затримано у ході вчинення протиправних дій працівниками правоохоронних органів;

2) кримінальне правопорушення вчинене фізичною особою, яку затримано у ході вчинення протиправних дій свідками або безпосередньо особами, яким в результаті таких дій завдано шкоду (працівники підприємств, установ і організацій, власники земель, егері, керівники або працівники заповідників, власники заказників);

3) правопорушником є службова особа підприємства, установи, організації, яка відповідає за дотримання правил охорони навколишнього середовища;

4) правопорушником є суб'єкт господарювання.

На даному етапі розслідування тактичні задачі направлені на закріплення доказової інформації, що вказує на вчинення кримінального

правопорушення проти довкілля певною особою, а тому необхідним є: вилучення знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення; проведення допиту осіб, які затримали правопорушника у ході вчинення кримінального правопорушення та очевидців події; призначення експертиз. Якщо правопорушником є службова особа або суб'єкт господарювання, необхідним є вилучення функціональних обов'язків такої особи, з'ясування повноважень особи щодо дотримання правил охорони навколишнього природного середовища, вивчення установчих документів підприємства, установи, організації, звітності про виконання заходів з охорони навколишнього природного середовища, роботи комісій з перевірки діяльності суб'єкта господарювання щодо охорони довкілля та ін. Також, необхідно допитати працівників підприємства, установи, організації щодо відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення.

Ситуація 3. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу не встановлено:

– правопорушник зник з місця вчинення кримінального правопорушення;

– на особу правопорушника вказано у повідомленні про вчинення кримінального правопорушення державних органів, які здійснюють державний контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Дана слідча ситуація характеризується відсутністю інформації про особу, яка вчинила протиправні дії, а тому з метою встановлення особи правопорушника необхідно здійснити огляд місця події, вилучити речові докази, знаряддя і засоби вчинення протиправних дій; встановити очевидців події або власників об'єктів, яким завдано шкоду з метою з'ясування відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення та можливих даних щодо особи, яка його вчинила. З метою отримання додаткової доказової

інформації доцільне призначення криміналістичних, екологічних та інших експертних досліджень.

4. Типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування залежать від характеру вже наявних матеріалів кримінального провадження та позиції підозрюваної особи:

Ситуація 1. Особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено:

- підозрюваний не визнає вину;
- підозрюваний визнає вину повністю;
- з підозрюваним укладено угоду про визнання винуватості.

Ситуація 2. Особу правопорушника встановлено, проте факт вчинення ним кримінального правопорушення не підтвердився:

- відсутня достатня доказова інформація для доведення причетності особи до вчинення кримінального правопорушення проти довілля;
- в діях особи встановлено відсутність ознак складу кримінального правопорушення проти довілля;

Ситуація 3. Особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено; встановлено причетність до вчинення протиправних дій співучасника (співучасників):

- співучасник (співучасники) не визнає вину, причетність до вчинення кримінального правопорушення заперечує;
- співучасник (співучасники) визнає вину повністю;
- відсутня достатня доказова інформація для доведення причетності особи до вчинення кримінального правопорушення проти довілля.

РОЗДІЛ 3. ТАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

3.1. Огляд місця події у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля

Передбачені кримінальним процесуальним законодавством С(Р)Д спрямовані на виявлення, збір та фіксацію інформації щодо кримінального правопорушення, а саме закріплення обстановки на місці події, виявлення слідів, знарядь і засобів вчинення протиправних дій, встановлення і допит очевидців та осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, а також призначення і проведення судових експертиз. Досягнення цілей досудового розслідування, в першу чергу, залежить від професіоналізму працівників слідства та оперативних підрозділів, їх умінні швидко оцінювати наявну інформацію та проводити необхідні С(Р)Д для виявлення доказів.

Результативність проведення огляду місця події залежить від працівників досудового розслідування, зокрема здійснення підготовки до проведення цієї С(Р)Д, орієнтації на місці вчинення кримінального правопорушення, вмінні виявити та правильно зафіксувати доказову інформацію. Для прикладу, за допомогою огляду місця події фіксується матеріальна обстановка вчинення протиправних дій, а тому слідчий повинен відтворити її у протоколі огляду місця події, виявити та зафіксувати сліди кримінального правопорушення та вилучити предмети, які мають значення для розслідування [252, с. 89].

Криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення огляду місця події направлені на допомогу слідчому у підготовці до проведення огляду, а також роз'яснення специфіки цієї С(Р)Д під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля [252, с. 89].

Ст. 237 КПК України визначено, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних [123]. Огляд місця події – один із видів слідчого огляду, який проводиться з метою виявлення слідів кримінального правопорушення, з'ясування механізму, обстановки його вчинення, інших обставин, які мають значення у розслідуванні. Суть огляду полягає в безпосередньому сприйманні слідчим обстановки місця події, вивчення та дослідження матеріальних джерел доказової інформації. Слідчий особисто повинен переконатися в наявності матеріальних джерел, їх ознаках та властивостях, зафіксованих у протоколі огляду [106, с. 159]. Огляд місця події є первинною і невідкладною С(Р)Д. Це пояснюється необхідністю одержання інформації про обставини події у початковому, незміненому стані, оскільки будь-яке зволікання тягне за собою втрату речових доказів, зміну слідової картини. Невідкладність огляду місця події пояснюється також необхідністю оперативного одержання інформації з метою організації розшуку правопорушника, а також інших С(Р)Д, спрямованих на розкриття кримінального правопорушення [114, с. 161].

Ю.М. Туровець говорить, що при розслідуванні кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення проти довілля, огляд місця події є однією з основних процесуальних дій і засобом отримання криміналістичної інформації. При його проведенні слід дотримуватися принципів: законності, своєчасності, повноти, плановості, об'єктивності, активності. Його особливості обумовлюються правильним визначенням об'єктів огляду і їхніх меж, які визначаються з урахуванням різних факторів (характеру і ступеня забруднення, метеорологічних умов на момент забруднення тощо), складності забруднення та рівня негативних наслідків для навколишнього середовища, що можливе лише із залученням фахівців у різних галузях знань, проте подекуди проведення негайного огляду місця події

неможливе у зв'язку із негативним впливом на навколишнє середовище та неможливістю знаходження там людей [298, с. 15].

Особливістю огляду місця події щодо кримінальних правопорушень проти довкілля є те, що він проводиться до початку досудового розслідування. При розслідуванні вказаних кримінальних правопорушень поняття «місце події» має своєрідний характер, що пояснюється неординарністю тієї слідової картини, яка традиційно складається при розслідуванні інших кримінальних правопорушень. Так, насамперед місце події щодо кримінальних правопорушень проти довкілля має такі характеристики: як правило, це місце поширення забруднення і місце виявлення наслідків порушень спеціальних правил у вигляді загибелі тварин, захворювання людей та ін.; місце події визначається за розмірами тієї території, де зосереджено сліди події; огляд місця події в усіх випадках вимагає залучення спеціалістів, спрямованість кваліфікації яких визначається слідчим відповідно до характеру події [114, с. 418-419]. Акцентуємо увагу на тому, що у більшості випадків огляд місця події проводиться невідкладно і до внесення відомостей до ЄРДР, коли у працівників досудового розслідування наявні обмежені дані про вчинене кримінальне правопорушення проти довкілля і вихідна слідча ситуація вимагає від слідчого проведення необхідних дій з підготовки до огляду місця події і залучення необхідних спеціалістів в галузі екології [252, с. 90].

Загальним завданням огляду місця події є виявлення фактичних даних, за якими можна встановити механізм кримінального правопорушення в усіх деталях, тобто відповісти на питання про те, що сталося на цьому місці. Загальне завдання огляду можна розділити на низку тактичних завдань, зокрема з'ясування таких питань, які мають значення для визначення шляхів розслідування:

- чи мало місце кримінальне правопорушення або його не було;
- чи є місце події місцем кримінального правопорушення;
- які шляхи проникнення та відходу правопорушників на місце події та які транспортні засоби були використані, куди ведуть сліди, за якими можна

організувати розкриття кримінального правопорушення і затримання правопорушників за гарячими слідами;

- скільки осіб було на місці події, якими є їх прикмети;
- якими є цілі та мотиви учасників кримінального правопорушення;
- протягом якого часу учасники кримінального правопорушення перебували на місці події;
- коли сталося кримінальне правопорушення;
- якими є межі місця події;
- які дії вчинено правопорушниками для приховання слідів;
- які предмети залишив правопорушник на місці події (зброя, предмети або частини одягу тощо);
- які сліди з місця події могли залишитися на тілі правопорушника, на його одязі, зброї кримінального правопорушення, транспортному засобі та інших предметах;
- хто і звідки міг спостерігати або чути, що відбувалося на місці події;
- які є дані, що вказують на обставини, які сприяли вчиненню та прихованню кримінального правопорушення [115, с. 278-279]. Таким чином, у ході проведення огляду місця події вирішується безліч питань, які мають значення для кваліфікації протиправних дій, планування проведення подальших С(Р)Д, формування слідчої ситуації та слідчих версій, а також визначення подальшого напрямку розслідування.

Акцентуємо увагу на тому, що провадження огляду місця події підпорядковане певним принципам, до яких належать:

1) своєчасність огляду. Огляд місця події здійснюється негайно після одержання повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, в будь-який час доби. Своєчасність огляду забезпечує одержання всебічної інформації про подію і оперативність у здійсненні розшукових заходів;

2) об'єктивність і повнота огляду. Об'єктивність огляду означає всебічне обстеження всієї обстановки, слідів та речових доказів;

3) планомірність огляду. Слідчий огляд передбачає певний порядок у діях слідчого: визначення порядку огляду, його меж, послідовності пересування по території або приміщенню, що оглядається, а також визначення об'єктів (слідів, речових доказів), які можуть мати місце у зв'язку з подією кримінального правопорушення. Планомірність передбачає й обрання методів огляду (ексцентричний, концентричний, фронтальний та ін.);

4) застосування науково-технічних засобів. Цей принцип огляду місця події стосується виявлення і фіксації слідів та речових доказів. Під час огляду місця події важливо дуже обережно поводитися з речовими доказами, додержуватися правил пакування і фіксації виявленого. Важливим засобом фіксації окремих слідів, речових доказів, як і всіх обставин події, є фото- або відеозйомка [114, с. 162-163].

У криміналістиці існують три основні способи огляду місця події, які можуть застосовуватися в «чистому» або комбінованому вигляді: концентричний, ексцентричний і фронтальний. Концентричний огляд місця події проводиться по спіралі від периферії до центру місця події, під яким зазвичай розуміється найважливіший об'єкт, що перебуває на цьому місці, або умовна точка. У разі ексцентричного способу огляд здійснюється по спіралі від центру місця події до його периферії. Способом фронтального огляду є лінійний огляд площ від однієї межі, взятої за початкову, до іншої. Для вибору способу огляду місця події враховуються конкретні обставини, а тактика огляду надає лише найзагальніші рекомендації щодо цього. Окрім способів огляду, існують методи огляду місця події – суб'єктивний та об'єктивний. Під час огляду місця події суб'єктивним методом слідчий ніби йде шляхом руху правопорушника. Поза його увагою залишаються зміни обстановки, безпосередньо не пов'язані з діями злочинця або пов'язані з діями інших осіб, хоча ті й інші можуть мати значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Фактично суб'єктивний метод означає вибірковий огляд окремих елементів місця події. У разі застосування об'єктивного методу місце події оглядається повністю, незалежно від шляхів переміщення по ньому

правопорушника (суцільний огляд) [115, с. 282]. Після прибуття на місце події, слідчий має оцінити навколишню обстановку, оглянути об'єкти та їх взаєморозташування на місці події, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, після чого визначити межі огляду, спосіб проведення огляду та його послідовність [252, с. 91].

Більшість вчених-криміналістів огляд місця події розділяють на три стадії (етапи): підготовчу, робочу та завершальну. Такий поділ, не порушуючи єдності цієї С(Р)Д, забезпечує, перш за все, реалізацію загальних положень тактики огляду. Сенс розділення огляду місця події на стадії полягає в систематизації дій слідчого на місці події, у встановленні послідовності цих дій для забезпечення якості огляду [115, с. 280].

У свою чергу, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель відзначають, що тактика огляду втілюється у декількох послідовно здійснюваних стадіях – оглядовій, статичній та динамічній. Під час оглядової стадії слідчий здійснює такі дії: визначає межі огляду, його оптимальний метод відповідно до ситуації, проводить орієнтуючу і оглядову фотозйомку. Статична стадія огляду передбачає огляд без порушення обстановки, окремих слідів та речових доказів. Слідчий пересувається по місцю події, зосереджуючи свою увагу на розташуванні окремих об'єктів огляду з метою обрання тих з них, які, за його припущенням, можуть стосуватися події кримінального правопорушення. Найбільш відповідальною є динамічна стадія, під час якої детальному вивченню підлягають сліди і речові докази. Слідчий аналізує їх сутність, відношення до події, одержує інформацію, яка уточнює існуючі версії, або висуває інші відповідно до характеру та інформаційної цінності виявленого [114, с. 164-165].

Дії слідчого на кожному з етапів огляду місця події направлені на збереження, виявлення і фіксацію доказів, що мають значення для розслідування. Стадії огляду місця події є взаємопов'язаними і у сукупності сприяють успішному здійсненню цієї С(Р)Д [252, с. 91].

Підготовчий етап об'єднує діяльність до виїзду на місце події та на місці події. До виїзду слідчий зобов'язаний: одержати вичерпну інформацію щодо події, визначити, чи організована охорона місця події, чи надано невідкладну медичну допомогу потерпілому, чи прийняті заходи щодо ліквідації шкідливих наслідків; чи прийняті заходи до збереження слідів та інших обставин події; якщо цього не зроблено, слідчий дає вказівки на виконання зазначених заходів; забезпечує присутність при огляді матеріально заінтересованих осіб та власників; готує потрібні технічні засоби (зв'язок, транспорт, технічні комплекти); запрошує понятих, громадських помічників тощо. Після прибуття на місце події слідчий зобов'язаний: переконатися, що заходи з охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків події виконані; якщо необхідно, приймає додаткові заходи з охорони місця події та ліквідації шкідливих наслідків події, зі збереження слідів та доказів; опитує осіб, які першими з'явилися на місці події; роз'яснює права та обов'язки понятим та спеціалісту; здійснює інструктаж членів СОГ; приймає заходи безпеки [106, с.155-156].

На підготовчому етапі огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин до виїзду на місце події основним завданням слідчого є інформаційно-тактичне і матеріально-технічне забезпечення проведення цієї С(Р)Д. Перш за все, слідчий повинен одержати найбільш повну інформацію про подію і умови, в яких необхідно буде працювати; встановити, які дії були прийняті щодо охорони місця події, які були внесені зміни. Варто підкреслити, що слідчому огляду підлягають об'єкти, які можуть нести загрозу життю та здоров'ю як учасникам цієї С(Р)Д, так і населенню. Тому, перед виїздом на місце події слідчий повинен повідомити місцеві органи влади та органи Міністерства надзвичайних ситуацій щодо необхідності проведення заходів захисту населення (недопущення доступу населення до нелегальних шахт та їх обвалів, інші). Окрім того, у таких випадках слідчий в ході підготовки до огляду місця події повинен прийняти заходи щодо безпеки учасників огляду. Вважаємо, що при проведенні огляду місця події учасникам

огляду доцільно використовувати засоби індивідуального захисту (спецодяг, взуття тощо) [84, с. 187].

Л.Л. Стасюк відзначає, що огляд місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря проводиться негайно, що обумовлено складністю тривалий час зберегти обстановку місця події в незмінному виді в умовах виробничої діяльності підприємств і можливих змін погоди, і особливо складно у випадках, коли джерело забруднення перебуває на значній, іноді на десятки кілометрів, відстані від місця виявлення наслідків такого забруднення. Негайно проведений огляд місця події дозволяє не тільки виявити та зафіксувати матеріальні сліди кримінального правопорушення проти довкілля, вчиненого шляхом забруднення атмосферного повітря, але й усвідомити обстановку правопорушення, механізм і масштаб негативних наслідків. Отримана при такому огляді криміналістично значима інформація може бути використана для висування слідчих та експертних версій, правильної оцінки показань потерпілого, свідка, підозрюваного, а також при призначенні різних видів судових експертиз (судово-хімічної, токсикологічної, радіологічної, технічної, технологічної, будівельно-технічної, агротехнічної, лісотехнічної, судово-медичної, медико-санітарної, екологічної та ін.) [240, с.711]. Не можемо не погодитись з науковцем, адже для вивчення матеріальної обстановки вчинення кримінального правопорушення необхідним є вчасне прибуття слідчого або СОГ на місце події. При цьому важливим є охорона місця події до їх прибуття з метою збереження цілісності слідів кримінального правопорушення та речових доказів [252, с. 92].

О.В. Одерій запропонував алгоритм дій узагальненого характеру щодо проведення огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля, відповідно до якого на етапі підготовки до огляду вирішують коло організаційних питань, які надалі забезпечать ефективність проведення огляду місця події. Готуючись до виїзду на місце

події необхідно: 1) здійснити заходи щодо забезпечення охорони місця події та запобігання, ліквідації або зменшення шкідливих наслідків для довкілля; 2) ознайомитись з інструкціями, наказами, які встановлюють правила експлуатації очисних споруд, місць захоронення екологічно небезпечних речовин та відходів, інших сільськогосподарських, виробничих, наукових об'єктів; 3) з'ясувати спрямованість спеціальності та переконатись у компетентності та кваліфікації того фахівця, якого доцільно запросити до участі в огляді, а за необхідності проконсультуватись у нього; 4) ретельний відбір інших учасників огляду місця події (в залежності від виду кримінального правопорушення проти довкілля необхідно залучати: співробітників екологічного та санітарно-епідеміологічного нагляду, біолога, інженера, проектувальника, інспектора рибоохорони, егеря, лісника тощо); 5) при необхідності включити до складу учасників огляду озброєних автоматичною зброєю працівників поліції для забезпечення безпеки та можливості затримання правопорушників негайно; 6) надати співробітникам оперативних підрозділів доручення щодо виявлення свідків-очевидців, які спостерігали розвиток та настання наслідків кримінального правопорушення проти довкілля; 7) забезпечити готовність засобів криміналістичної техніки (слідча валіза), додаткових технічних засобів з урахуванням специфіки розслідування та огляду в означеній категорії проваджень (наприклад, вимірювальні прилади, а також прилади, необхідні для складання плану місцевості, засоби для отримання проб води, повітря, ґрунту тощо); 8) за потреби підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яку використовуватимуть для зчитування і збереження вилученої інформації (наприклад, з'єднувальні кабелі, спеціальне програмне обладнання тощо); 9) підготувати (за необхідності): а) великомасштабні карти або схеми (планів) території, яку буде оглянуто, оскільки з їх використанням огляд набуває методично упорядкованого та системного характеру; б) транспортні засоби (гелікоптери, автомобілі, човни, катери та ін.), а інколи – й транспортні засоби підвищеної прохідності (всюдиходи); 10) у ситуації негативного

антропогенного впливу на довкілля, як правило, виникають питання щодо оцінки масштабів (довжина, розміри) зон екологічного забруднення. Для визначення меж екологічного забруднення раціонально використовувати аерофотозйомку в різних спектрах світла, прив'язану до стаціонарних орієнтирів на місцевості – елементи інфраструктури (населені пункти, комунікації тощо), а також елементи природного ландшафту; 11) провести інструктаж учасників огляду місця події; 12) під час проведення огляду місця події за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з негативним впливом на природне середовище, погіршенням його стану учасникам огляду доцільно використовувати засоби індивідуального захисту, тобто спецодяг, взуття тощо; 13) підготувати необхідні процесуальні бланки, бланки для опечатування, пакувальний матеріал; 14) вирішити питання про понятих у тих випадках, коли це передбачено чинним кримінальним процесуальним законодавством [171, с. 333-341].

Також науковці відзначають, що після прибуття на місце події слідчий:

- 1) вживає заходів (якщо таких ще не було вжито) щодо: а) запобігання, ліквідації або зменшення шкідливих наслідків для довкілля; б) надання медичної допомоги потерпілим; 2) оцінює умови огляду (наприклад, яким є ступінь зараженості атмосферного повітря та місцевості; взагалі, чи можна там знаходитись учасникам огляду; чи вжито заходи для індивідуального захисту та забезпечення безпеки); 3) видаляє з місця події всіх сторонніх осіб та вживає заходів щодо їх недопущення й надалі вже під час огляду; 4) шляхом опитування очевидців одержує попередню інформацію, яку можна взяти до уваги під час огляду та встановлює, які зміни, ким і з якою метою були здійснені на місці події; 5) остаточно з'ясовує коло учасників огляду та проводить з ними відповідний інструктаж, а також роз'яснює їх права та обов'язки; 6) здійснює інші дії, які продиктовані обставинами, а також вживає заходів, спрямованих на забезпечення та покращення умов огляду (наприклад, забезпечує штучне освітлення місця події) [171, с. 333-341].

С.О. Книженко відзначає, що особливість огляду місця події досліджуваних кримінальних правопорушень полягає ще й у тому, що він вимагає використання спеціальних знань. Так, при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин, слідчий до огляду місця події повинен залучити спеціалістів, котрі допоможуть йому визначити межі місця незаконного видобування, вид корисних копалин, відібрати проби незаконно видобутих корисних копалин у необхідній кількості залежно від їх виду, зафіксувати результати огляду [84, с. 187]. А тому етапом підготовки до огляду є налаштування науково-технічних засобів виявлення та фіксації слідів і речових доказів. Вони мають деякі особливості, зумовлені цілями огляду за даною категорією кримінальних правопорушень. Засобами виявлення, що знаходяться в розпорядженні спеціалістів, можуть бути дозиметри, вимірювальні прилади, які фіксують екологічні зміни, а також хімічні реактиви, що використовуються для проведення експрес-аналізів на місці події [114, с. 420].

Участь спеціаліста у проведенні С(Р)Д регламентована кримінальним процесуальним законодавством (ст. 71 КПК України), відповідно до якого спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у випадках, передбачених КПК України [123].

Отже, у ході підготовки до проведення огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля, слідчому необхідно залучити до огляду криміналістів та спеціалістів в галузі екології, які під час проведення огляду зможуть надати допомогу у здійсненні фото- та

відеозйомки, вилучення слідів протиправних дій, речових доказів, здійснення замірів та відібрання проб, а також надати консультацію з приводу питань, віднесених до їх спеціалізації. До огляду місця події можуть бути залучені екологи, ветеринари, геологи, біологи, інженери, гідрометеорологи, маркшейдери, іхтіологи, егері, працівники державної екологічної інспекції, працівники суб'єктів господарювання, інспектори рибоохорони, працівники санітарно-екологічної інспекції тощо [252, с. 94].

На нашу думку, при розслідуванні даного виду кримінальних правопорушень важливим є здійснення підготовки до проведення огляду місця події. Так, слідчий повинен не тільки ознайомитися з обставинами вчинення кримінального правопорушення, які відомі на момент проведення огляду, а й щодо специфіки розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Здійснити заходи щодо охорони місця події та ліквідації наслідків протиправних дій, які несуть загрозу для навколишнього середовища, забезпечити надання медичної допомоги потерпілим та безпеку перебування на місці події усіх учасників. Доцільним є і залучення спеціаліста до проведення цієї С(Р)Д, а також осіб, які можуть надати допомогу слідчому (екологи, ветеринари, геологи, біологи, інженери, гідрометеорологи, маркшейдери, іхтіологи, егері, працівники державної екологічної інспекції, працівники суб'єктів господарювання, інспектори рибоохорони, працівники санітарно-екологічної інспекції тощо). Безпосередньо у здійсненні усіх вказаних заходів слідчому надають допомогу учасники слідчо-оперативної групи або ж працівники оперативних підрозділів та превентивної діяльності [252, с. 94-95].

Наступним етапом огляду місця події є робочий етап, який складається із загального і детального огляду.

Загальний огляд проводиться з метою: 1) орієнтування на місці події; 2) визначення меж простору, що підлягає огляду; 3) вирішення питання про вихідну точку та спосіб огляду, тобто визначення послідовності огляду; 4) вибору позицій для орієнтуючої й оглядової фотозйомки. Потім слідчий

з'ясовує, які об'єкти є на місці події, досліджує весь комплекс питань, що стосуються обстановки місця події, визначає взаєморозташування та взаємозв'язок елементів обстановки, вивчає зовнішній вигляд і стан, по можливості максимально детально фіксує все, виявлене за допомогою схем, планів, креслень чи фотографування, й робить замітки для протоколу огляду [115, с. 281]. У ході загального огляду слідчий визначає межі та об'єкти огляду, в залежності від особливостей місця події обирає спосіб його проведення (концентричний, ексцентричний, фронтальний) та здійснює фіксацію навколишньої обстановки та слідів кримінального правопорушення, виявлених при проведенні цієї С(Р)Д.

На стадії загального (статичного) огляду слідчий разом зі спеціалістом оглядають місце події з метою: а) оцінки сутності події; б) визначення як меж території, яку буде оглянуто, так і основних вузлів та об'єктів огляду (з огляду на зміст ст. 237 КПК України можна обґрунтовано припустити, що законодавець не охоплює всіх видів об'єктів, бо під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля оглядають і тварин та їх трупи, рослини і навіть комах); в) встановлення, які об'єкти знаходяться на місці події, визначення їх взаємного розташування та взаємозв'язку з іншими елементами обстановки; г) прийняття додаткових заходів для охорони місця події, якщо в тому є необхідність; д) уточнення завдань учасникам огляду; е) визначення послідовності огляду місця події та його методів. Після ретельного вивчення слідів екологічного кримінального правопорушення та його наслідків слідчий має перейти до детального (динамічного) огляду [171, с. 341].

Слід зазначити, що у ході огляду місця події слідчий повинен бути зорієнтований на з'ясування кола питань, дані про які можуть не тільки складати доказову базу, а й визначати напрям розслідування, сприяти висуванню версій, встановленню послідовності проведення інших С(Р)Д або тактичних операцій. Одним з питань, що з'ясовуються в процесі огляду місця події, є встановлення джерела забруднення, яке може бути пов'язане зі

скиданням шкідливих речовин у воду або їх викидом у повітря. Воно безпосередньо пов'язано з частиною території або повітряного простору, котрий, як правило, до нього прилягає. Джерело може визначатися під час огляду або бути вже відомим з даних санітарно-епідеміологічної служби чи іншого уповноваженого органу. Якщо воно з'ясовано, необхідно негайно оглянути його. У процесі огляду місця події повинні бути з'ясовані і такі питання, як зона забруднення, напрям його поширення [114, с. 420-421]. Проведення огляду у кримінальних правопорушеннях проти довкілля вимагає професіоналізму та обізнаності слідчого щодо розслідування вказаних кримінальних правопорушень. Саме слідчий визначає межі огляду, фіксує сліди та наслідки вчинення кримінального правопорушення, визначає джерело забруднення. У тому випадку, якщо слідчим не вірно визначено межі огляду, можуть бути втрачені сліди вчинення кримінального правопорушення, які можуть локалізуватися на великих ділянках місцевості або бути віддаленими одне від одного. Крім того, слідчий оцінює обстановку та визначає джерело забруднення, здійснює заходи щодо виявлення наслідків протиправних дій, які можуть виникати як одразу, так і через значні проміжки часу, що вимагає проведення повторних оглядів.

Після закінчення загального огляду слідчий переходить до детального огляду, під час якого: 1) об'єкти детально та ретельно оглядаються (з цією метою можуть зрушуватися з місця, перевертатися і т. ін.); 2) вживаються всі доступні слідчому заходи щодо пошуку й виявлення слідів кримінального правопорушення та правопорушника; 3) беруться об'єкти або їх частки зі слідами, вилучаються сліди з тих об'єктів, які не можна вилучити, а у разі неможливості їх вилучення з них знімаються копії; 4) фіксуються негативні обставини; 5) перевіряються дані загального огляду; 6) проводиться вузлове й детальне фотографування [115, с. 281].

При детальному огляді здійснюється фіксація в протоколі результатів огляду. До прийомів фіксації огляду місця події можна віднести: протоколювання; фотографування, кінозйомка, відеозапис, звукозапис;

копіювання та моделювання; вимірювання, складання планів і схем; вилучення предмета разом із слідами. Виконується детальна фотозйомка слідів та об'єктів; вилучення матеріальних джерел (слідів) та їх пакування [106, с. 157]. С.О. Книженко також відзначає, що особливість огляду місця події таких кримінальних правопорушень полягає також у тому, що слідчому доцільно за участю експерта-криміналіста використовувати науково-технічні засоби, фотоапаратуру та відеотехніку, а за участю відповідних спеціалістів – прилади для відібрання проб гірничої породи тощо. Зазначимо, що вказані технічні засоби та прилади для відібрання проб повинні бути підготовлені до виїзду на місце події [84, с. 187-188].

Робочий етап огляду місця події у кримінальних правопорушеннях проти довкілля вимагає ретельного вивчення обстановки місця події, детального огляду наявних об'єктів, їх ознак та взаєморозташування, виявлення та фіксації слідів кримінального правопорушення та наслідків, що настали. Результати проведеного огляду перевіряються та вносяться до протоколу огляду місця події [252, с. 96].

Під час заключного етапу огляду місця події важливого процесуального значення набуває правильне оформлення його ходу та результатів у протоколі. Фотознімки, відеоматеріал, плани, схеми, замальовки, зліпки та інші копії слідів слугують додатками до протоколу огляду місця події. Для фіксації даних огляду необхідно проводити фотографування з обов'язковим застосуванням орієнтуючої зйомки для відображення просторової протяжності місця, взаєморозташування джерел забруднення й місця забруднення з ознаками наслідків порушення екологічних правил. На окремих ділянках здійснюють оглядові зйомки. Фотографують також окремі вузли та деталі (зовнішній вид механізмів очисних споруд, їх деталей, забруднені ділянки відвідних каналів тощо). На схемах (планах) мають бути позначені місця події, взаємне розташування об'єктів, які оглядають, із вказівкою джерела забруднення та осередків забруднення, місця взяття проб, для чого слід зробити кольорову розмітку шляхів поширення потоків забруднення. Для

того, щоб не захаращувати описову частину протоколу огляду місця події, взяття проб можна оформити спеціальним протоколом, який додають до основного процесуального документа. Особливу увагу слід приділяти фото- та відеофіксації процесів одержання інформації про сліди та наслідки кримінального правопорушення. При цьому рекомендовано проводити зйомку таким чином, щоб до кадру потрапляли зображення щодо їх виявлення, фіксації та вилучення у встановленому законом порядку [171, с. 349-350].

Завершальна стадія огляду місця події охоплює заходи, спрямовані на підбиття підсумків проведеної роботи та її належного оформлення. На цьому етапі слідчий: 1) складає протокол огляду, плани, схеми, креслення; 2) упаковує об'єкти, вилучені з місця події; 3) вживає заходів щодо збереження чи охорони тих об'єктів, що мають доказове значення, але які неможливо або недоцільно вилучати з місця події; 4) вживає заходів за заявами, що надійшли від учасників С(Р)Д [115, с. 282]. Після внесення до протоколу результатів огляду місця події та його повного оформлення, протокол огляду, схеми плани надаються понятим та учасникам огляду, які його читають та підписують. Якщо у них є зауваження стосовно повноти або об'єктивності записаного в протоколі, то такі зауваження заносяться до зазначеного процесуального документа. Слідчий може вважати огляд закінченим, якщо на всі питання, що впливають з події кримінального правопорушення, одержана певна інформація (встановлено механізм, спосіб вчинення, виявлені ознаки правопорушника тощо) [106, с. 157].

Таким чином, з метою успішного проведення огляду місця події і фіксації виявленої інформації необхідно:

- 1) здійснити підготовку до цієї С(Р)Д, а саме:
 - вивчити наявну інформацію про вчинене кримінальне правопорушення та місце можливого огляду;

– здійснити заходи щодо забезпечення охорони місця події та ліквідації наслідків кримінального правопорушення, які несуть шкоду для навколишнього природного середовища;

– за необхідності залучити до проведення огляду криміналістів та спеціалістів відповідного профілю, які зможуть надати допомогу при проведенні огляду;

– забезпечити підготовку технічних засобів для фіксації огляду місця події, необхідних бланків, упакування та приладів для відібрання проб і вилучення речових доказів;

2) по прибуттю на місце огляду слідчому необхідно:

- оцінити обстановку та умови на місці події;
- у разі необхідності здійснити заходи щодо створення безпечних умов для учасників огляду (спеціальний одяг або взуття тощо);
- знайти понятих та залучити їх до участі у огляді;
- обрати спосіб огляду місця події та послідовності його проведення (концентричний, ексцентричний, фронтальний);

3) у ході огляду місця події:

- визначити межі та об'єкти огляду;
- відобразити у протоколі огляду місця події загальну характеристику місцевості або території, що підлягає огляду, наявні об'єкти та їх взаєморозташування, зафіксувати обстановку на місці події, виявлені сліди і речові докази, а також результати проведення огляду;

- встановити наявність завданої шкоди та зафіксувати це у протоколі (забруднення територій чи водойм, знищення об'єктів тваринного або рослинного світу, загибель людей);

- відібрати проби, здійснити заміри;
- здійснити фото-, відеофіксацію, складання схем тощо;
- вилучити речові докази [252, с. 96-97].

Більшість науковців вказують на те, що у слідчих виникають проблеми з визначенням об'єктів, що підлягають огляду на місці події. Аналіз слідчої та судової практики розслідування незаконного видобування корисних копалин дозволяє визначити низку основних об'єктів, що підлягають дослідженню в ході огляду місця події. Це насамперед:

- ділянки місцевості, де безпосередньо вчинене незаконне видобування корисних копалин;
- знаряддя незаконного видобування корисних копалин;
- місця зберігання незаконно видобутих корисних копалин;
- тара для зберігання корисних копалин;
- транспортні засоби, призначені для вивозу видобутих корисних копалин та інші об'єкти [84, с. 186].

У разі розслідування забруднень водоймищ оглядається місце виявлення наслідків, а також виявлене місце поширення забруднення (джерело). У зв'язку з цим основними об'єктами слідчого огляду є ділянки, що зазнали забруднення (водойми, ріки, їхні береги, прилегла територія), об'єкти, приведені в непридатність внаслідок забруднення поверхневих або підземних вод чи водоносних горизонтів, очисні споруди, відстійники, водостоки, промислова територія (разом із приміщеннями), технічна документація й інші документи, місця поховання шкідливих речовин, транспортні засоби, призначені для вивозу промислових відходів, тощо [116, с. 197]. Також, при розслідуванні кримінальних правопорушень про забруднення атмосферного повітря, огляду можуть бути піддані такі об'єкти: ділянки місцевості; забруднений повітряний простір; виробничі й складські приміщення промислових, комунальних, сільськогосподарських підприємств і інших організацій, їх очисні споруди, пиловловлюючі й газоочисні установки; уражені шкідливими речовинами трупи людей, тварини, птахи й ін. [240, с. 711].

Залежно від видів кримінальних правопорушень проти довкілля та їх класифікації, на нашу думку, слід виділити такі об'єкти огляду:

1) кримінальні правопорушення щодо незаконного корисливого вилучення природних об'єктів: ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій, лісові масиви, водойми й берегова зона, ставки, канали, річки, озера, сільськогосподарські поля та угіддя, об'єкти тваринного і рослинного світу, зняття вчинення кримінального правопорушення (мисливська гладкоствольна зброя, електропили, лопати, кирки, риболовні сітки тощо), транспортні і плаваючі засоби, техніка (машини, трактори, екскаватори, навантажувачі, самоскиди тощо);

2) кримінальні правопорушення щодо забруднення природних об'єктів: ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій, водойми й берегова зона, ставки, канали, річки, озера, сільськогосподарські поля та угіддя, відстійники, водостоки, каналізаційні мережі, полігони або смітники, очисні споруди, територія суб'єктів господарської діяльності, об'єкти тваринного і рослинного світу тощо;

3) кримінальні правопорушення щодо знищення або пошкодження природних об'єктів: лісові масиви, зелені насадження, територія природно-заповідного фонду, заказники, рибогосподарські водойма та берегова зона, ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій;

4) кримінальні правопорушення щодо порушення правил екологічної безпеки: територія суб'єктів господарської діяльності, документація суб'єктів господарської діяльності (проектні документи, звіти, плани, документація щодо виробництва), об'єкти будівництва, устаткування, ділянки місцевості на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій.

Слід зазначити, що важливу інформацію для розслідування можуть нести не тільки виявлені на місці події сліди або речові докази, а також і документація суб'єктів господарської діяльності. Це пояснюється тим, що кримінальні правопорушення проти довкілля можуть бути пов'язані із діяльністю певних суб'єктів господарської діяльності, а тому з метою отримання інформації, що підтверджує вчинення протиправних дій необхідним є вилучення документів щодо роботи таких суб'єктів. Л.Л. Стасюк

з цього приводу відзначає, що специфіка екологічних кримінальних правопорушень така, що обставини, пов'язані з порушенням екологічних правил, знаходять відображення як у різних документах самого підприємства, так і органів державного екологічного контролю. Завдання слідчого полягає у тому, щоб відшукати такі документи й виявити в них необхідну інформацію [244, с. 151].

Огляд документів, які можуть містити важливу для розслідування інформацію може здійснюватися як під час огляду місця події, так і після за допомогою тимчасового доступу до речей і документів в порядку ст. 159 КПК України, що полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) [123]. Для ефективного пошуку документів необхідно звернути увагу на функціонально-організаційну структуру підприємства, посадові інструкції, положення про відділи, в яких визначені обов'язки окремих осіб, які відповідають за додержання правил екологічної безпеки. У разі виявлення ознак підробки в документах, їх необхідно вилучити й залучити експерта для проведення техніко-криміналістичного дослідження [183, с. 261-262].

До документів, які підлягають тимчасовому вилученню і огляду можуть бути віднесені: 1) проектна документація, документи на очисні, фільтруючі і відстійні споруди; 2) журнали обліку промислових відходів, документи про передачу їх на смітні центри, у тому числі наряди, накладні, шляхові листи на проведення транспортних робіт, пов'язаних з перевезенням відходів; 3) оперативні журнали службових осіб, що здійснюють контроль за роботою очисних споруд; 4) акти, довідки про несправності, ремонти і монтажі очисних споруд; 5) журнали оперативного контролю, акти перевірки лабораторій промислових підприємств і санітарно-епідеміологічних станцій; 6) накази, інструкції і розпорядження про експлуатацію енергетичних і каналізаційних служб, а також дозвіл на спуск стічних вод та ін. [114, с. 424-425].

Документи дозволяють слідчому скласти уявлення: а) про нормативний та фактичний порядок діяльності, з якою пов'язане екологічне порушення; б) про належний та існуючий стан споруд; в) про осіб, відповідальних за дотримання правил охорони навколишнього середовища; г) про факти порушення екологічних правил, які виявлені службовим розслідуванням, і реагування на них посадових осіб; д) про наявність у діях осіб, що причетні до вчинення екологічних порушень, ознак адміністративного проступку або злочину. Ретельне вивчення документів сприяє виявленню факту видачі документа не уповноваженою особою, а інколи й ознак матеріальної підробки (підчистки, травлення, дописки, заміни аркушів та ін.). У протоколі вилучення документів слідчий повинен указати, які документи й у якому вигляді (оригінал, витяг, копія) вилучені, їх кількість, ким завірені [171, с. 421].

І.П. Осипенко досліджуючи особливості розслідування забруднення атмосферного повітря, вод та земель, зазначає, що важливе значення має огляд документів, до яких належать: документація на проектування споруд (очисних, фільтруючих, відстійних); документи, що містять витяги з відповідних нормативних актів або встановлюють права та обов'язки осіб, які відповідають за додержання екологічних норм; журнал обліку технологічних викидів, документи приймання цих відходів, виробництва, зберігання, утилізації, знешкодження; журнал обліку стічних вод; журнал обліку виробничих відходів; оперативні журнали чергових, інженерів, хіміків, інших посадових осіб промислових, енергетичних, комунальних та інших підприємств, установ і організацій, що здійснюють контроль за викидами шкідливих речовин; транспортні документи на перевезення відходів виробництва (наряди, накладні та інші); накази, розпорядження, інструкції про експлуатацію енергетичних, каналізаційних, комунальних об'єктів; документи оперативного контролю, акти перевірки різних установ (гідрохімічні лабораторії, санітарно-епідеміологічні станції, лабораторії промислових підприємств); документи, що містять відомості про виявлені

несправності, ремонт очисних, фільтруючих, каналізаційних об'єктів; інші документи постійного чи разового характеру [183, с. 261-262].

Науковці також акцентують увагу на тому, що проведення тактичних операцій при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля найчастіше має велике значення для оперативного вирішення окремих завдань. До таких операцій може бути віднесена операція «Документ», яка безпосередньо пов'язана з оглядом і включає в себе такі дії, як огляд і тимчасовий доступ до речей і документів, допити осіб, відповідальних за стан технічних засобів очищення, призначення технічних експертиз документів (іноді почеркознавчих експертиз) [114, с. 421].

Отже, огляд документів надає можливість встановити факти і обставини, які підтверджують, що діяльність суб'єкта господарської діяльності пов'язана із порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

3.2. Допит у розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля

Важливим джерелом доказів є ідеальні сліди, які становлять показання свідків, потерпілих та підозрюваних щодо відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення. Допит є С(Р)Д, що полягає в отриманні, уточненні та фіксації даних щодо вчинення протиправних дій, підтвердженні або спростуванні показань учасників кримінального провадження та доказів, зібраних у ході розслідування.

Науковці поділяють допит на декілька видів. Залежно від процесуального становища допитуваного розрізняють допит таких осіб, як свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, експерт. За віковими особливостями допитуваного допит поділяється на допит неповнолітнього, допит дорослого, допит особи похилого віку. За

послідовністю проведення – допит первинний, повторний (з'ясовуються обставини, про які допитуваний вже давав показання під час попереднього допиту); додатковий (одержання показань щодо обставин, про які не йшлося під час попередніх допитів). За суб'єктом проведення – допит, який проводиться слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею. Особливими різновидами допиту є допит під час очної ставки та перехресний допит [114, с. 188].

Метою допиту є отримання повних та об'єктивно відображуючих дійсність показань. Ці показання є джерелом доказів, а наявні в них фактичні дані – доказами. Загальними завданнями допиту є:

- отримання доказів за кримінальним провадженням;
- встановлення об'єктивної істини;
- перевірка слідчих версій, висунутих на початковому етапі розслідування;
- встановлення фактичних даних про підготовку, вчинення та приховання кримінальних правопорушень;
- встановлення обставин, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінальних правопорушень;
- збирання відомостей про особу правопорушника та його зв'язки;
- вжиття заходів профілактичного характеру та ін. [109, с. 308-309].

Допит як і інші С(Р)Д доцільно розділяти на стадії. Так, на нашу думку, допит складається із підготовки, проведення допиту та аналізу наданих допитуваним показань з метою використання їх як доказів у кримінальному провадженні.

Успішне проведення цієї С(Р)Д вимагає підготовки слідчого до його проведення, що передбачає вивчення матеріалів кримінального провадження та наявних доказів, визначення ролі кожного учасника у вчиненні кримінального правопорушення, виявлення погіршностей та помилок у показаннях учасників з метою їх уточнення, вивчення соціально-

психологічного портрету кожного учасника з метою обрання тактичних прийомів проведення допиту, визначення предмету допиту та складання орієнтовного переліку питань або плану допиту.

Підготовку до допиту можна поділити на три основні рівні: пізнавальний, прогностичний та синтезуючий. Пізнавальний рівень полягає у вивченні матеріалів кримінального провадження, ознайомленні з оперативно-розшуковими даними, збиранні відомостей про особу допитуваного, вивченні спеціальних питань. Інформація, яка буде одержана на цьому рівні, дозволяє прогнозувати різні ситуації допиту, визначати можливість виникнення у допитуваного реакцій на застосування того чи іншого тактичного прийому або небажаного психічного стану, обирати найдоцільніші способи встановлення психологічного контакту. Підготовка до допиту завершується на синтезуючому рівні і охоплює складання плану допиту, а також вирішення питань, пов'язаних з визначенням доцільного місця, часу та режиму його проведення [114, с. 190]. Також, слідчий на підставі вивчення матеріалів формулює відповідні запитання й прогнозує тактичні прийоми допиту. Однією з важливих тактичних рекомендацій стосовно підготовки слідчого до допиту свідків є ознайомлення його із законодавчими та відомчими актами й іншими документами, що регулюють відносини у сфері допитів. Це сприятиме досягненню цілеспрямованості та конкретності допиту й правильному оцінюванню одержаних показань [116, с. 200].

Під час підготовки до проведення допиту слідчий повинен здійснювати відповідний комплекс організаційно-підготовчих заходів:

- 1) повне, всебічне та ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження;
- 2) визначення предмету допиту та сформованої слідчої ситуації;
- 3) визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- 4) визначення послідовності проведення допитів;
- 5) вивчення особи правопорушника;

- б) добір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- 7) визначення часу проведення допиту;
- 8) визначення способу виклику на допит;
- 9) визначення місця проведення допиту;
- 10) визначення тактичних прийомів, що будуть застосовуватися при допиті та підготовка науково-технічних засобів його фіксації;
- 11) визначення учасників проведення допиту;
- 12) забезпечення сприятливих умов для проведення допиту з урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників;
- 13) планування допиту, що є заключним етапом підготовки до допиту та передбачає визначення порядку проведення допиту [109, с. 310-314].

Важливим у підготовці до допиту є визначення його предмету та переліку орієнтовних питань. Коло тих обставин, які слідчий має намір з'ясувати шляхом допиту, називається предметом допиту. До їх числа належать обставини, пов'язані з самою подією кримінального правопорушення (його способом, місцем вчинення, часом, наслідками та ін.), які підтверджують або спростовують винність у його вчиненні певних осіб та мотиви їхніх дій. Практично предметом допиту можуть бути будь-які обставини, що мають значення для встановлення істини у розслідуванні. Предмет допиту залежить як від процесуального становища допитуваного, так і від того, яку інформацію він може мати у своєму розпорядженні. Предмет допиту конкретно виражається у плані допиту у вигляді переліку обставин, які підлягають з'ясуванню [114, с. 188]. Такий перелік надає можливість слідчому з'ясувати усі необхідні обставини вчинення кримінального правопорушення, отримати повні показання та перевірити достовірність наявних у матеріалах кримінального провадження доказів і показань.

До предмета допиту можна віднести з'ясування таких обставин: відомості про виникнення кримінально-протиправного задуму, об'єкт посягання, мотив, особу правопорушника та її відношення до наслідків;

способи підготовки та вчинення кримінального правопорушення, послідовність протиправних дій, а також особливості приховування злочинної діяльності (її характер); час, місце, обстановка та механізм учинення кримінального правопорушення; умови, за яких допитуваний спостерігав будь-які предмети або явища; психологічний та фізичний стан особи в момент сприйняття чи після нього; загальна здатність допитуваного до певного сприйняття, запам'ятовування та відтворення; обставини, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального правопорушення тощо [109, с. 311-312]. Серед обставин, що підлягають з'ясуванню в ході допиту щодо кримінальних правопорушень проти довкілля (незалежно від процесуального положення допитуваного), є встановлення: а) факту вчинення кримінального правопорушення; б) причин та обставин, які цьому сприяли; в) осіб, які відповідальні за дотримання екологічних правил та ступінь їх вини; г) можливість попередження (відвернення) настання шкідливих наслідків від вчиненого кримінального правопорушення [171, с. 361].

Для слідчого важливим є не тільки обрати тактику проведення допиту в залежності від слідчої ситуації, яка склалась на момент проведення цієї С(Р)Д, а й влучно визначити дані, які необхідно з'ясувати або підтвердити у ході допиту. З цією метою слідчий у ході підготовки до допиту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля має скласти перелік питань, які підлягають встановленню та визначити предмет допиту, до якого належать обставини, факти, інформація, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення певною особою, спосіб і механізм кримінального правопорушення, осіб, які могли бути причетними до вчинення протиправних дій та інших обставин, що сприяли або заважали вчиненню кримінального правопорушення проти довкілля.

До предмету допиту свідків, потерпілих, підозрюваних при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно віднести:

1) у кримінальних правопорушеннях щодо незаконного вилучення природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника та можливих співучасників (розподіл ролей між співучасниками та характер здійснюваних ними дій);
- дані щодо способу вилучення природних об'єктів, а також заходи щодо підготовки до вчинення та приховування кримінального правопорушення;
- інформація щодо збуту незаконно вилучених природних об'єктів;
- інформація щодо використання зброї, транспортних засобів або техніки, водних сіток, човнів та інших плаваючих засобів;
- дані, що характеризують обстановку вчинення кримінального правопорушення, час і місце;
- дані щодо предмету посягання (характеристика або ознаки та особливості корисних копалин, об'єктів тваринного та рослинного світу)
- інформація щодо наслідків вчинення кримінального правопорушення та завданої шкоди;

2) кримінальні правопорушення спрямовані на забруднення природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника або правопорушників (фізична особа, керівники або працівники суб'єктів господарської діяльності, службова особа або уповноважена особа, відповідальна за дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища; посада, функціональні обов'язки);
- дані щодо часу, місця та обстановки забруднення природних об'єктів (територія забруднення, зовнішній прояв);
- інформація щодо джерела забруднення, специфіка діяльності, документи щодо виробництва, звіти про дотримання правил охорони навколишнього природного середовища);
- інформація щодо наявності і роботи очисних споруд, їх справність;
- дані про природно-кліматичні умови у момент забруднення;

- інформація щодо предмету кримінально-протиправного посягання (атмосферне повітря, поверхневий (грунтовий) шар земель, об'єкти водного фонду);

- інформація щодо способу забруднення природних об'єктів (викидання шкідливих або отруйних речовин у атмосферне повітря, скидання до об'єктів водного фонду стічних вод, залишків виробництва, отруйних речовин, внесення до ґрунту відходів, залишків виробництва, шкідливих речовин);

- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану шкоду та потерпілих;

3) кримінальні правопорушення щодо знищення або пошкодження природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника або правопорушників, а також можливість вчинення протиправних дій службовою або уповноваженою особою суб'єкта господарської діяльності;

- інформація щодо часу, місця та обстановки протиправних дій;

- дані щодо предмету кримінально-протиправного посягання (характеристика, ознаки та особливості зелених насаджень, об'єктів тваринного або рослинного світу, водних об'єктів);

- інформація щодо способу вчинення протиправних дій, їх підготовки або приховування (знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, територій або об'єктів природно-заповідного фонду);

- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану матеріальну шкоду;

4) кримінальні правопорушення щодо порушення правил екологічної безпеки:

- інформація щодо правопорушника або правопорушників (службова або уповноважена особа суб'єкта господарської діяльності; посада, функціональні обов'язки);

- дані щодо часу, місця та обстановки кримінального правопорушення;

- інформація щодо порушень, які призвели до негативних наслідків, їх фіксація у документах суб'єкта господарської діяльності;
- спосіб вчинення протиправних дій, їх підготовки або приховування (недотримання або порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища);
- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану матеріальну шкоду та потерпілих.

Під тактикою допиту слід розуміти сукупність заснованих на процесуальних нормах криміналістичних рекомендацій, які визначають найбільш доцільні прийоми та способи встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання йому допомоги у відтворенні події, методи і прийоми правомірного психологічного впливу для одержання правдивих показань, що мають значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Вибір тактики допиту залежить від факторів, що перебувають у складній взаємодії між собою, зокрема від: ситуації допиту (перший, повторний, додатковий, наявність або відсутність психологічного контакту); особливостей допитуваного (вік, наявність злочинного досвіду, рівень правової поінформованості), його процесуального положення і рівня зацікавленості; характеру інформації та доказів, якими володіє слідчий. Під тактичним прийомом слід розуміти найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження та використання доказів. До основних тактичних прийомів допиту, що використовуються у правоохоронній практиці, належать такі:

- встановлення психологічного контакту;
- викладання показань у формі вільної розповіді;
- постановка запитань;
- створення напруги;
- використання різних темпів допиту;
- спостереження за поведінкою допитуваного;
- пред'явлення доказів;

- використання фактору раптовості;
- актуалізація забутого у пам'яті допитуваних;
- створення уявлення про інформованість слідчого;
- розповідь слідчим версій про ймовірний розвиток злочинної події;
- приховування меж інформованості слідчого;
- використання конфліктів у злочинній групі;
- застосування науково-технічних засобів [109, с. 314-315].

В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель зазначають, що тактичні прийоми можуть бути впорядковані відповідно до ситуації допиту. Дослідження типових ситуацій допиту дозволяє встановити такі їх види:

- 1) повідомлення правдивих показань;
- 2) добросовісна помилка допитуваного;
- 3) суперечності у показаннях допитуваного;
- 4) відмова від давання показань;
- 5) повідомлення неправдивих показань [114, с. 195-196].

На думку науковців побудова і використання систем тактичних прийомів допиту залежать не тільки від ситуаційної зумовленості, а й від мети допиту, його виду, процесуального становища допитуваного та інших чинників. Можна запропонувати системи тактичних прийомів (тактичні комбінації), що мають на меті:

- 1) встановлення психологічного контакту з допитуваним;
- 2) спонукання його до давання показань;
- 3) уточнення свідчень і усунення в них суперечностей;
- 4) актуалізацію забутого в пам'яті допитуваного;
- 5) викриття неправди;
- 6) усунення перекручень при добросовісній помилці допитуваного [114, с. 195-196].

З цього питання вчені А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко зазначають, що на вибір тактики допиту впливає ціла низка факторів, серед яких одним із найбільш суттєвих є позиція допитуваної особи (ситуація

допиту). Незалежно від процесуального статусу цієї особи її позиція може сприяти вирішенню завдань слідчого (безконфліктна ситуація), а може і заважати цьому (конфліктна ситуація). Тому тактична лінія проведення допитів у безконфліктній і конфліктній ситуаціях буде суттєво відрізнятися.

Розглянемо систему тактичних прийомів, які запропонували науковці:

1. Тактика допиту в безконфліктній ситуації. Безконфліктна ситуація допиту наявна тоді, коли допитувана особа бажає вступити у спілкування й дати правдиві свідчення. Це є характерним для допитів потерпілих і свідків, але може траплятись і на допиті підозрюваного. Основними тактичними завданнями у цій ситуації є такі:

- зберегти безконфліктність;
- установити й зафіксувати свідчення в повному обсязі обізнаності допитуваної особи;
- створити умови для активізації пам'яті допитуваної особи;
- деталізувати свідчення настільки, щоб кожна обставина могла бути перевірена й підтверджена (або спростована) іншими доказами;
- установити умови сприйняття та формування свідчень із метою організації перевірки їх достовірності.

Безконфліктна ситуація сприяє успішному веденню допиту, але і в ній можуть виникнути труднощі, які слідчий повинен подолати.

2. Тактика допиту в конфліктній ситуації. Конфліктними ситуаціями допиту прийнято вважати випадки, коли допитувана особа відмовляється давати свідчення або дає неправдиві показання:

1) особа відмовляється давати свідчення. Завдання слідчого полягає в поступовому втягненні особи в спілкування та переконанні в необхідності дати правдиві свідчення. Цього можна досягти за допомогою певних тактичних прийомів:

- роз'яснення негативних наслідків відмови від давання свідчень (нагадати про кримінальну відповідальність свідка за відмову під давання показань, навести приклади із судової практики, нагадати, що така позиція

сприяє безкарності правопорушників, і тому він сам може стати жертвою протиправних дій);

- встановлення та спростування мотивів відмови від давання свідчень (наприклад, спростування мотивів жалю до знайомого підозрюваного чи його родичів);

- установлення умов сприйняття й демонстрація їх порівняння з фактичними свідченнями допитуваної особи (але, крім об'єктивних умов сприйняття, треба мати на увазі і суб'єктивні фактори – стан зору, слуху, пам'яті особи);

- використання суперечностей між окремими учасниками процесу (найчастіше між підозрюваними у разі вчинення кримінального правопорушення групою осіб);

2) особа дає неправдиві свідчення. У зазначеній ситуації перед слідчим стоять три тактичні завдання:

- визначити, що свідчення є неправдивими;

- викрити неправдивість свідчень;

- переконати допитувану особу дати правдиві свідчення. У цьому випадку основним тактичним прийомом викриття неправдивості свідчень є використання слідчим зібраних доказів та іншої інформації. Якщо доказів для викриття неправдивих свідчень у кримінальному провадженні недостатньо, використовують прийоми, які дозволяють під час допиту заповнити наявні прогалини не даючи здогадатися про них допитуваній особі. Основним засобом у такій ситуації є створення у свідомості особи перебільшеної уяви про рівень обізнаності слідчого про обставини вчинення кримінального правопорушення. Це досягається за допомогою таких тактичних прийомів:

- демонстрація слідчим знань деталей особистого життя допитуваної особи;

- демонстрація знання мотивів давання неправдивих свідчень;

- викриття дрібних невідповідностей щодо несуттєвих обставин;

– постановка раптових запитань після бесіди на несуттєві теми.

В умовах конфліктної ситуації за відсутності у розпорядженні слідчого доказів, достатніх для викриття допитуваної особи, нерідко ефективним є прийом, який називається «непрямий допит», який полягає в маскуванні головного питання, спрямованого на встановлення обставин, які може знати лише правопорушник, другорядним, яке висувається на передній план і, на перший погляд, є нейтральним, але відповідь на це «нейтральне» запитання

Указані тактичні прийоми у безконфліктних та конфліктних ситуація допомагають слідчому виявити неправдиві показання та помилки у показаннях допитуваних, сприяють найбільш ефективному отриманню і фіксації інформації, що має значення для розслідування шляхом використання дієвих прийомів переконання і впливу на особу, що допитується.

Важливе значення у процесі допиту має правильна постановка питань та їх формулювання. У теорії криміналістики існує певна класифікація запитань, які можуть бути поставлені допитуваному. За своєю спрямованістю запитання поділяються на основні (спрямовані на з'ясування головних відомостей у провадженні) та доповнюючі (спрямовані на з'ясування фактів, пропущених допитуваним у вільній розповіді). Відповідно до цільового призначення запитання можуть бути: уточнюючими – спрямовані на найповніше і найточніше з'ясування питань, що мають значення для розслідування (наприклад: «Ви показали, що пістолет знаходився біля трупа. Чи не можете Ви сказати, з якого боку і на якій відстані від трупа знаходився пістолет?»); нагадуючими – переслідують мету оживити пам'ять допитуваного, викликати ті чи інші асоціації (наприклад: «Що Ви робили після дня народження? В якому місці Ви гуляли?» тощо); контрольними – спрямовані на перевірку даних, що були повідомлені допитуваним, з'ясування джерел одержання фактів (наприклад: «На підставі чого Ви стверджуєте, що кримінальне правопорушення було вчинено о 16-й годині?») [114, с. 194]. Отже, за допомогою правильно сформульованого питання слідчий може уточнити

певні показання, актуалізувати забуті факти у пам'яті допитуваного та впевнитись у достовірності та правдивості показань допитуваного.

Результати опитування слідчих (Додаток Б) вказує на те, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля проводиться допит: а) очевидців та учасників події в якості свідків – 100 %; б) потерпілого – 21,3 %; в) підозрюваного – 71,4 %; г) експертів або спеціалістів в якості свідків – 46,9 %.

С.О. Книженко з урахуванням слідчої ситуації визначила коло осіб, які можуть бути допитані у якості свідків: 1) працівники природоохоронних органів; 2) очевидці забруднення, знищення об'єктів природи, вилучення природних ресурсів; 3) службові особи підприємств, установ, організацій, де мало місце порушення правил екологічної безпеки; 4) особи, що можуть охарактеризувати підозрюваного [82, с. 15].

Дане питання вдало висвітлено А. Ф. Волобуєвим, О. В. Одерієм, Р. Л. Степанюк, які поділяють свідків на такі групи:

1) працівники природоохоронних органів (інспектори Державної екологічної інспекції Міністерства екології та природних ресурсів України, працівники санітарно-епідеміологічної служби тощо). Шляхом їх допиту можна одержати криміналістично значущу інформацію про виявлені ними порушення екологічного законодавства, причини й умови, що сприяли вчиненню екологічного кримінального правопорушення, про те, від кого вони отримали інформацію про протиправні дії, про обставини їх вчинення та причетних до його вчинення осіб, про наслідки екологічного кримінального правопорушення тощо;

2) очевидці злочинного забруднення об'єктів природи, незаконного корисливого вилучення природних ресурсів тощо. До цієї групи належать і свідки продажу чи переробки продуктів браконьєрства. У процесі допиту вказаних осіб слідчий з'ясовує, коли і за яких умов вони були залучені до незаконного вилучення природних ресурсів, чи знайомі вони з особою, що їх найняла, що входило до їх обов'язків, якими були режим роботи, кількість

найманих робітників та їх обов'язки, наявність і вид технічних засобів, що використовувалися для незаконного добування природних ресурсів, якими були шляхи збуту незаконно добутого, причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, коли, скільки і де ці особи купували незаконно добуті природні ресурси, якими були їх вид, якісні показники та вид розрахунку, чи знали свідки про незаконність добування цих ресурсів, як розпорядилися придбаним товаром, чи знайомі з особою, що реалізовувала незаконно видобуті природні ресурси, та як можуть її охарактеризувати тощо;

3) службові особи й інженерно-технічні працівники, які володіють криміналістично значущою інформацією про причини виходу з ладу очисних споруд чи їх неправильну експлуатацію, організацію звалищ у невстановлених місцях тощо. Під час їх допиту слідчий установлює ступінь оснащення виробництва очисними спорудами, режим їх експлуатації, його відповідність установленим нормам, чи відбувалися тимчасові відключення, яким є стан контролю за роботою очисних споруд тощо;

4) особи, які можуть характеризувати підозрюваного, спосіб його життя, зв'язки та поведінку на роботі й у побуті. У процесі допиту цих свідків слідчий з'ясовує, чи знайомий свідок з правопорушником, якщо так – за яких обставин вони познайомилися, як він може охарактеризувати підозрюваного [116, с. 199-200].

Досить часто свідки можуть плутатися в показаннях або допускати помилки і неточності, а тому з метою виключення добросовісних помилок під час допиту свідків-очевидців варто з'ясувати умови сприйняття: а) яка була тривалість скиду/викиду; б) на якій відстані від допитуваного відбувалася подія; в) чи не було обставин, що заважали розгледіти колір і обсяг маси, яку викидають (хмари, сутінки, яскраве сонце); г) які були погодні умови в момент спостереження (дощ, сильний вітер); д) чи користується свідок окулярами, якщо так, то в яких випадках, а також чи користувався ними в момент спостереження за тим, що відбувалося; е) яким є ставлення до стану

природного середовища (виражає занепокоєння або задоволеність). Наявність або відсутність зазначених свідком чинників з'ясовують шляхом постановки уточнювальних запитань, уникаючи при цьому навідних. Особлива необхідність в цьому виникає для з'ясування правильності її розуміння у випадках застосування свідком спеціальної термінології [171, с. 367].

Багато в чому вибір тактичних прийомів допиту залежить від статусу допитуваного. Допит свідків зазвичай відбувається у безконфліктній ситуації, коли особа співпрацює зі слідчим та надає достовірні показання. Проте, інколи виникають ситуації коли свідок не може пригадати певні факти або помиляється у показаннях. В такому випадку слідчий використовує такі тактичні прийоми як уточнення свідчень і усунення в них суперечностей, актуалізація забутого в пам'яті допитуваного, усунення перекручень при добросовісній помилці допитуваного, а також постановка уточнюючих запитань. При цьому слідчий може використовувати показання інших учасників кримінального провадження, доказову базу у вигляді висновків судових експертиз або речові докази і документи, з метою спонукання допитуваного до актуалізації забутого або виправлення перекручень у показаннях. Переважно допит свідків і потерпілого проходять у формі вільної розповіді та вимагають від слідчого детальної фіксації наданих показань.

У ході допиту підозрюваного слідчому належить з'ясувати обставини, пов'язані зі вчиненням кримінального правопорушення проти довкілля. Так, на початку допиту підозрюваний допитується про обставини, що стали підставою для його затримання або обрання запобіжного заходу. У ході допиту підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення проти довкілля з'ясовуються різні обставини: інформація про інших осіб, що брали участь у вчиненні кримінального правопорушення, про роль кожного із них; які оформлялися документи; причини й умови, що сприяли вчиненню протиправних дій [83, с. 154].

Вкрай ретельно слід ставитися до допитів правопорушників, які тією чи іншою мірою відповідають за екологічну безпеку, оскільки вони мають

спеціальні професійні знання, що зумовлює підвищені вимоги до підготовки й тактики проведення означеної С(Р)Д. Під час такого допиту з'ясовують: посаду допитуваного; обставини події, яку розслідують та її причини; ступінь небезпеки для довкілля; наявність та обсяги забруднень під час здійснення певних технологічних операцій тощо. При цьому, тактично правильно спочатку вислухати показання підозрюваної особи, зафіксувати їх у протоколі, а тільки потім ставити необхідні запитання, пред'являти результати експертиз та ін. В іншому разі, замість ретельного пояснення розслідуваної події підозрюваний може обмежитися технічно складними відповідями, оскільки специфіку свого виробництва він знає краще, а тому ініціатива в допиті може перейти до нього. На практиці така категорія підозрюваних зазвичай визнає свою провину щодо викиду забруднювальних речовин, але сперечається щодо настання шкідливих наслідків або посилається на розпорядження своїх керівників. У таких випадках правильно сформульовані запитання про розподіл обов'язків відповідно до посадових інструкцій та поміркована послідовність пред'явлення доказів дозволить слідчому показати неспроможність доводів з боку сторони захисту [171, с. 370-371].

Важливо зазначити, що у ситуації, коли підозрюваний визнає себе винним, слідчому треба встановити місце вчинення кримінального правопорушення, час, протягом якого тривала злочинна діяльність, спосіб незаконного корисливого вилучення природних ресурсів (злочинного забруднення об'єктів природи, злочинного знищення чи пошкодження природних об'єктів, порушення встановлених правил екологічної безпеки), чи були в учиненні кримінального правопорушення співучасники та яким був розподіл ролей поміж ними, яких заходів було вжито з метою приховання слідів злочинної діяльності тощо. У ситуаціях, коли підозрюваний не визнає своєї вини, слідчому доцільно за наявності належних підстав використовувати такі тактичні прийоми: пред'явлення речових доказів, оголошення показань свідків, оголошення результатів окремих С(Р)Д, деталізація свідчень підозрюваного (продумати всі свої показання підозрюваний не може),

проведення повторних допитів щодо тих самих обставин [116, с. 201]. Також, рекомендовано використовувати сукупність таких тактичних прийомів, як «допущення легенди» і «пред'явлення доказів». Так, спочатку слід дати допитуваному можливість викласти інформацію в тому вигляді, в якому зручно йому, при цьому, чим більше він буде докладно деталізувати обставини злочинної події, тим краще. Після чого підозрюваному пред'являються вже зібрані за провадженням докази і ставляться запитання, що вимагають від нього детального пояснення наявних протиріч. Відповіді на такі запитання до протоколу необхідно записувати дослівно. За необхідності, залежно від конкретної слідчої ситуації, можна рекомендувати відразу ж після допиту провести одночасний допит між підозрюваним та іншими учасниками провадження, для з'ясування причин наявних у їхніх показаннях суттєвих протиріч [171, с. 371-372].

Допит підозрюваного, як правило, може викликати певні труднощі, а саме: відмову від надання показань, невизнання вини, надання завідомо неправдивих показань та ін. В такому випадку слідчому необхідно застосувати такі тактичні прийоми проведення допиту, які найбільш ефективно сприятимуть розв'язанню конфліктної ситуації та надання підозрюваним показань, а саме: встановлення психологічного контакту, спонукання до надання показань, пропозиція надати показання у формі вільної розповіді, пред'явлення доказів і показань інших учасників кримінального провадження, створення уявлення про інформованість слідчого щодо життя допитуваного та причетності до вчинення кримінального правопорушення.

Під час допиту потерпілого слід враховувати, що не всі випадки забруднення певних об'єктів довкілля (вод, атмосферного повітря) призводять до безпосередньої шкоди здоров'ю людей, оскільки наслідки забруднення можуть бути виявлені лише через значний час. У зв'язку з цим під час підготовки до допиту потерпілого необхідно використовувати дані, що містяться в його історії хвороби, висновках медично-санітарної експертної комісії, судово-медичного експерта. При цьому, слід мати на увазі, що на

досудовому розслідуванні потерпілих, відповідно до їх переконань, класифікують на: а) сумлінних, які можуть бути як активними так і пасивними; б) потерпілих нестійкого типу; в) несумлінних, мотивами яких до надання неправдивих свідчень можуть бути як зовнішні, так і внутрішні чинники. Відповідно до переконань потерпілого слід обирати й тактичні прийоми його допиту, під час якого з'ясовують: за яких обставин він опинився на місці події, де саме і який час там знаходився та що робив; якщо кілька місць забруднень, то яка відстань між ними; чи вживав в їжу виловлені з забрудненого водоймища рибу, раків та ін., продукти, що вирости на ланах, зрошених неочищеними стічними водами тощо; які прояви має його хвороба; де, коли і в якому медичному закладі поставлено діагноз; якою є загроза щодо втрати працездатності; хто разом з ним отримав розлад здоров'я та ін. [171, с. 368-369].

Тактика допиту потерпілого повинна бути спрямована на з'ясування обставин кримінального правопорушення, встановлення джерела забруднення, характеру шкідливих наслідків тощо. Слідчому доцільно застосовувати такі тактичні прийоми як деталізація показань, співставлення, уточнення, пред'явлення кіно, фотознімків тощо. При допиті слідчим повинні з'ясовуватися у потерпілого такі питання: яким чином він опинився на місці події, чим там займався; коли і за яких обставин йому була спричинена шкода; в чому виявляється шкода (захворювання); де і ким був поставлений діагноз тощо [298, с. 12].

3.3. Судові експертизи у розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля

Розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля вимагає призначення і проведення судових експертиз, які забезпечують вирішення

питань, що мають значення для розслідування та сприяють отриманню додаткових доказів у кримінальному провадженні. Це пояснюється, перш за все, тим, що слідчому необхідно встановити ряд обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а саме: характер і розмір завданої шкоди, час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення [259, с. 63].

Судова експертиза є найефективнішим засобом виконання слідчих завдань у кримінальних провадженнях за фактом вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, за умови неухильного дотримання вимог кримінального процесуального законодавства щодо їх призначення та проведення [242, с. 865]. Зазначимо, що кримінальним процесуальним законодавством встановлено підстави проведення судових експертиз у ході досудового розслідування, а також порядок залучення експерта у кримінальному провадженні [259, с. 63].

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [205]. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [123].

Акцентуємо увагу на тому, що підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню [198].

Роль експертизи в розслідуванні кримінальних правопорушень полягає в тому, що вона: а) забезпечує здобуття нових доказів; б) дозволяє вводити до процесу доказування фактичні дані, які для органолептичного сприйняття та дослідження недоступні; в) наукові дослідження дозволяють перевіряти достовірність фактів, встановлених органолептичними засобами; г) дозволяє за матеріальними відображеннями вирішувати проблему ототожнення людей та речей [106, с. 183]. За своєю суттю судова експертиза є способом отримання додаткової інформації, яка використовується у кримінальному провадженні як доказ [259, с. 64].

І.П. Осипенко говорить, що у процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням об'єктів навколишнього середовища, досить часто виникають питання, для вирішення яких необхідні спеціальні знання. Проведення експертизи допомагає встановити місце, час і безпосередню причину забруднення, несправності очисних споруд, а також

встановити осіб, відповідальних за додержання правил екологічної безпеки. У кримінальних провадженнях про злочинні порушення правил охорони навколишнього природного середовища найчастіше призначають такі види експертиз: судово-екологічну, судово-медичну, судово-ветеринарну, іхтіологічну, гідрометеорологічну, судово-технологічну, судово-технічну, судово-хімічну, судово-біологічну, судово-гідротехнічну та інші. За допомогою експертних досліджень вдається встановити місце, час і безпосередню причину забруднення [183, с. 264].

На думку Л.Л. Стасюк у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря, доводиться призначати різноманітні експертизи, завдяки яким вдається одержувати відповіді на численні питання. Однак, при всій їх різноманітності є відносно невелике коло типових питань, які вирішуються за допомогою судово-експертних досліджень. До них насамперед належать встановлення вмісту, складу шкідливих речовин в атмосферному повітрі, яке, згідно з наявними даними, піддалося негативному впливу з боку певного господарського об'єкта, концентрації цих речовин, відповідності їх гранично допустимому рівню концентрації. Якщо негативні наслідки такого впливу очевидні, експертиза дозволяє встановити причини події, у тому числі причини захворювання або загибелі рослин, тварин, людей [238, с. 282].

О.І. Ревенко вивчаючи основи методики розслідування незаконного видобування вугілля зазначає, що призначення судових експертиз та використання їх висновків у кримінальних провадженнях щодо незаконного видобування вугілля є потрібною умовою правильної правової кваліфікації дій осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, забезпечення об'єктивності та повноти досудового розслідування. При підготовці матеріалів і призначенні таких експертиз доцільно звертатися за допомогою до відповідного спеціаліста, а також користуватися спеціальною довідковою літературою [211, с. 161].

Ю.М. Туровець стверджує, що слідчий, розслідуючи кримінальне правопорушення проти довкілля, стикається із необхідністю використання спеціальних знань мінімум у двох галузях – техніки та екології. Необхідність використання спеціальних знань у галузі техніки обумовлена обов'язковим елементом цього кримінального правопорушення – технологічними процесами та виробництвом, а використання спеціальних знань у галузі екології допоможе встановити обсяг негативних наслідків вчиненого кримінального правопорушення для навколишнього природного середовища, а також виявити можливі причини, які спричинили такі наслідки [298, с. 13].

Слід зазначити, що об'єктами судових експертиз можуть бути найрізноманітніші об'єкти неживої і живої природи. Наприклад, останнім часом почастишали випадки забруднення ґрунту, вод біологічними об'єктами (мікробами холери, сибірської виразки, тифу) внаслідок низької профілактичної природоохоронної роботи. У водоймах гине риба, пляжі забруднені, каналізаційні води потрапляють неочищеними у водопровід і т. п. Тому для вирішення таких ситуацій слідчий звертається до різних фахівців – фізиків, хіміків, біологів, ветеринарів, гідрометеорологів, іхтіологів, медиків, криміналістів, ґрунтознавців та ін. З криміналістичних найбільш поширеними є експертизи техніко-криміналістичного дослідження документів, відбитків печаток, штампів, почерку. Серед інших видів експертиз можна назвати: екологічну, судово-медичну, ґрунтознавчу, агротехнічну, ветеринарну, санітарно-гігієнічну, іхтіологічну [106, с. 363].

Вид судової експертизи визначається видом екологічного кримінального правопорушення та характером завдань, які треба вирішити. Під час розслідування екологічних кримінальних правопорушень зазвичай призначаються такі групи експертиз: 1) екологічна експертиза; 2) експертизи екологічної спрямованості; 3) технічні експертизи; 4) криміналістичні експертизи [116, с. 201]. У ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля проводяться також: судово-хімічна, судово-ветеринарна, судово-медична, санітарно-епідеміологічна, інженерно-екологічна, біологічна

та ін. В свою чергу О.В. Одерій зосередив увагу лише на можливостях тих експертиз, які найчастіше проводяться у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень проти довкілля, а саме: судово-екологічну, судово-медичну, судово-ветеринарну, іхтіологічну, судово-хімічну, токсикологічну, радіологічну, судово-технічну, судово-технологічну, гідротехнічну, будівельно-технічну, агротехнічну, зоотехнічну, гідрометеорологічну, рибогосподарську, біологічну [171, с. 412-422].

Вивчення судової та слідчої практики показало, що у кримінальних провадженнях зазначеної категорії іноді призначаються різнопланові експертизи, наприклад: 10.12.2009 року МПП «Фенікс» в особі директора ОСОБА_8 на підставі робочого проекту «Реконструкції руслової водойми на р. Стугна в с. Мала Солтанівка Васильківського району Київської області» та договору оренди земельної ділянки, отримано дозвіл від Управління водного господарства у м. Києві та Київській області на проведення робіт на землях водного фонду. Даний дозвіл надає право директору МПП «Фенікс» ОСОБА_8 на здійснення днопоглиблюваних робіт на руслі р. Стугна та русловій водоймі. Однак, порушуючи ст. ст. 47,51 Водного кодексу України, тобто, не маючи договору оренди на об'єкти водного фонду, директор МПП «Фенікс» ОСОБА_8 у період часу з 14 грудня 2009 року по 22 травня 2014 року, перебуваючи в адміністративних межах Малосолтанівської сільської ради Васильківського району Київської області, діючи незаконно з метою заволодіння землями водного фонду, переслідуючи корисливий мотив та мету незаконного збагачення за рахунок земель водного фонду, використовуючи земснаряд «Н-9911 к», здійснив видобуток піску з руслової водойми річки Стугна в адміністративних межах Малосолтанівської сільської ради Васильківського району Київської області в об'ємі 9152 кубічних метрів, в результаті чого спричинив матеріальної шкоди державі на загальну грошову суму 1763553,79 гривень. Дії обвинуваченого ОСОБА_8 кваліфіковані за ч. 3 ст. 239-2 КК України як незаконне заволодіння поверхневим

(грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах, що спричинило тяжкі наслідки. У ході розслідування призначено такі експертизи:

1) комплексна державна експертиза по робочому проекту «Реконструкції руслової водойми на р. Стугна в с. Мала Солтанівка Васильківського району Київської області», відповідно до якої зазначені основні техніко-економічні показники проекту;

2) державна землевпорядна експертиза щодо питань корегування проекту формування території і встановлення меж Малосолтанівської сільської ради та населених пунктів с. Мала Солтанівка Васильківського району площею 2263,7 гектарів;

3) державна екологічна експертиза по матеріалах робочого проекту «Реконструкція руслової водойми на р. Стугна в с. Мала Солтанівка Васильківського району Київської області»;

4) експертиза, проведена Київським експертно-технічним центром щодо відповідності проектної документації нормативним актам з питань охорони праці;

5) комплексна державна експертиза по робочому проекту реконструкції руслової водойми на р. Стугна в с. Мала Солтанівка Васильківського району;

6) судово-грунтознавча експертиза, проведена КНДІСЕ, об'єктами дослідження якої були два зразки ґрунтової суміші, вилучені з глибини 1-2 та 8-8 метрів з місць ведення господарської діяльності на водоймищі річки Стугна;

7) судова інженерно-екологічна експертиза щодо виявлення на досліджуваній земельній ділянці, водному об'єкті річки Стугна Малосолтанівської сільської ради Васильківського району Київської області ознак негативного антропогенного впливу господарської діяльності у вигляді трьох підводних заглиблень загальною площею 2860 квадратних метрів, що мають нехарактерну для водойми глибину 8-9 метрів [60].

Вищевикладене свідчить про те, що у ході розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 239-2 КК України як незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах, що спричинило тяжкі наслідки, проведено різнопланові експертизи з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення та характеру завданої шкоди довкіллю.

За результатами вивчення 260 вироків суду першої інстанції, винесених у 2018-2023 роках за результатами розгляду кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України встановлено, що у вказаних кримінальних провадженнях призначались такі судові експертизи: 1) екологічна – 18,5 %; 2) хімічна – 6,2 %; 3) ветеринарна – 0,8 %; 4) технічна – 3,4 %; 5) біологічна – 4,3 %; 6) криміналістична – 24,2 %.

Результати опитування слідчих (Додаток Б) вказує на те, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно призначати такі судові експертизи: 1) екологічна – 84,1 %; 2) хімічна – 46,9 %; 3) ветеринарна – 27,1 %; 4) технічна – 31,1 %; 5) інженерно-екологічна – 45,2 %; 6) біологічна – 24,8 %; 7) медична – 29,7 %; 8) санітарно-епідеміологічна – 12,1 %; 9) ґрунтознавча – 19,7 %; 10) іхтіологічна – 3,1 %; 11) гідротехнічна – 18,4 %; 12) будівельно-технічна – 21,2 %; 13) зоологічна – 7,5 %; 14) криміналістична – 85,9 %.

Таким чином, за результатами вивчення наукових досліджень та судово-слідчої практики, ми дійшли висновку, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільним є призначення і проведення таких судових експертиз: екологічна, хімічна, ветеринарна, технічна, інженерно-екологічна, біологічна, ґрунтознавча, криміналістична, медична.

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля досить часто призначається екологічна експертиза, за допомогою якої можливим є встановлення таких обставин кримінальних правопорушень: фактів забруднення навколишнього природного середовища,

безпосередніх причин забруднення, характеру та розміру завданої шкоди, доцільності профілактичних заходів. Слід зазначити, що ця експертиза, як правило, має комплексний характер і проводиться екологами, хіміками, біологами, судовими медиками та іншими фахівцями [116, с. 201].

Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 передбачене проведення інженерно-екологічної експертизи, об'єктами якої є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, а саме: локальна земельна ділянка, на якій виявлені ознаки негативного антропогенного впливу, у тому числі забруднені земельні ділянки, ділянки із частковим або повним руйнуванням родючого шару ґрунту, забруднені площі зелених насаджень, території вивезення, складування й знищення відходів виробництва і споживання тощо; забруднені водні простори (ділянки рік, озер, водоймищ); забруднений повітряний простір; проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані в межах антропогенного забруднення навколишнього природного середовища; зразки флори й фауни, які піддалися негативному антропогенному впливу; виробничі й складські приміщення промислових, комунальних та інших підприємств і організацій, їх очисні споруди, газоочисні й пилоуловлювальні установки тощо; механізми, устаткування, їх вузли та деталі з місця, де відбулася надзвичайна екологічна ситуація; відомості з технічної документації й актів перевірки екологічного стану об'єктів; результати обстеження об'єктів навколишнього природного середовища санітарно-епідеміологічними, природоохоронними й іншими спеціально уповноваженими органами; інші джерела інформації про негативний антропогенний вплив на навколишнє природне середовище [198].

До основних завдань інженерно-екологічної експертизи належать:

- 1) визначення виду й місця розташування джерела негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище;
- 2) визначення характеристики негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище в часі та просторі;
- 3) встановлення механізму негативного антропогенного впливу (механізму виникнення надзвичайної екологічної події);
- 4) встановлення невідповідностей екологічного характеру у проектах техніко-економічних розрахунків та техніко-економічних обґрунтувань будівництва (реконструкції) і планування певного об'єкта;
- 5) встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів, а також з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього природного середовища й природокористування, які сприяли заподіяння шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або призвели до інших тяжких наслідків;
- 6) визначення екологічних наслідків, заподіяних навколишньому природному середовищу внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння;
- 7) визначення розміру збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння [198].

Екологічна експертиза встановлює чи відповідає технічний проект цього конкретного підприємства вимогам екологічної безпеки, і якщо ні, в чому полягає невідповідність; чи притаманні цьому регіону ознаки зони екологічного лиха, і в чому вони виражаються; чи належить цей регіон до тих, що потребують особливого (посиленого) екологічного захисту, і якщо так, до якої категорії він належить; чи являє цей вид господарської діяльності загрозу для здоров'я людей, представників тваринного й рослинного світу тощо [171, с. 426].

Зважаючи на те, що екологічна експертиза вирішує широке коло питань щодо стану навколишнього природного середовища, можемо виокремити орієнтовні питання, які ставляться слідчим на вирішення експерта:

1) Чи відповідає діяльність суб'єктів господарювання вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища?

2) Чи впливає діяльність суб'єктів господарювання на стан навколишнього природного середовища?

3) Чи відповідає проект будівництва вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища?

4) В результаті чого здійснено викид небезпечних речовин у атмосферне повітря?

5) Чи є діяльність суб'єктів господарювання джерелом забруднення навколишнього природного середовища?

6) Яке джерело забруднення або негативного впливу на навколишнє природне середовище?

7) Які екологічні ризики існують від діяльності суб'єктів господарювання?

8) Який ступінь впливу на навколишнє природне середовище?

9) Що спричинило негативний вплив на навколишнє природне середовище?

10) Чи є небезпечні речовини у наданих на дослідження пробах (ґрунту, вод, повітря)?

11) Чи є виявлені речовини небезпечними для навколишнього природного середовища?

12) Які екологічні наслідки забруднення небезпечними речовинами?

13) Чи є перевищення забруднюючих речовин у повітрі?

14) Чи є небезпечні речовини у наданих пробах з водойми?

15) Чи існує причинний зв'язок із діяльністю суб'єктів господарювання і завданою шкодою навколишньому природному середовищу?

16) Яка локалізація та площа забруднення небезпечними речовинами?

17) Який розмір завданих збитків?

18) Які наслідки для навколишнього природного середовища настали в результаті протиправних дій? [259, с. 66-67].

Хімічна експертиза – це комплексне дослідження речовин та об'єктів, яке здійснюється експертною установою або експертом з метою визначення хімічного складу наданих на дослідження речовин та об'єктів. Хімічна експертиза призначається з метою виявлення забруднюючих та небезпечних для навколишнього природного середовища речовин у повітрі, водоймах та ґрунті, їх кількості та властивостей, характеру впливу на довкілля. Об'єктами хімічної експертизи можуть бути проби води, повітря, ґрунту, біологічні об'єкти, органічні та неорганічні речовини [259, с. 67].

У межах судово-хімічної експертизи вирішуються питання, що стосуються природи й концентрації шкідливих речовин. З її допомогою можна одержати інформацію про те, чи є в даних зразках повітря забруднюючі речовини (компоненти, не властиві їх нормальному складу), і якщо так, то які саме й у яких концентраціях, чи перевищують вони гранично припустимі; чи належить дана речовина до розряду токсичних хімічних препаратів, які активно впливають на організм людини й навколишнє природне середовище; чи належить дана хімічна речовина до категорії шкідливо впливаючої на озоновий шар Землі. Експерт-хімік здатний визначити вид викиду, компонентом якого могла бути дана речовина; відповісти на запитання про час, протягом якого може зберігатися та або інша речовина в атмосферному повітрі; вирішити питання про те, які хімічні сполуки могли утворитися в результаті реакції зі шкідливими речовинами, що містяться в певних газОВО-пилових викидах; встановити, чи відповідає нормативним вимогам метод, застосований для відбору проби або її аналізу [238, с. 283].

О.В. Одерій слушно зазначає, що дану експертизу призначають для вирішення питань про те, чи є в представлених зразках води (повітря) забруднювальні речовини або сполуки, не властиві її нормальному стану, і якщо так, то які саме і в яких концентраціях; чи вони перевищують гранично

допустимі норми; чи належить ця речовина до розряду токсичних хімічних препаратів, що активно впливають на організм людини і навколишнє природне середовище; чи належить ця хімічна речовина до категорії, що шкідливо впливають на озоновий шар Землі, до якого виду належить маса, компонентом якої могла бути ця речовина (мінеральне добриво, тваринницький стік і т.д.); протягом якого часу зберігається та чи інша речовина у воді [171, с. 415-416].

Судово-хімічна експертиза призначається для дослідження слідів, що утворилися внаслідок зміни хімічних властивостей об'єктів, а для вирішення питання про біологічні причини настання шкідливих наслідків для тварин, рослин, а також для екологічної системи водойми проводиться судово-біологічна експертиза [307, с. 455-468]. Біологічна експертиза досліджує об'єкти рослинного та тваринного походження. Ними найчастіше бувають: листя, стебла, квіти, сіно, солома, кора, деревина, коріння, плоди, насіння, зерно, спори, пилок тощо; похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, луска тощо); продукти переробки рослинних та тваринних організмів (корми для тварин та птахів, борошно, шматки хутра та шкіри тощо); продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (мед, камедь, екскременти тощо); біологічні сліди людини та тварин, біологічний матеріал живих осіб та трупів, які містять клітини з ядрами: кров, сперма, букальний епітелій, слина, піднігтьовий вміст, кістки і зуби, волосся з цибулиною, личинки комах, пупарії, цитологічні препарати. Одним із завдань біологічної експертизи є визначення біологічних характеристик стану об'єкта, у тому числі зернових та зернобобових культур (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження тощо) [198].

Біологічна експертиза визначає наявність у досліджуваних об'єктах шкідливих біологічних та бактеріологічних речовин, вирішуючи питання:

а) Чи належить цей об'єкт до тих біологічних категорій, що чинять шкідливий вплив на навколишнє природне середовище, і якщо так, до якого саме виду об'єктів?

б) Чи не наявні в узятій пробі збудники захворювань, і якщо так, які саме?

в) Чи припустимо використовувати ці мікроорганізми без застосування спеціальних заходів щодо запобігання їх неконтрольованого розмноження та ін. [171, с. 421].

Судово-ветеринарну експертизу призначають у разі загибелі тварин і водоплавної птиці, викликаних скидом у водоймище неочищених стічних вод. Об'єктами дослідження можуть бути трупи різних тварин і птахів, забруднені пасовища, водопої, корми, вироби та продукти тваринного походження [171, с. 414-415]. Головною метою такої експертизи є встановлення причин загибелі худоби чи птиці, характеру, причин та джерел відповідних захворювань. Завданням цієї експертизи є з'ясування таких питань:

1. Скільки часу минуло з моменту загибелі тварини?
2. Що було причиною загибелі тварин (птиці, звірів): захворювання, отруєння, виснаження, електротравма, тепловий удар тощо?
3. Які зовнішні умови могли сприяти або сприяли більш швидкій загибелі тварини (дальні перевезення, перегони, тривале голодування і спрага тощо)?
4. Чи страждала тварина (птиця, звір) за життя на яке-небудь захворювання?
5. Яким часом визначається початок захворювання? Якими обставинами воно могло бути викликане? Чи міг подальший розвиток цього захворювання призвести до загибелі?
6. Чи правильними є умови утримання, догляду, годівлі і використання тварин?
7. Чи відбувалися порушення правил протиепізоотичних, лікувально-профілактичних, санітарно-зоологічних, карантинних та інших заходів? Чи могло це сприяти виникненню або подальшому поширенню цього інфекційного захворювання?

8. Чи стало захворювання або падіж худоби, птиці, звірів результатом згодовування недоброякісних кормів?

9. Якщо причиною загибелі тварин виявилось отруєння, то якою речовиною тварину було отруєно?

10. Яким шляхом отрута потрапила в організм тварин?

11. Скільки часу минуло від моменту отруєння до загибелі тварин?

12. Чи своєчасно було проведено профілактичні та інші заходи щодо запобігання отруєнням тварин?

13. Чи своєчасно було проведено лікувальні заходи щодо отруєних тварин?

14. Чи відбувалися порушення правил санітарно-ветеринарного порядку при забої тварин, птиць (при переробці, збереженні м'яса чи інших продуктів)? [262, с. 553-554].

Сьогодні значні можливості в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря, надає технічна експертиза. Важливу групу вирішуваних з її допомогою питань становлять ті, які спрямовані на встановлення характеру об'єктів дослідження і їх відповідності вимогам екологічної безпеки: чи відповідає цим вимогам різна технічна документація, устаткування, очисні споруди, процес очищення викидів, використовувана сировина, матеріали, паливо, і якщо ні, то в чому виражається невідповідність; чи належить певний пристрій до системи очисних споруд даного об'єкта; яка здатність даної очисної споруди в порівнянні з нормативним очищенням, і якщо нижче її, то наскільки саме; чи допускають конструкція, технічний стан устаткування й режим експлуатації певного пристрою без застосування очисних споруд. Експерт може встановити, чи справні певні технічні засоби, і якщо ні, то в чому полягала несправність, з якої причини виникла, як впливає на екологічну безпеку; чи була технічна можливість для її своєчасного виявлення й усунення. Завдяки даній експертизі вдається з'ясувати можливість окремих

технічних операцій за певних умов, вирішити, наприклад, питання, чи могла за певних обставин відбутися дана мимовільна дія [238, с. 283].

Судово-технічна експертиза призначається для встановлення причин виходу із ладу очисних споруд, з'ясування технічних недоліків у роботі каналізаційних мереж, установок для уловлювання шкідливих речовин, пасток, визначення кола осіб, відповідальних за допущене порушення встановлених правил, і зв'язку цього порушення з конкретними забрудненнями [307, с. 455-468]. Питання, які вирішує технічна експертиза:

а) Чи забезпечують вимоги екологічної безпеки технічна документація, обладнання, і якщо ні, то чому?

б) Чи справний конкретний технічний засіб, і якщо ні, у чому виражається несправність, з якої причини виникла, як впливає на навколишнє природне середовище?

в) Чи була технічна можливість для її своєчасного виявлення та усунення?

г) Чи могла мимовільно статися конкретна дія за певних обставин (включення насоса, підйом засувки й т. ін.)?

д) Які безпосередні технічні причини викидів або скидів стоків, що містять шкідливі речовини в концентраціях, які перевищують гранично допустимі, а також причини високого вмісту шкідливих речовин у викидах?

е) Чи не допущено порушення екологічних норм під час виконання певних робіт (монтаж, експлуатація очисної споруди тощо), чи є ця ситуація аварійною?

ж) Чи мало це підприємство можливість забезпечити екологічну безпеку виробництва з урахуванням наявності обладнання й фінансових коштів?

з) Чи правильно здійснювався контроль за обладнанням, забезпечувався його своєчасний ремонт?

и) Чи знаходиться на належному рівні якість контрольно-вимірювальних приладів і апаратури, що застосовується в аналітичній лабораторії підприємства? [171, с. 416-417].

Досить часто у ході розслідування призначається інженерно-екологічна експертиза, об'єктом якої є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, у тому числі речові докази, фрагменти місця події, устаткування, комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах тощо) в матеріалах кримінального провадження. До основних завдань інженерно-екологічної експертизи належать: визначення обставин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації; встановлення технічних та організаційних причин порушень технологічного процесу виробництва, якщо це сприяло виділенню забруднюючих речовин, енергії та викидам інших шкідливих речовин і накопиченню промислових відходів; встановлення відповідності дій осіб (або їх бездіяльності), причетних до надзвичайної екологічної ситуації, вимогам нормативних актів у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; встановлення причинно-наслідкових залежностей між діями/бездіяльністю спеціально уповноважених осіб (у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та екологічної безпеки) і наслідками, що настали [198].

Орієнтовний перелік вирішуваних питань у ході проведення інженерно-екологічної експертизи:

1. Які причини виникнення надзвичайної екологічної ситуації та які обставини їх обумовили?
2. Недотримання вимог яких нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища допущені у досліджуваному випадку надзвичайної екологічної ситуації?
3. Дії яких осіб не відповідали вимогам нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища?

4. Дії (бездіяльність) яких осіб знаходяться з технічної точки зору у причинному зв'язку з настанням досліджуваної події? Наведений перелік не є вичерпним. Перед інженерно-екологічною експертизою можуть бути поставлені й інші питання в межах предмета експертного дослідження [60].

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля судово-медична експертиза проводиться з метою дослідження на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини кримінального провадження, що перебуває в провадженні органів дізнання, слідчого, прокурора. Судово-медична експертиза проводиться для встановлення причин смерті у випадках отруєння людей. Крім того, на її вирішення можуть бути поставлені питання: про наявність в крові окису вуглецю; чи загрожують здоров'ю людей викиди в атмосферу кіптяви, попелу, газів та інших речовин у певній концентрації; в якій кількості і як вони діють на організм людини тощо. Судово-медична експертиза (за участю спеціаліста-епідеміолога) може бути призначена з метою встановлення причини захворювання і вирішення питання про небезпеку для здоров'я людей викиду шкідливих речовин, виявлення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення [307, с. 455-468]. На вирішення судово-медичної експертизи можуть бути поставлені такі питання:

- а) Коли настала смерть потерпілого і якою є її причина?
- б) Чи є причиною смерті отруєння?
- в) Якою речовиною воно викликано?
- г) Яким шляхом отруйні речовини потрапили в організм людини?
- д) Чи не є причиною смерті скид у водоймище неочищених стічних вод [171, с. 414].

Отже, розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля вимагає призначення та проведення судових експертиз, які спрямовані на з'ясування обставин вчинення протиправних дій до яких належать: спосіб та механізм завдання шкоди навколишньому природному середовищу; факти порушення законодавства про охорону навколишнього природного

середовища; причини і фактори, що сприяли забрудненню довкілля; дотримання суб'єктами господарської діяльності екологічної безпеки виробництва; факти негативного антропологічного впливу суб'єктів господарської діяльності на навколишнє природне середовище; порушення норм щодо охорони довкілля під час виконання певних робіт; причинно-наслідкові зв'язки між діями суб'єктів господарської діяльності та настанням негативних наслідків для довкілля; характер викидів та небезпечних речовин, що потрапили у повітря; причини високого вмісту небезпечних речовин у атмосферному повітрі, ґрунті, водоймах; наявність або відсутність збудників захворювань у певних пробах; причини отруєння або загибелі людей, тварин; визначення екологічних наслідків та характер шкоди, сума завданих матеріальних збитків; локалізація і ступінь забруднення навколишнього природного середовища тощо [259, с. 70].

Висновки до третього розділу

1. З метою успішного проведення огляду місця події і фіксації виявленої інформації необхідно:

1) здійснити підготовку до цієї С(Р)Д, а саме:

– вивчити наявну інформацію про вчинене кримінальне правопорушення та місце можливого огляду;

– здійснити заходи щодо забезпечення охорони місця події та ліквідації наслідків кримінального правопорушення, які несуть шкоду для навколишнього природного середовища;

– за необхідності залучити до проведення огляду криміналістів та спеціалістів відповідного профілю, які зможуть надати допомогу при проведенні огляду;

– забезпечити підготовку технічних засобів для фіксації огляду місця події, необхідних бланків, упакування та приладів для відібрання проб і вилучення речових доказів;

2) по прибуттю на місце огляду слідчому необхідно:

- оцінити обстановку та умови на місці події;
- у разі необхідності здійснити заходи щодо створення безпечних умов для учасників огляду (спеціальний одяг або взуття тощо);
- знайти понятих та залучити їх до участі у огляді;
- обрати спосіб огляду місця події та послідовність його проведення (концентричний, ексцентричний, фронтальний);

3) у ході огляду місця події:

- визначити межі та об'єкти огляду;
- відобразити у протоколі огляду місця події загальну характеристику місцевості або території, що підлягає огляду, наявні об'єкти та їх взаєморозташування, зафіксувати обстановку на місці події, виявлені сліди і речові докази, а також результати проведення огляду;

- встановити наявність завданої шкоди та зафіксувати це у протоколі (забруднення територій чи водойм, знищення об'єктів тваринного або рослинного світу, загибель людей);

- відібрати проби, здійснити заміри;
- здійснити фото-, відеофіксацію, складання схем тощо;
- вилучити речові докази.

2. В залежності від видів кримінальних правопорушень проти довкілля та їх класифікації слід виділити такі об'єкти огляду:

1) у кримінальних правопорушеннях щодо незаконного корисливого вилучення природних об'єктів: ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій, лісові масиви, водойми й берегова зона, ставки, канали, річки, озера, сільськогосподарські поля та угіддя, об'єкти тваринного і рослинного світу, знаряддя вчинення кримінального правопорушення (мисливська гладкоствольна зброя, електропили, лопати, кирки, риболовні

сітки тощо), транспортні і плаваючі засоби, техніка (машини, трактори, екскаватори, навантажувачі, самоскиди тощо);

2) у кримінальних правопорушеннях щодо забруднення природних об'єктів: ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій, водойми й берегова зона, ставки, канали, річки, озера, сільськогосподарські поля та угіддя, відстійники, водостоки, каналізаційні мережі, полігони або смітники, очисні споруди, територія суб'єктів господарської діяльності, об'єкти тваринного і рослинного світу тощо;

3) у кримінальних правопорушеннях щодо знищення або пошкодження природних об'єктів: лісові масиви, зелені насадження, територія природно-заповідного фонду, заказники, рибогосподарські водойма та берегова зона, ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій;

4) у кримінальних правопорушеннях щодо порушення правил екологічної безпеки: територія суб'єктів господарської діяльності, документація суб'єктів господарської діяльності (проектні документи, звіти, плани, документація щодо виробництва), об'єкти будівництва, устаткування, ділянки місцевості на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій.

3. До предмету допиту свідків, потерпілих, підозрюваних при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довілля доцільно віднести:

1) у кримінальних правопорушеннях щодо незаконного вилучення природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника та можливих співучасників (розподіл ролей між співучасниками та характер здійснюваних ними дій);

- дані щодо способу вилучення природних об'єктів, а також заходи щодо підготовки до вчинення та приховування кримінального правопорушення;

- інформація щодо збуту незаконно вилучених природних об'єктів;

- інформація щодо використання зброї, транспортних засобів або техніки, водних сіток, човнів та інших плаваючих засобів;

- дані, що характеризують обстановку вчинення кримінального правопорушення, час і місце;

- дані щодо предмету посягання (характеристика або ознаки та особливості корисних копалин, об'єктів тваринного та рослинного світу)

- інформація щодо наслідків вчинення кримінального правопорушення та завданої шкоди;

2) кримінальні правопорушення спрямовані на забруднення природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника або правопорушників (фізична особа, керівники або працівники суб'єктів господарської діяльності, службова особа або уповноважена особа, відповідальна за дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища; посада, функціональні обов'язки);

- дані щодо часу, місця та обстановки забруднення природних об'єктів (територія забруднення, зовнішній прояв);

- інформація щодо джерела забруднення, специфіка діяльності, документи щодо виробництва, звіти про дотримання правил охорони навколишнього природного середовища);

- інформація щодо наявності і роботи очисних споруд, їх справність;

- дані про природно-кліматичні умови у момент забруднення;

- інформація щодо предмету кримінально-протиправного посягання (атмосферне повітря, поверхневий (грунтовий) шар земель, об'єкти водного фонду);

- інформація щодо способу забруднення природних об'єктів (викидання шкідливих або отруйних речовин у атмосферне повітря, скидання до об'єктів водного фонду стічних вод, залишків виробництва, отруйних речовин, внесення до ґрунту відходів, залишків виробництва, шкідливих речовин);

- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану шкоду та потерпілих;

3) кримінальні правопорушення щодо знищення або пошкодження природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника або правопорушників, а також можливість вчинення протиправних дій службовою або уповноваженою особою суб'єкта господарської діяльності;

- інформація щодо часу, місця та обстановки протиправних дій;

- дані щодо предмету кримінально-протиправного посягання (характеристика, ознаки та особливості зелених насаджень, об'єктів тваринного або рослинного світу, водних об'єктів);

- інформація щодо способу вчинення протиправних дій, їх підготовки або приховування (знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, територій або об'єктів природно-заповідного фонду);

- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану матеріальну шкоду;

4) кримінальні правопорушення щодо порушення правил екологічної безпеки:

- інформація щодо правопорушника або правопорушників (службова або уповноважена особа суб'єктів господарської діяльності; посада, функціональні обов'язки);

- дані щодо часу, місця та обстановки кримінального правопорушення;

- інформація щодо порушень, які призвели до негативних наслідків, їх фіксація у документах суб'єкта господарської діяльності;

- спосіб вчинення протиправних дій, їх підготовки або приховування (недотримання або порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища);

- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану матеріальну шкоду та потерпілих.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання, яке полягало у дослідженні та розробленні методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. До основних результатів дисертації слід віднести положення, які мають певний ступінь новизни, теоретичне та практичне значення:

1. Зважаючи на те, що наслідки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля становлять значну суспільну небезпеку та несуть загрозу життю і здоров'ю людини, а також шкоду для навколишнього природного середовища, тваринного і рослинного світу, розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля в залежності від наслідків вчинення протиправних дій та розділено їх на такі групи:

1) кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до загибелі людей: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів до ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 2 ст. 238 КК України), забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ч. 4 ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 2 ст. 241 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 252 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України);

2) кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до масового захворювання людей: забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне

видобування корисних копалин (ч. 3 ст. 240 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України);

3) кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до екологічного забруднення значних територій: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);

4) кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля: забруднення або псування земель (ч. 1 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 1 ст. 239-1 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 1 ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 1 ст. 242 України), забруднення моря (ч. 1, 3 ст. 243 КК України), порушення законодавства про континентальний шельф України (ч. 1 ст. 244 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ч. 1 ст. 253 КК України);

5) кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 2 ст. 242 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України);

6) кримінальні правопорушення проти довкілля, що призвели до негативного впливу на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ: приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 1 ст. 238 КК України);

7) кримінальні правопорушення проти довкілля, що завдали матеріальну шкоду у великому розмірі: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 2 ст. 239-1 КК України);

8) кримінальні правопорушення проти довкілля, що спричинили інші тяжкі наслідки: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України),

невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ч. 2 ст. 238 КК України), забруднення або псування земель (ч. 2 ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ч. 3 ст. 239-1 КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 239-2 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ч. 4 ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря (ч. 2 ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ч. 2 ст. 242 КК України), забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ч. 2 ст. 245 КК України), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ч. 4 ст. 246 КК України), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України), порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 252 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України), безгосподарське використання земель (ч. 4 ст. 254 КК України).

2. Вивчення типових ознак, рис і особливостей особи, що вчиняє екологічні кримінальні правопорушення надає можливість сформулювати типовий портрет правопорушника, що на практиці слугує його швидкому викриттю і затриманню. Беручи до уваги наукові розробки вчених-криміналістів, слід визначити, що при дослідженні характеристик особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля мають значення: демографічні дані (стать, вік); дані, що характеризують професійну діяльність особи (служба, (посадова) особа, працівник підприємства, установи, організації, підприємець, безробітній); соціальні ознаки (освіта, місце проживання, сімейний стан); психологічні ознаки (звички, вміння, навички).

За результатами вивчення судової та слідчої практики визначено основні характеристики типового портрету особи, що вчиняє кримінальні

правопорушення проти довкілля: громадянин України – 100 %; чоловіча стать – 99,2 %; жіноча стать – 0,76 %; загальний суб'єкт – 99,6 %; спеціальний суб'єкт – 0,3 %; вища освіта – 8,07 %; середня освіта – 91,9 %; неодружені – 35,7 %; одружені – 40,3 %; не працюють – 61,9 %; працюють – 18,8 %; приватні підприємці – 1,5 %; не судимі – 32,3 %; судимі – 35,6 %; мають на утриманні малолітніх дітей – 3,84 %; мають на утриманні неповнолітніх дітей – 9,2 %; є опікунами – 0,3 %.

3. До предмету кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля належать такі об'єкти навколишнього природного середовища: життя і здоров'я людини; тваринний і рослинний світ (рослини, дерева, ліси, насадження, чагарники, птахи, звірі, водні тварини і рослини); природні ресурси (землі, надра, корисні копалини, атмосферне повітря, континентальний шельф і море, водні об'єкти); об'єкти природно-заповідного фонду.

За результатами вивчення судової та слідчої практики визначено, що типовим предметом кримінально-протиправного посягання досліджуваних кримінальних правопорушень є:

- 1) рослинний світ, зелені насадження, дерева – 35,7 %;
- 2) землі – 5,76 %;
- 3) риба – 29,2 %;
- 4) надра, корисні копалини – 26,9 %;
- 5) дикі тварини (в тому числі внесені до Червоної книги України) – 2,3 %.

4. Аналіз судової та слідчої практики надав можливість визначити типові способи вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля до яких належать:

- 1) вирубка деревини (ст. 246 КК України) – 33,8 %;
- 2) вилов риби (ст. 249 КК України) – 29,2 %;
- 3) видобування корисних копалин (ст. ст. 240, 240-1 КК України) – 26,9 %;

- 4) безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України) – 3,4 %;
- 5) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України) – 1,15 %;
- 6) забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) – 0,76 %;
- 7) заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 239-1 КК України) – 0,76 %;
- 8) заволодіння землями водного фонду (ст. 239-2 КК України) – 0,76 %;
- 9) пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України) – 0,76 %;
- 10) незаконне полювання (ст. 248 КК України) – 1,92 %.

5. Вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля тягне за собою наслідки у вигляді загибелі або масового захворювання людей, екологічного забруднення значних територій, створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, негативного впливу на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а тому наслідки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля розглянуто як складову криміналістичної характеристики, що розкриває одну з ознак даного виду кримінальних правопорушень. До типових наслідків вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля віднесено:

- 1) загибель людей;
- 2) масове захворювання людей;
- 3) екологічне забруднення значних територій;
- 4) небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля (створення небезпеки для життя і здоров'я людей);
- 5) масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу;
- 6) негативний вплив на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ;
- 7) матеріальна шкода у великому розмірі;
- 8) інші тяжкі наслідки.

6. Виклад типових слідчих ситуацій у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля є доцільним у поєднанні із типовими слідчими версіями та тактичними задачами і рішеннями:

Ситуація 1. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення протиправних дій, що мають ознаки кримінального правопорушення проти довкілля:

1) кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного корисливого вилучення природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил охорони або використання надр, незаконного видобування корисних копалин (ст. 240 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину (ст. 240-1 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу (ст. 246 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного полювання (ст. 248 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України);

2) кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення або псування земель (ст. 239 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом забруднення моря (ст. 243 КК України);

3) кримінальне правопорушення вчинене шляхом знищення (пошкодження) природних об'єктів:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин (ст. 250 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України);

4) кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки:

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом проектування чи експлуатації споруд або систем захисту довкілля (ст. 253 КК України);

– кримінальне правопорушення вчинене шляхом безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України);

5) подія кримінального правопорушення не підтверджується.

У даному випадку необхідним є визначення місця вчинення кримінального правопорушення, встановлення очевидців і потерпілих, характеру завданої шкоди та розміру збитків, а також особи правопорушника. З метою підтвердження інформації про вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та його відмежування від інших кримінальних правопорушень, які хоч і не посягають на довкілля, але здатні завдати значної шкоди навколишньому природному середовищу, доцільно провести огляд місця події, вилучити речові докази, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення, встановити власників об'єктів, яким завдана шкода, допитати їх щодо належності вказаних об'єктів, характеру та розміру завданої шкоди, допитати в якості свідків очевидців події щодо відомих їм обставин вчинення протиправних дій та особи ймовірного правопорушника.

Ситуація 2. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу встановлено:

1) кримінальне правопорушення вчинене фізичною особою, яку затримано у ході вчинення протиправних дій працівниками правоохоронних органів;

2) кримінальне правопорушення вчинене фізичною особою, яку затримано у ході вчинення протиправних дій свідками або безпосередньо

особами, яким в результаті таких дій завдано шкоду (працівники підприємств, установ і організацій, власники земель, егері, керівники або працівники заповідників, власники заказників);

3) правопорушником є службова особа підприємства, установи, організації, яка відповідає за дотримання правил охорони навколишнього природного середовища;

4) правопорушником є суб'єкт господарювання.

На даному етапі розслідування тактичні задачі направлені на закріплення доказової інформації, що вказує на вчинення кримінального правопорушення проти довкілля певною особою, а тому необхідним є: вилучення знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення; проведення допиту осіб, які затримали правопорушника у ході вчинення кримінального правопорушення та очевидців події; призначення експертиз. Якщо правопорушником є службова особа або суб'єкт господарювання, необхідним є вилучення функціональних обов'язків такої особи, з'ясування повноважень особи щодо дотримання правил охорони навколишнього природного середовища, вивчення установчих документів підприємства, установи, організації, звітності про виконання заходів з охорони навколишнього природного середовища, роботи комісій з перевірки діяльності суб'єкта господарювання щодо охорони довкілля та ін. Також, необхідно допитати працівників підприємства, установи, організації щодо відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення.

Ситуація 3. Досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу не встановлено:

– правопорушник зник з місця вчинення кримінального правопорушення;

– на особу правопорушника вказано у повідомленні про вчинення кримінального правопорушення державних органів, які здійснюють

державний контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Дана слідча ситуація характеризується відсутністю інформації про особу, яка вчинила протиправні дії, а тому з метою її встановлення необхідно здійснити огляд місця події, вилучити речові докази, знаряддя і засоби вчинення протиправних дій; встановити очевидців події або власників об'єктів, яким завдано шкоду з метою з'ясування відомих їм обставин вчинення кримінального правопорушення та можливих даних щодо особи, яка його вчинила. З метою отримання додаткової доказової інформації доцільне призначення криміналістичних, екологічних та інших експертних досліджень.

7. Типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування залежать від характеру вже наявних матеріалів кримінального провадження та позиції підозрюваної особи:

Ситуація 1. Особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено:

- підозрюваний не визнає вину;
- підозрюваний визнає вину повністю;
- з підозрюваним укладено угоду про визнання винуватості.

Ситуація 2. Особу правопорушника встановлено, проте факт вчинення ним кримінального правопорушення не підтвердився:

- відсутня достатня доказова інформація для доведення причетності особи до вчинення кримінального правопорушення проти довілля;
- в діях особи встановлено відсутність ознак складу кримінального правопорушення проти довілля;

Ситуація 3. Особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено; встановлено причетність до вчинення протиправних дій співучасника (співучасників):

- співучасник (співучасники) не визнає вину, причетність до вчинення кримінального правопорушення заперечує;
- співучасник (співучасники) визнає вину повністю;

- відсутня достатня доказова інформація для доведення причетності особи до вчинення кримінального правопорушення проти довкілля.

8. З метою успішного проведення огляду місця події і фіксації виявленої інформації необхідно:

1) здійснити підготовку до цієї С(Р)Д, а саме:

- вивчити наявну інформацію про вчинене кримінальне правопорушення та місце можливого огляду;

- здійснити заходи щодо забезпечення охорони місця події та ліквідації наслідків кримінального правопорушення, які несуть шкоду для навколишнього природного середовища;

- за необхідності залучити до проведення огляду криміналістів та спеціалістів відповідного профілю, які зможуть надати допомогу при проведенні огляду;

- забезпечити підготовку технічних засобів для фіксації огляду місця події, необхідних бланків, упакування та приладів для відібрання проб і вилучення речових доказів;

2) по прибуттю на місце огляду слідчому необхідно:

- оцінити обстановку та умови на місці події;

- у разі необхідності здійснити заходи щодо створення безпечних умов для учасників огляду (спеціальний одяг або взуття тощо);

- знайти понятих та залучити їх до участі у огляді;

- обрати спосіб огляду місця події та послідовність його проведення (концентричний, ексцентричний, фронтальний);

3) у ході огляду місця події:

- визначити межі та об'єкти огляду;

- відобразити у протоколі огляду місця події загальну характеристику місцевості або території, що підлягає огляду, наявні об'єкти та їх взаєморозташування, зафіксувати обстановку на місці події, виявлені сліди і речові докази, а також результати проведення огляду;

- встановити наявність завданої шкоди та зафіксувати це у протоколі (забруднення території чи водойм, знищення об'єктів тваринного або рослинного світу, загибель людей);

- відібрати проби, здійснити заміри;
- здійснити фото-, відеофіксацію, складання схем тощо;
- вилучити речові докази.

9. Залежно від видів кримінальних правопорушень проти довкілля та їх класифікації слід виділити такі об'єкти огляду:

1) у кримінальних правопорушеннях щодо незаконного корисливого вилучення природних об'єктів: ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій, лісові масиви, водойми й берегова зона, ставки, канали, річки, озера, сільськогосподарські поля та угіддя, об'єкти тваринного і рослинного світу, знаряддя вчинення кримінального правопорушення (мисливська гладкоствольна зброя, електропили, лопати, кирки, риболовні сітки тощо), транспортні і плаваючі засоби, техніка (машини, трактори, екскаватори, навантажувачі, самоскиди тощо);

2) у кримінальних правопорушеннях щодо забруднення природних об'єктів: ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій, водойми й берегова зона, ставки, канали, річки, озера, сільськогосподарські поля та угіддя, відстійники, водостоки, каналізаційні мережі, полігони або смітники, очисні споруди, територія суб'єктів господарської діяльності, об'єкти тваринного і рослинного світу тощо;

3) у кримінальних правопорушеннях щодо знищення або пошкодження природних об'єктів: лісові масиви, зелені насадження, територія природно-заповідного фонду, заказники, рибогосподарські водойма та берегова зона, ділянки місцевості, на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій;

4) у кримінальних правопорушеннях щодо порушення правил екологічної безпеки: територія суб'єктів господарської діяльності, документація суб'єктів господарської діяльності (проектні документи, звіти,

плани, документація щодо виробництва), об'єкти будівництва, устаткування, ділянки місцевості на яких виявлено наслідки вчинення протиправних дій.

10. До предмету допиту свідків, потерпілих, підозрюваних при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно віднести:

1) у кримінальних правопорушеннях щодо незаконного вилучення природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника та можливих співучасників (розподіл ролей між співучасниками та характер здійснюваних ними дій);

- дані щодо способу вилучення природних об'єктів, а також заходи щодо підготовки до вчинення та приховування кримінального правопорушення;

- інформація щодо збуту незаконно вилучених природних об'єктів;

- інформація щодо використання зброї, транспортних засобів або техніки, водних сіток, човнів та інших плаваючих засобів;

- дані, що характеризують обстановку вчинення кримінального правопорушення, час і місце;

- дані щодо предмету посягання (характеристика або ознаки та особливості корисних копалин, об'єктів тваринного та рослинного світу);

- інформація щодо наслідків вчинення кримінального правопорушення та завданої шкоди;

2) кримінальні правопорушення щодо забруднення природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника або правопорушників (фізична особа, керівники або працівники суб'єктів господарської діяльності, службова особа або уповноважена особа, відповідальна за дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища; посада, функціональні обов'язки);

- дані щодо часу, місця та обстановки забруднення природних об'єктів (територія забруднення, зовнішній прояв);

- інформація щодо джерела забруднення, специфіка діяльності, документи щодо виробництва, звіти про дотримання правил охорони навколишнього природного середовища);

- інформація щодо наявності і роботи очисних споруд, їх справність;

- дані про природно-кліматичні умови у момент забруднення;

- інформація щодо предмету кримінально-протиправного посягання (атмосферне повітря, поверхневий (грунтовий) шар земель, об'єкти водного фонду);

- інформація щодо способу забруднення природних об'єктів (викидання шкідливих або отруйних речовин у атмосферне повітря, скидання до об'єктів водного фонду стічних вод, залишків виробництва, отруйних речовин, внесення до ґрунту відходів, залишків виробництва, шкідливих речовин);

- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану шкоду та потерпілих;

3) кримінальні правопорушення щодо знищення або пошкодження природних об'єктів:

- інформація щодо особи правопорушника або правопорушників, а також можливість вчинення протиправних дій службовою або уповноваженою особою суб'єкта господарської діяльності;

- інформація щодо часу, місця та обстановки протиправних дій;

- дані щодо предмету кримінально-протиправного посягання (характеристика, ознаки та особливості зелених насаджень, об'єктів тваринного або рослинного світу, водних об'єктів);

- інформація щодо способу вчинення протиправних дій, їх підготовки або приховування (знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, територій або об'єктів природно-заповідного фонду);

- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану матеріальну шкоду;

4) кримінальні правопорушення щодо порушення правил екологічної безпеки:

- інформація щодо правопорушника або правопорушників (службова або уповноважена особа суб'єктів господарської діяльності; посада, функціональні обов'язки);

- дані щодо часу, місця та обстановки кримінального правопорушення;

- інформація щодо порушень, які призвели до негативних наслідків, їх фіксація у документах суб'єкта господарської діяльності;

- спосіб вчинення протиправних дій, їх підготовки або приховування (недотримання або порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища);

- інформація щодо наслідків протиправних дій, завдану матеріальну шкоду та потерпілих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акіфзаде С.М. Криміналістична характеристика незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 325–334.
2. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2020. 461 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17669/1/zbirnyk_19112020.pdf.
3. Алябов Ю. В. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами в процесі розслідування злочинів проти довкілля. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. №3. С. 78. URL: <http://www.blackseafoundationoflaw.org.ua/>.
4. Алябов Ю. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля : сутність і практичне значення. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. № 1. С. 56–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jipu_2016_1_13.
5. Алябов Ю.В. Особливості організації призначення експертиз у процесі розслідування злочинів проти довкілля. *Юридичний електронний журнал*. 2015. № 6. С. 197-201. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/6_2015.pdf.
6. Арманов М. Проблеми кваліфікації незаконної порубки лісу. *Вісник прокуратури*. 2016. № 9. С. 80. URL: <http://www.gp.gov.ua/>.
7. Баранівський В. Ф. До проблеми сучасного розуміння поняття «злочини проти навколишнього природного середовища». *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 42–48.
8. Баранівський В. Ф. Проблема криміналізації та декриміналізації діянь, що посягають на навколишнє природне середовище. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 100–108.
9. Барвенко В. К. Кримінально-правова та криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із розслідуванням екологічних злочинів

(національні та міжнародно-правові аспекти). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 4. С. 91–95.

10. Барвенко В. К. Організація і тактика огляду місця події як невідкладної слідчої (розшукової) дії під час розслідування екологічних злочинів. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С.212–219. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_2/5-2.pdf.

11. Барвенко В.К. Початковий етап розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Кривий Ріг. 2019. 22 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16850/1/Barvenko-2019.pdf>.

12. Барвенко В.К. Пошук і встановлення джерел доказової інформації під час розслідування екологічних злочинів. *National law journal*. 2018. С. 187-189. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5_2018.pdf.

13. Бахін В.П., Волобуєва О.О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, що скоїла злочин) : науково-практичні рекомендації. Донецьк : ДЮІ. 2005. 72 с.

14. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). Киев, 2002. 268 с.

15. Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. Криміналістика. URL: https://ukrreferat.com/chapters_book/pravo/bilenchuk-pd-lisichenko-vk-klimenko-ni-2001-kriminalistika-kniga.html.

16. Берднік І., Погребняк С. Історія розвитку кримінального законодавства про відповідальність за незаконний видобуток водних біологічних ресурсів у період нового часу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. № 36. Т. 2. С. 80. URL: <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/>.

17. Береза Ю.М. Розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 218 с. URL:

[http://dduvs.in.ua/wp-](http://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/23/3.pdf)

[content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/23/3.pdf](http://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/23/3.pdf).

18. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП. 2007. 512 с.

19. Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів : сучасний стан і проблеми використання : монографія. Львів : ЛьВДУВС. 2020. 256 с.

20. Бондар Л. О. Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2002. 206 с.

21. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків. 2005. № 3. С. 180–190.

22. Братінов І. До питання про елементи криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються наркозалежними особами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. №19. С. 135–139. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/>.

23. Буканов Г.М. Проблемні питання визначення родового об'єкта злочинів проти довкілля. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 1 (1). С. 113-120. URL: <https://www.law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2015-1/20.pdf>.

24. Василевич В. В., Поліщук Г. С. Реалізація кримінологічної політики у сфері кримінально-правової охорони довкілля. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ. 2014. № 2. С. 37–49.

25. Васківський А.О. Розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2023. 24 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/dis/12-00-09/vaskivskij_a.pdf.

26. Виноградова А. Висунення версій при розслідуванні злочинних порушень законодавства про захист рослин. *Вісник Київського національного*

університету ім. Тараса Шевченка. 2015. № 1 (100). С. 59-62. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/yurydych_10_0_2015.

27. Волинець Р. Проблеми визначення ситуації вчинення злочинів проти довкілля, як ознаки об'єктивної сторони їх складу. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. URL: <http://vkslaw.knu.ua/vipuski>.

28. Волкова Т. Кваліфікуючі ознаки незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом як злочину. *Юридична наука*. 2016. № 4. С. 15–34. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

29. Волкова Т. Об'єктивна сторона злочину – незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, передбаченого ст. 249 КК України. *Юридична наука*. 2016. № 3. С. 22–47. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

30. Воронін В.І. Розслідування умисних вбивств, учинених на замовлення з використанням вибухових пристроїв : дис. ...канд. юр. наук : 12.00.09. Київ. 2019. 236 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13778/1/dysertatsia_voronin_vi.pdf.

31. Гаврильців М. Т. Роль міжнародного права у сфері охорони довкілля в умовах світових глобалізаційних процесів. *Zbiór raportów naukowych. «Science – od teorii do praktyki»*. Sopot: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. С. 59–62.

32. Гавриш С. Б., Корчева З. Г. Злочини проти довкілля. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. ком. Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре». 2003. С. 649–704.

33. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні : проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства : монографія. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2002. 634 с.

34. Гавриш С. Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1994. 38 с.

35. Галицька О. Використання спеціальних знань під час розслідування забруднення морів та інших водних джерел. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. URL: <http://apnl.dnu.in.ua/arkhiv?id=21>.

36. Галицька О.К. Дослідження документів, що мають значення для розслідування екологічних злочинів (забруднення морів та інших водних джерел). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 20. С. 152–155.

37. Галицька О. Особливості тактики проведення огляду під час розслідування забруднення морів та інших водних джерел. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №1. URL: <http://www.pap.in.ua/>.

38. Галицька О.К. Теоретичні основи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із забрудненням водойм та моря. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 38. С. 156–159.

39. Гаращук Д. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом у воєнний час. *Науковий вісник ДДУВС*. 2023. Спеціальний випуск № 2. С. 288-296. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/sp2/NV_spec_2-2023-288-296.pdf.

40. Гірук В. Криміналістична характеристика особи, яка вчинила насильницький злочин відносно малолітнього потерпілого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 221. URL: <http://lsej.org.ua/>.

41. Гетьман А. П., Костицький В. В. Становлення та розвиток інституту екологічних прав людини у законодавстві України. *Право України*. 2012. № 1/2. С. 180–202.

42. Гетьман А. П. Термінологія екологічного законодавства : методологічні засади та перспективи уніфікації. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3. С. 580-592.

43. Гірук В. Характеристика малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів: криміналістичний аспект. *Науковий вісник Херсонського*

державного університету (Серія «Юридичні науки»). 2016. № 5. Т. 2. С. 131.
URL: <http://www.lj.kherson.ua/>.

44. Гладкова Є., Цвіркун Н. Особливості кримінально-правової характеристики ознак складу злочинного безгосподарського використання земель. *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 69–75. URL: <http://pb.univd.edu.ua/>.

45. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111.

46. Голуб С. А. Кримінальна відповідальність за незаконне полювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2005. 20 с.

47. Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. Криміналістика : посіб. для підготов, до іспитів. - 2-е вид., допов. та переробл. Київ : ПАЛИВОДА А.В. 2004. 225 с.

48. Горбачевський В., Симоненко Н. Питання розслідування насильницьких злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 90–106. URL: <http://www.naiu.kiev.ua/scientbul/index.php/ua/>.

49. Горенюк Т. О. Екологічне правопорушення, екологічний проступок та екологічний злочин : проблеми диференціації. *Юридична Україна*. 2017. № 9-10. С. 95–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2017_9-10_17.

50. Господарець М. Кримінальна відповідальність за незаконне полювання. *Jurnalul juridic național: teorie și practică (Національний юридичний журнал : теорія і практика)*. 2016. №1/1. С. 78. URL: <http://jurnaluljuridic.in.ua/>.

51. Гусєва В. Криміналістична класифікація злочинів : сучасний стан наукового забезпечення та перспективи подальших досліджень. *Jurnalul juridic național: teorie și practică (Національний юридичний журнал : теорія і практика)*. 2019. С. 151–156. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/34.pdf.

52. Деркач А. Л. Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2007. 16 с.

53. Джужа О. М., Василевич В. В., Поліщук Г. С. Кримінально-правова охорона довкілля як складова спеціально-кримінологічного запобігання екологічної злочинності. Шлях до кримінології. Пам'яті Анатолія Петровича Закалюка : зб. матеріалів. Київ: Нац. акад. прав. наук України; Запоріжжя: КПУ. 2010. С. 97–104.

54. Джужа А. Віктимологічне запобігання злочинам проти навколишнього природного середовища в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. URL: <http://lawjourn.naiu.kiev.ua/index.php/ua/>.

55. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони : навч. посіб. / С. В. Діденко та ін. Херсон : Видавець ПП Чуєв С. М. 2009. 116 с.

56. Дудоров О., Письменський Є. Проблеми застосування й удосконалення кримінально-правової заборони, присвяченої незаконній порубці лісу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 178. URL: <http://lsej.org.ua/>.

57. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навч. посібн. Київ : Ваіте, 2014. 944 с. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14317/6/diss-Revenko.pdf>.

58. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / Ю. С. Шемшученко. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка». 2005. 848 с.

59. Экологические преступления; квалификация и методика расследования / С. Б. Гавриш и др. Харьков : Консультационная Юридическо-Аудиторская Фирма "Глобус". 1994. 226 с.

60. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

61. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики : генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право. 2021. 448 с.

62. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminalne/zagalna-harakteristika-kriminalnih-pravoporushen-proti-dovkillya.html>.

63. Запотоцький А. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. URL: <http://lawjourn.naiu.kiev.ua/index.php/ua/>.

64. Запотоцький А. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють злочини у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. URL: <http://lawjourn.naiu.kiev.ua/index.php/ua/>.

65. Здоровило І. Актуальні питання запобігання злочинам, пов'язаним із порушенням правил охорони або використання надр, в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. № 31. С. 183–196. URL: <http://ivpz.org/zb-rnik-naukovich-prats-2>.

66. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. пос. / О.О. Дудоров та ін. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 519 с. URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/posibnik-zlochini-proti-dovkillya.doc>.

67. Зміст тактики допиту. URL: <https://sci-book.com/kriminalistika/zmist-taktiki-dopitu-68529.html>.

68. Іванова Н. Г. Запобігання злочинним посяганням на рослинний світ (за матеріалами Донецького регіону України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2011. 18 с.

69. Іванова Н. Г. Запобігання злочинним посяганням на рослинний світ (за матеріалами Донецького регіону України): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2011. 239 с.

70. Ігор І.М. Суб'єкт злочинів проти довкілля : окремі аспекти. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00853472_0.html.

71. Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України. 2002. 212 с.

72. Іщенко А.В., Марчук Р.П. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці : старі та нові проблеми. *Науковий вісник НАВСУ*. 2001. № 3. С. 204–211.

73. Іщенко М. Забруднення або псування земель як наслідки у злочині, передбаченому ст. 239 Кримінального кодексу України. *Проблеми законності*. 2016. № 134. С. 119–128. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/archive>.

74. Калужна О., Ільницький І. Криміналістичні характеристики окремих видів злочинів – складник методологічних основ тактики захисту й тактики представництва потерпілого в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2016. № 39. Т. 2. С. 89–93. URL: <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/>.

75. Калюга К. Історія походження криміналістичного поняття особи злочинця. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №12. С. 3–6. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/>.

76. Канюка І., Королишин І. Щодо використання психолого-криміналістичного портрета при розслідуванні злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 99. URL: <http://www.pjv.nuoua.od.ua/>.

77. Карнаухов О. Гносеологія криміналістичного забезпечення доведеності вини. *Правова позиція*. 2016. № 1. С. 113. URL: <http://umsf.dp.ua/>.

78. Кваліфікація злочинів проти довілля. Офіційний сайт Національної академії внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_6.html.

79. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. До питання класифікації злочинів проти довілля. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eklprukr_2016_3-4_9.pdf.

80. Кікінчук В.В. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій : науково-методичні рекомендації.

Харків: ХНУВС. 2018. 101 с.
URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3308/Protsesualnyi%20poriadok%20ta%20praktychni%20osoblyvosti%20zdiisnennia%20slidchukh_rozshukovykh_dii_naukovometodychni%20rekomentatsii_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

81. Книженко С.О. Використання спеціальних знань в розслідуванні екологічних злочинів. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. 2006. № 735. № 1. С. 75–80.

82. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: автор. дис. ... канд. юр. наук 12.00.09. Харків, 2006. 19 с.

83. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 207 с. URL: <https://mydisser.com/files/46767364.doc>.

84. Книженко С.О. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 186–190. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/05d46331-1e04-489a-b685-edca58d9d7de/content>.

85. Книженко С.О. Поняття та види криміналістичної характеристики екологічних злочинів. *Науковий вісник Юрид. академії Мін-ва внутр. справ*. 2003. № 3 (12). С. 368–372.

86. Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій. Київ : Атіка, 2009. 888 с.

87. Козицька О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики злочинів, вчинених відносно дітей. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №11. С. 3–6. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/>.

88. Козлюк Л. Г. Еколого-правова культура як важливий елемент у забезпеченні протидії корупційній злочинності у сфері охорони довкілля. *Правова держава*. 2016. № 27. С. 377. URL: <http://pravova-derzhava.org.ua/ua/zmist-nomeriv.html>.

89. Козлюк Л. Г. Органи кримінальної юстиції у протидії службовим екологічним злочинам. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2141/1/Pravo_2014_269-271.pdf.

90. Козлюк Л. Г. Причини та умови службових злочинів у сфері охорони довкілля. *Правова держава*. Київ. 2011. № 22. С. 377–381.

91. Козлюк Л. Г. Про окремі аспекти протидії корупційній злочинності у сфері охорони довкілля. *Альманах права. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні*. Київ, 2015. № 6. С. 447–452.

92. Комарницький В., Комарницький М. Предмет незаконного видобування корисних копалин та проблеми вдосконалення його законодавчого визначення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 103–111. URL: <http://www.lduvs.edu.ua/?z1=b,370>.

93. Комарницький М.В. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2014. 329 с. URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/uchnikomarnickiy.pdf>.

94. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. № 254к/96ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.

95. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80>.

96. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія. Київ: ІнЮре, 2011. 408 с.

97. Корнякова Т. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця – суб'єкта злочинів проти довкілля (соціально-демографічний і кримінально-правовий аспекти). *Проблеми законності*. 2011. № 115. С. 150–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_115_21.

98. Корнякова Т.В. Навколишнє природне середовище як об'єкт кримінально-правової охорони у системі запобігання екологічній злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. Харків. 2010. № 2. С. 169–177.

99. Котовська М., Безруков С. Організація розкриття і розслідування злочинів «по гарячих слідах». *Актуальні проблеми права : теорія і практика*. 2015. № 30. С. 263. URL: http://librarysnu.at.ua/index/aktualni_problemi_prava_teorija_i_praktika/0-55.

100. Кочнева А.О. Криміналістична методика розслідування злочинів : сучасний стан і проблеми розвитку. *Юридичний вісник*. 2016. № 1 (38). с. 157–161.

101. Кравчук І.І. Використання можливостей судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 322–326. URL: http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/12/12_2018.pdf.

102. Кравчук І.І. Криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2018. № 53. Т. 2. С. 109–112.

103. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

104. Криміналістика (курс лекцій) : навч. посібник / М. Ю. Будзієвський та ін. Дніпро : ДДУВС. 2013. 397 с. URL: [https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/k\(kl\).pdf](https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/k(kl).pdf).

105. Криміналістика : навч. пос. / А.П. Шеремет. 2-ге видання. Київ : Центр учбової літератури. 2009. 472 с.

106. Криміналістика : навч. пос. / В.Д. Берназ, М.В. Салтевський. Одеса : ОДУВС. 2010. 460 с.

107. Криміналістика : питання і відповіді : навч. посіб. / Кофанов А. В. та ін. Київ : Центр учбової літератури. 2011. 280 с.

108. Криміналістика : підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П.Д. Біленчук та ін. Київ : Атіка. 1998. 416 с.

109. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К.О. Чаплинський та ін. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД. 2017. 480 с.

110. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2004. 728 с.

111. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський та ін. Київ : Центр навчальної літератури. 2015. 544 с.

112. Криміналістика : підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: ХНУВС. 2011. 666 с. URL: <https://scicenter.online/kniga-kriminalistika-scicenter/osoblivosti-porushennya-kriminalnih-sprav-159112.html>.

113. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2019. 556 с.

114. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько та ін. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право. 2008. 464 с. URL: <https://docplayer.net/81267398-Ministerstvom-osviti-i-nauki-ukrayini-nacionalna-yuridichna-akademiya-ukrayini-imeni-yaroslava-mudrogo-kriminalistika-pidruchnik.html> ; <http://coollib.net/b/235825/read> ; <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf>.

115. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 1 / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків. 2018. 384 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6440/Kryminalistyka_Pidr.

116. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків. 2018. 312 с.

URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6442/Krymina_listyka_Pidr_uchnyk_Tom%202_Kharkiv_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

117. Криміналістична техніка, тактика і методика : навчальний посібник / В. В. Копча, Н. В. Копча. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. 286 с.

118. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ : ВД «Дакор». 2018. 386 с.

119. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / О.В. Попович та ін. Чернівці. 2022. 319 с.

120. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. В.В. Сухоноса. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга». 2020. 672 с.

121. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право. 2010. 608 с.

122. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_2_Osoblyva_chastyna.pdf.

123. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

124. Кримінально-правова характеристика окремих злочинів проти довкілля. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminalne/kriminalno-pravova-harakteristika-okremih-zlochyniv-proti-dovkillya.html>.

125. Кумановський М., Демиденко А. До питання визначення родового об'єкта злочинів проти довкілля. Журнал східноєвропейського права. 2016. №26. С. 60. URL: <http://easternlaw.com.ua/uk/zhurnal>.

126. Лаврищев В. В. Особливості розслідування екологічних злочинів // Актуальні проблеми сучасного розвитку міжнародного морського, транспортного та екологічного права. 2010. С. 113–119.

127. Лазебний А.М., Небесна О.Р., Коцюба О.А. Засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля // Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал. 2023. № 4 (13). С. 157-165. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/download/170/169/604>.

128. Лилик В. А. Методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів. 2019. 239 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1795/dismukanovpdf.pdf>.

129. Литвин О. П. Проблеми кваліфікації і класифікації злочинів проти екологічної й громадської безпеки та безпеки здоров'я населення. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2012. № 1. С. 265–273 . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2012_1_34.

130. Маланчук П.М., Рубець Е.Є. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля. *Правові горизонти*. 2018. № 8 (21). С. 89–94.

131. Маляренко В. Проблемні питання відповідальності за злочини проти довкілля. *Вісник прокуратури*. 2016. № 9. С. 58. URL: <http://www.gp.gov.ua/>.

132. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посібник. Київ : Кондор. 2007. 558 с.

133. Масько Д. Витоки, генезис і сучасний стан кримінально-правової охорони надр. *Юридична наука*. 2016. № 10. С. 52–62. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

134. Масько Д. Родовий об'єкт злочину порушення правил охорони або використання надр. *Юридична наука*. 2016. № 9. С. 12–25. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

135. Матвійчук В.К. Важливість для кваліфікації відмежування злочинів проти навколишнього природного середовища від аналогічних адміністративно-правових деліктів. *Юридична наука*. 2016. № 8. С. 43. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

136. Матвійчук В.К. Витоки, історико-правовий нарис кримінально-правової охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми. *Юридична наука*. 2016. № 5. С. 12. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

137. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : Азимут-Україна. 2005. 464 с.

138. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища : проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2008. 511 с.

139. Матвійчук В.К. Наслідки вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища: теоретичні, методологічні і практичні проблеми. *Юридична наука*. 2016. № 4. С. 86–113. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

140. Матвійчук В.К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод: теоретичні і прикладні проблеми. *Юридична наука*. 2016. № 6. С. 51. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

141. Матвійчук В.К. Суб'єктивна сторона складів злочинів проти навколишнього природного середовища. *Юридична наука*. 2016. № 12. С. 59. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

142. Матвійчук В.К. Теоретичні і прикладні проблеми відмежування злочину, передбаченого ст. 242 КК України, від суміжних злочинів і аналогічного адміністративного правопорушення. *Юридична наука*. 2016. № 7. С. 48. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

143. Матвійчук В.К. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єктивних ознак злочину забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів (ст. 242

Кримінального кодексу України). *Юридична наука*. 2016. № 9. С. 26–49. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

144. Матвійчук В.К. Теоретично-прикладні проблеми системи злочинів проти навколишнього природного середовища за чинним КК України. *Юридична наука*. 2016. № 3. С. 77–91. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

145. Матвійчук О. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діянні, передбаченого ст. 253 Кримінального кодексу України. *Юридична наука*. 2016. № 10. С. 109–133. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

146. Матвеев С. Еволюція вітчизняного кримінального законодавства у сфері охорони мисливської фауни і формування складу злочину. *Юридична наука*. 2016. № 6. С. 39. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

147. Матвеев С. Незаконне полювання : характеристика суб'єктивної сторони складу злочину. *Юридична наука*. 2016. № 10. С. 63–71. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

148. Матвеев С. Проблемні питання визначення об'єкта і предмета злочину незаконне полювання. *Юридична наука*. 2016. № 11. С. 13–22. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

149. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. URL: <http://diplomukr.com.ua/upload/21738.doc>.

150. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с. URL: <https://www.nam.kiev.ua/files/publications/978-966-8406-46-1-monog.pdf>.

151. Михасик Л. Родовий об'єкт злочину незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі. *Юридична наука*. 2016. № 9. С. 50–61. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

152. Міжнародна та національна безпека : теоретичні і прикладні аспекти : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 бер. 2020 р.).

Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2020. 414 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/publish/oblko.pdf>.

153. Методика розслідування кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів : монографія / С.С. Вітвіцький, О.О. Волобуєва, М.В. Войчишена. Київ: ВД «Дакор». 2021. 190 с.

154. Методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС. 2019. 312 с.

155. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / Батюк О. В., Р. І. Благута, О. М. Гумін; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС. 2011. 324 с.

156. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : дис. ...доктор юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2020. 630 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/movchan-r.o.-kriminalna-vidpovidalnist-za-zlochini-u-sferi-zemelnih-vidnosin_d_.doc.

157. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні в радянський період. *Правничий часопис Донецького університету*. 2015. №1-2. С. 99–107. URL: <http://jpch.donnu.edu.ua/index>.

158. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. №3. С. 130. URL: <http://vjhr.sk/ukr/>.

159. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством країн західної Європи. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 74. URL: <http://lcslaw.knu.ua/>.

160. Мороз І. Можливості судових експертиз, що призначаються під час розслідування злочинів у сфері земельних правовідносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету (Серія «Юридичні науки»)*. 2016. № 1. Т. 4. С. 81. URL: <http://www.lj.kherson.ua/>.

161. Нарожна О.В. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного видобування корисних копалин. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2015. № 2 (27). С. 85–91.

162. Новачук С.А. Розслідування порушення вимог режиму радіаційної безпеки : дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.09 Київ. 2020. 224 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/16674/4/dys_novachuk_sa.pdf.

163. Одерій О.В. Аналіз стану та причин злочинності проти довкілля в Україні : комплексно-криміналістичний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 504–511.

164. Одерій О.В. Екологічна безпека в Україні: криміналістичний аспект. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені ЕО Дідоренка*. 2013. № 4. С. 181–188.

165. Одерій О.В. Залучення спеціаліста у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів проти довкілля (загальні питання) // *Теорія і практика судової експертизи : матер. круглого столу (12.05.2016)* С. 241-244. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirnuki/2016/kr_stil_TEM.pdf.

166. Одерій О.В. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля : проблеми побудови та використання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. № 12. С. 51–60.

167. Одерій О.В. Наслідки як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені МС Бокаріуса, Юридична академія України імені Ярослава Мудрого, національний університет. 2013. № 13. С. 53–62.

168. Одерій О.В. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування злочинів проти довкілля. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 4. С. 133–138.

169. Одерій. О.В. Початок досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля : теоретико-організаційний аспект. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз*. Криміналістика і судова експертиза. 2014. № 59. С. 177–187.

170. Одерій О.В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2015. 40 с.

171. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс. 2015. 528 с.

172. Одерій О. В. Теоретичне осмислення початкового етапу досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 4. С. 258–263. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_4_32.

173. Олійник О. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі (ст. 239-1 КК України) . *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. №1. URL: <http://наука.nlu.edu.ua/?p=600>.

174. Олійник В. Безпосередній об'єкт злочину забруднення моря (ст. 243 КК України). *Юридична наука*. 2016. № 5. С. 25. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

175. Олійник В. Кваліфікуючі ознаки злочину забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України) і об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 3 цієї статті. *Юридична наука*. 2016. № 8. С. 73. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

176. Олійник В. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України. *Юридична наука*. 2016. № 7. С. 60. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

177. Олійник В. Родовий об'єкт злочину забруднення моря. *Юридична наука*. 2016. № 4. С. 126–136. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

178. Олійничук Р. Злочинність проти довкілля : аналітичні аспекти у вітчизняному просторі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. URL: <http://www.pap.in.ua/>.

179. Олійничук Р. Кримінальна відповідальність за злочини проти довкілля : досвід України та Грузії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. URL: <http://lsej.org.ua/>.

180. Олійничук Р. Особливості розслідування забруднення атмосферного повітря. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 150–153.

181. Оробець К. Екологічні чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 2. С. 108. URL: <http://www.blackseafoundationoflaw.org.ua/>.

182. Ортинський В. Особливості планування розслідування злочинів у сфері економіки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2017. № 861. С. 4–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_861_3.

183. Осипенко І. П. Криміналістика (Методика розслідування окремих видів злочинів) : навч. посіб. Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет. 2018. 292 с.

184. Осічнюк Ю. Запобігання злочинному забрудненню або іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря. *Юридична наука*. 2016. № 2. С. 132–141. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

185. Особливості відкриття кримінального провадження та початкового етапу розслідування екологічних злочинів. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminalistika/osoblivosti-vidkrittya-kriminalnogo-provadžhennya-pochatkovogo-etapu-rozsliduvannya-512.html>.

186. Особливості кваліфікації, розслідування та запобігання злочинам проти довкілля : навч.-метод. посіб. / відп. ред. О.І. Нікітенко. Херсон. 2007. 267 с.

187. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій. URL: <https://sci-book.com/kriminalistika/osoblivosti-taktiki-provedennya-okremih-68613.html>.

188. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції поліського округу. URL: <https://polissyareg.dei.gov.ua/post/mayzhe-800-tis-grn-shkodi-cherez-nezakonni-porubki-splacheno-at-ukrainska-z>.

189. Перебитюк М.В., Паламарчук А.О. Криміналістична характеристика екологічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 282–286.

190. Пенязькова О.О. Кримінально-правова охорона земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2018. 291 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2018/penzyakova-o.o.-kriminalno-pravova-ohorona-zemel-v-ukrayini-_d_.doc.

191. Пилипенко О. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконної порубки лісу. *National law journal : teory and practice*. 2017. С. 157–159.

192. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування : окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. № 1. 2015. С. 93–103. URL: http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/1_2015_Pogoreckiy.pdf.

193. Поняття, загальна характеристика і види злочинів проти довкілля. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminalne/ponyattya-zagalna-harakteristika-vidi-zlochiviv-proti-dovkillya.html>.

194. Поняття та види злочинів проти довкілля. URL: <https://referat.ml-style.net/pravoznavtsvo/kriminalnoe-pravo-ta-protses/kr-ponyattya-ta-vidi-zlochiviv-proti-dovkillya-doc>.

195. Правові, соціальні та екологічні аспекти захисту довкілля: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Чернігів, 19 квіт. 2018 р.). Чернігів. 2018. 122 с. URL: <http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/Zbirnik-ekologija-2018-rik-2vipravl..pdf>.

196. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

197. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. наказом МВС України 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

198. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

199. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затв. наказом МВС України від 08.02.2019 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>.

200. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля : затв. наказом Офісу Генерального прокурора, М-ва внутрішніх справ України, Служби безпеки України, М-ва захисту довілля та природних ресурсів України, М-ва аграрної політики та продовольства України 16.06.2022 р. № 94/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v094_905-22.

201. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 06.07.2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.

202. Прокоп М.Р. Особливості огляду місця події незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 75-79. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/2/2_2017.pdf.

203. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : затв. законом України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#n14>.

204. Про охорону навколишнього природного середовища : затв. законом України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

205. Про судову експертизу : затв. законом України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

206. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля : затв. постановою Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0017700-04>.

207. Пчеліна О.В. Ситуаційна зумовленість розслідування окремих видів злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 349–358.

208. Пчеліна О.В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 12. С. 177–183.

209. Ревенко О. І. Використання можливостей судово-екологічної експертизи при розслідуванні незаконного видобування вугілля. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Сєвєродонецьк. 2017. № 4 (80). С. 262–269.

210. Ревенко О. І. Обстановка як елемент криміналістичної характеристики незаконного видобування вугілля. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 180–184.

211. Ревенко О.І. Основи методики розслідування незаконного видобування вугілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, ХНУ ім. В.Н.Каразіна, Харків. 2018. 225 с.

212. Ревенко О.І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного видобування вугілля. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. Луганськ. 2015. № 4. С. 268–277.

213. Ревенко О. І. Особливості допиту підозрюваного при розслідуванні незаконного видобування вугілля. *Криміналістика і судова експертиза : міжвідом. наук.- метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз*. Київ. 2016. № 61. С. 168–175.

214. Ревенко О. І. Особливості початку досудового розслідування незаконного видобування вугілля. *Науковий вісник публічного та приватного права : збірник наукових праць*. Київ. 2016. № 4. С. 263–267.

215. Ревенко О. І. Особливості проведення обшуку під час розслідування незаконного видобування вугілля. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2016. № 2. С. 132–137.

216. Ревенко О. І. Проблеми формування криміналістичної характеристики незаконного видобування вугілля. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 342–347.

217. Ринкова О. В. Необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень під час розслідування екологічних злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2 (14). С. 81–87.

218. Розслідування злочинів проти довкілля. URL: <https://uristinfo.net/kriminalistika/260-kriminalistika-vju-shepitko/8335-rozdil-32-rozsliduvannja-zlochiviv-proti-dovkillja.pdf>.

219. Розслідування окремих видів злочинів : навч.посібник / О.В. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва та ін.; за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. Київ : Алерта. 2015. 536 с.

220. Ромців О.І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів. 2016. 226 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1817/disromtsivoi.pdf>.

221. Рябець К.А. Екологічне право України: Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури. 2009. 438 с. URL: <https://epdf.tips/-169966a501ecd039d492894988d9268681750.html>.

222. Рябченюк Ю. Щодо питання встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 146–152. URL: <http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/>.

223. Савенкова Т. Витоки, історія кримінальної відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення і сучасний стан проблеми. *Юридична наука*. 2016. № 10. С. 147–156. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

224. Садова Т.С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252–257.

225. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник : у 2-х ч.1. Харків : Консум, Основа. 1999. 416 с.

226. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 2. Харків: Консум. 2001. 528 с.

227. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор. 2005. 588с.

228. Самойленко О. А. Значення початкового етапу розслідування злочинів в криміналістичних методиках (за матеріалами практики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі) // Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.).

Одеса : ВД «Гельветика». 2019. Т. 2. С. 416–419. URL: <https://hdl.handle.net/11300/2154>.

229. Сибірна Р.І., Сибірний А.В. Сучасні аспекти методики розслідування особливостей доказування екологічних злочинів. *Науковий вісник Львів. юрид. ін-ту МВС України*. 2004. № 3. С. 68–73.

230. Синчук О. В. Типові версії в методиці розслідування підпалів. *Наукові дослідження. Серія : Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. № 30. С. 116–120.

231. Сівак О. До питання кримінально-правової охорони земель водного фонду за законодавством зарубіжних країн. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. №5/2. С. 132. URL: <http://vjhr.sk/ukr/>.

232. Сівак О. Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) : до проблеми об'єкта злочинного посягання. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 2. URL: <http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/>.

233. Сівак О. Суб'єктивна сторона незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) : до питання превентивних заходів учинення злочинного посягання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №5. URL: <http://www.pap.in.ua/>.

234. Сімакова С. І., Малишко І. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях проти довілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 521-525. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2022/118.pdf.

235. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. 496 с. URL: http://microushi.od.ua/site/microushi-odessa/files/library/102_kriminalistika.doc.

236. Снітко Д.І. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довілля. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. № 2 (94). С. 325–333.

237. Стадії огляду місця події. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminalistika/stadiyi-oglyadu-mistsya-podiyi.html>.

238. Стасюк Л.Л. Можливості судових експертиз при розслідуванні злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 281–287. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/60.pdf.

239. Стасюк Л.Л. Окремі особливості огляду місця події при розслідуванні злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців : матеріали міжнар. науково-практичної інтернет конференції. Тернопіль. 2012. С. 78-80. URL: http://www.lex-line.com.ua/download.php?file=file_1516615830.pdf.

240. Стасюк Л.Л. Організація та проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря. *Форум Права*. 2011. № 4. С. 711–715.

241. Стасюк Л.Л. Підготовка до огляду місця події під час розслідування злочинів проти довкілля вчинених шляхом забруднення водою // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців : матеріали міжнар. науково-практичної інтернет конференції. Тернопіль. 2012. С. 80-84. URL: http://www.lex-line.com.ua/download.php?file=file_1516615830.pdf.

242. Стасюк Л.Л. Призначення експертиз під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водою. *Форум права*. 2012. № 4. С. 865–869.

243. Стасюк Л. Л. Проблеми призначення експертиз під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водою. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2012. № 2. С. 324–331. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2012_2_41.

244. Стасюк Л.Л. Умови отримання криміналістично значущої інформації під час огляду місця події по кримінальних справах про екологічні злочини. *Правова інформація*. 2011. № 3–4 (31). С. 150–155.

245. Степанюк Р. Принципи формування окремої криміналістичної методики. *Право і Безпека*. 2016. № 4. URL: <http://pb.univd.edu.ua/>.

246. Степанюк Р. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1. С. 236. URL: <http://www.visnikkau.org/>.

247. Столітній А., Місюра Л. Діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо злочинів проти довкілля. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 152–159.

248. Столітній А. Розслідування злочинів проти довкілля. Криміналістична характеристика правопорушень цієї категорії. *Вісник прокуратури*. 2013. № 7. С. 94–99.

249. Структура методики розслідування злочинів окремих видів. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminalistika/struktura-metodiki-rozsliduvannya-zlochiv-okremih-vidiv.html>.

250. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 356 с. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/2332>.

251. Тарасенко В.Є. Використання можливостей оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 451-453. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2023/111.pdf.

252. Тарасенко О.С., Татаренко С.В. Огляд місця події у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Київський юридичний журнал*. 2023. № 4. С. 88-98. URL: <https://catalog.liha->

pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/248/6777/15211-1?;

<http://journals.fpk.kyiv.ua/index.php/kyivlawjournal/article/download/37/33/33>.

253. Татаренко С.В. Визначення предмету допиту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довілля // II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 17-18 жовтня 2023 р. Львів, Торунь : «Liha-Pres. 2023. 192 с. С. 107-109.

254. Татаренко С.В. Криміналістичний портрет особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довілля. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 120-125. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2022/22.pdf.

255. Татаренко С.В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довілля // Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 вересня 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2021. С. 123-126.

256. Татаренко С.В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довілля. *Українська поліцейстика : теорія, законодавство, практика*. 2023. № 2 (6). С. 44-49. URL: <https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeyistyka/article/view/19>.

257. Татаренко С.В. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довілля. *Київський часопис права*. 2022. № 2. С. 181-187. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/886cb190-83c5-4f25-81cc-f21db5712f99/content>.

258. Татаренко С.В. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти довілля // Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 07 липня 2023 р. Кропивницький. 2023. С. 274-276.

259. Татаренко С.В. Судові експертизи в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довілля. *Центральноукраїнський вісник права та*

публічного управління. 2023. № 8. URL: <https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/download/24/22>.

260. Татаренко С.В. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 3 (84). С. 63-69. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/50/44>.

261. Татаренко С.В. Щодо визначення структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля // Актуальні проблеми реформування системи законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина». 2022. С. 78-80.

262. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Алерта, 2021. 1110 с.

263. Тимченко О. Криміналістична характеристика злочину забруднення моря. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 2. С. 46. URL: <http://www.blackseafoundationoflaw.org.ua/>.

264. Тимченко О. Особливості способів вчинення злочину забруднення моря та специфіка слідової інформації, детермінованої негативними наслідками. *Право та державне управління*. 2016. № 1. С. 42-46. URL: <http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/>.

265. Тимченко О. Особливості судово-експертної діяльності при розслідуванні злочину забруднення моря (ст. 243 ККУ). *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 93. URL: <http://www.blackseafoundationoflaw.org.ua/>.

266. Томин С.В. Криміналістична версія як засіб профілактики кримінальних правопорушень // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства : матер. міжнар. наук.-практ. симпозиуму. 2016. С. 279–282.

267. Томин С.В., Лишак О.А. Криміналістична характеристика особи злочинця та її значення у вирішенні завдань криміналістичної профілактики.

Криміналістика і судова експертиза. № 65. С. 271–282. URL: <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads.pdf>.

268. Турлова Ю.А. Деякі оціночні показники латентності екологічних злочинів. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 194–199.

269. Турлова Ю. А. До питання методології дослідження детермінант екологічної злочинності. *Юридична наука*. 2017. № 8 (74). С. 110–117.

270. Турлова Ю. А. До питання щодо соціально-демографічної характеристики осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Публічне право*. 2015. № 4 (20). С. 145-153.

271. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні : кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України. 2018. 459 с.

272. Турлова Ю. А. Кримінально-правова охорона довкілля у законодавстві країн Європейського Союзу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 1/2 (17). С. 92–95.

273. Турлова Ю. А. Кримінально-правова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Право України*. 2016. № 2. С. 159–167.

274. Турлова Ю. А. Кримінально-правовий вплив на екологічну злочинність : монографія. Київ: Знання України. 2017. 155 с.

275. Турлова Ю. А. Кримінологічний аналіз стану судимості в Україні за екологічні злочини. *Право України*. 2015. № 9. С. 142–150. Турлова Ю. А. Кримінологическая характеристика экологической преступности в Украине. *Leges si viata: междунар. науч.-практ. правовой журн*. 2015. № 3/2 (279). С. 95–99.

276. Турлова Ю. А. Кримінологічний аналіз сучасного стану екологічної злочинності в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 66–72.

277. Турлова Ю. А. Окремі аспекти кримінально-правового впливу на екологічну злочинність. Забезпечення правопорядку в Україні засобами

кримінальної юстиції : монографія / відп. ред. О. М. Костенко. Київ: Нац. акад. прокуратури України. 2017. Розд. 9. С. 249–285.

278. Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки : проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2 (90). С. 42–51.

279. Турлова Ю.А. Поняття «екологічні злочини»: до проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 6. С. 69–72.

280. Турлова Ю. А. Принципи протидії екологічній злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 123–131.

281. Турлова Ю. А. Проблеми караності злочинного заволодіння природними ресурсами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. № 23. С. 165–168.

282. Турлова Ю. А. Проблеми пеналізації злочинів проти довкілля в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 2/1 (12). С. 120–125.

283. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. на ... доктора юр. наук : 12.00.08. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2018. 466 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2018/turlova-yu.a.-protidiya-ekologichniy-zlochinnosti-v-ukrayini-_kriminologichni-ta-kriminalno-pravovi-zasadi_-_d_.pdf.

284. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності: поняття, мета та завдання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 1. С. 143–147.

285. Турлова Ю.А. Система екологічних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 36. Том 2. С. 103–109.

286. Турлова Ю. А. Соціально-психологічні передумови криміналізації екологічних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. № 34. Т. 3. С. 62–66.

287. Турлова Ю.А. Соціально-рольова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 33. С. 228-239.

288. Турлова Ю. А. Структурний аналіз екологічної злочинності в Україні. *Право України*. 2017. № 5. С. 139–147.

289. Турлова Ю. А. Типологічний розподіл екологічних злочинців за критерієм інтенсивності та стійкості злочинної поведінки. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Львів, 2017. № 64. С. 245–253.

290. Турлова Ю. А. Типологія осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 156–162.

291. Турлова Ю. А. Фактори латентності екологічної злочинності. *Вісник Запорізького національного університету*. *Юридичні науки*. 2016. № 2. С. 95–102.

292. Турлова Ю. А. Феномен екологічної злочинності: питання кримінологічної дефініції. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. Київ, 2014. № 66. С. 237–246.

293. Турлова Ю. А. Характеристика деяких детермінант екологічної злочинності. *Правова держава*. 2017. № 27. С. 133–139.

294. Туровець Ю.М., Кравчук О.В. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства України. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 21–27.

295. Туровець Ю.М. Організація і тактика проведення огляду місця події на початковому етапі розслідування злочинів проти довкілля. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 6 (9). С. 101–108.

296. Туровець Ю.М. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля. *Форум права*. 2011. №3. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/index.htm>.

297. Туровець Ю. М. Поняття криміналістичної класифікації злочинів проти довкілля. *Університетські наукові записки*. 2009. № 2. С. 247-252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_2_46.

298. Туровець Ю.М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Національний університет державної податкової служби України, Ірпінь. 2012. 19 с.

299. Туровець Ю.М. Тактика проведення допиту на початковому етапі розслідування злочинів проти довкілля. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 330–336.

300. Тюн В.М. Адміністративно-правові засади наглядової діяльності правоохоронних органів України у сфері охорони природи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів. 2016. 234 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1750/distyun.pdf>.

301. Федорко Д.Є. Особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 533-537. URL: http://lsey.org.ua/8_2022/121.pdf.

302. Харь І. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища. *Юридична наука*. 2016. № 3. С. 127–145. URL: <http://legal.nam.edu.ua/>.

303. Шевченко Н. С. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря : дис. ...д-ра філософії : 12.00.08. Харків. 2024. 259 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20041/1/Shevchenko_dys.pdf.

304. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. / Харків : Право. 2020. 1280 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2020/Kriminalistika_Shevchuk_2020.pdf.

305. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : навчальне видання. Харків : «Право». 1998. 277 с. URL: <https://uristinfo.net/kriminalistika/260-kriminalistika-vju-shepitko/8317-rozdil-15-slidchij-ogljad.pdf>.

306. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Право. 2007. 432 с.

307. Шеремет А.П. Криміналістика : навчальне видання. Київ : «Центр учбової літератури». 2009. 472 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL%20/18-Kriminalistika-Sheremet.pdf.

308. Шульга А.М. Генеза кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3. С. 87. URL: <http://www.visnikkau.org/>.

309. Шульга А.М. Загально-теоретична парадигма визначення земельних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 205. URL: <http://lsej.org.ua/>.

310. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : науково-практичне видання. Харків : НікаНова. 2012. 192 с. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/782>.

311. Шульга А.М. Проблемні аспекти встановлення предмета умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2. С. 86. URL: <http://www.visnikkau.org/>.

312. Юридичний аналіз складів злочинів проти довкілля. URL: <https://studfiles.net/preview/5170106/page:19/>.

313. Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С.163–166.

314. Charles E. O'Hara and Gregory L. O'Hara. *Fundamentals of Criminal Investigation (Sixth Edition)*.1994. 1018 p.

315. Crime scene investigation: a guide for law enforcement / U.S. Department of Justice. 2000. 48 p. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/178280.pdf>.

316. Porter, Roy; Lorraine Daston; Katharine Park. The Cambridge History of Science: Volume 3, Early Modern Science. p. 805.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

щодо специфіки розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля

1. Чи використовуєте Ви методичні рекомендації щодо розслідування кримінальних правопорушень?

- а) так;
- б) ні;
- в) власний варіант.

2. Чи вважаєте Ви актуальним здійснення систематичного оновлення методичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень?

- а) так;
- б) ні;
- в) власний варіант.

3. Які на Вашу думку проблемні питання щодо розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля потребують детального дослідження і відображення в методичних рекомендаціях?

- а) питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля;
- б) питання організації взаємодії правоохоронних органів у ході розслідування;
- в) планування досудового розслідування;
- г) типових слідчих ситуацій та версій;
- г) специфіки проведення слідчих (розшукових) дій;
- д) призначення і проведення судових експертиз;
- е) власний варіант.

4. До криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля належать такі елементи:

- а) особа правопорушника;
- б) особа потерпілого;
- в) спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- г) механізм вчинення кримінального правопорушення;
- г) обстановка кримінального правопорушення;
- д) типові сліди;
- е) наслідки;
- є) знаряддя і засоби;
- ж) місце і час вчинення кримінального правопорушення;
- з) причинний зв'язок між вчиненням протиправних дій та негативними наслідками, що настали;
- и) власний варіант.

5. Класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля можлива за такими критеріями:

- а) спосіб негативного впливу на навколишнє природне середовище;
- б) суб'єкт кримінального правопорушення;
- в) спосіб вчинення протиправних дій;
- г) механізм вчинення кримінального правопорушення;
- г) предмет кримінально-протиправного посягання;
- д) наслідки;
- е) обстановка кримінального правопорушення;
- є) власний варіант.

6. Як можна відобразити кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля?

- а) спосіб вчинення кримінального правопорушення – особа правопорушника;
- б) особа правопорушника – особа потерпілого;

в) особа правопорушника – обстановка вчинення кримінального правопорушення;

г) обстановка вчинення кримінального правопорушення – типові сліди;

г) особа правопорушника – предмет кримінально-протиправного посягання;

д) особа правопорушника – спосіб – типові сліди;

е) особа правопорушника – знаряддя і засоби – спосіб;

є) предмет кримінально-протиправного посягання – обстановка – типові сліди;

ж) власний варіант.

7. Які, на Вашу думку, дані мають значення при розробленні типового портрету особи правопорушника, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля?

а) демографічні дані (стать, вік, національність, місце народження);

б) дані, що характеризують професійну діяльність особи (службова, (посадова) особа, працівник підприємства, установи, організації, підприємець, безробітній);

в) соціальні ознаки (освіта, місце проживання, сімейний стан);

г) психологічні ознаки (інтелект, звички, вміння, навички).

г) власний варіант.

8. До предмету кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля належать такі об'єкти навколишнього природного середовища:

а) життя і здоров'я людини;

б) тваринний і рослинний світ (рослини, дерева, ліси, насадження, чагарники, птахи, звірі, водні тварини і рослини);

в) природні ресурси (землі, надра, корисні копалини, атмосферне повітря, континентальний шельф і море, водні об'єкти);

г) об'єкти природно-заповідного фонду;

г) власний варіант.

9. До типових способів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля належать:

- а) вирубка деревини (ст. 246 КК України);
- б) вилов риби (ст. 249 КК України);
- в) видобування корисних копалин (ст. ст. 240, 240-1 КК України);
- г) безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України);
- г) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України);
- д) забруднення або псування земель (ст. 239 КК України);
- е) заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 239-1 КК України);
- є) заволодіння землями водного фонду (ст. 239-2 КК України);
- ж) пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України);
- з) незаконне полювання (ст. 248 КК України);
- и) власний варіант.

10. До типових наслідків вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля пропонуємо віднести:

- а) загибель людей;
- б) масове захворювання людей;
- в) екологічне забруднення значних територій;
- г) небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля (створення небезпеки для життя і здоров'я людей);
- г) масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу;
- д) негативний вплив на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ;
- е) матеріальна шкода у великому розмірі (якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян);
- є) інші тяжкі наслідки;
- ж) власний варіант.

11. На Вашу думку, складовими обставинками вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є:

- а) місце вчинення кримінального правопорушення;
 - б) час вчинення кримінального правопорушення;
 - в) поведінка учасників кримінального правопорушення;
 - г) механізм вчинення кримінального правопорушення;
 - г) екологічний стан місцевості;
 - д) природно-кліматичні та метеорологічні умови;
 - е) умови екологічної безпеки;
 - є) виробничо-побутові умови;
 - ж) інші умови навколишнього середовища з урахуванням конкретної ситуації;
- з) власний варіант.

12. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля охоплює:

- а) виявлення протиправних дій, прийняття заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення та збір первинного матеріалу;
- б) внесення відомостей до ЄРДР;
- в) формування типових слідчих ситуацій та версій;
- г) планування досудового розслідування;
- г) проведення слідчих (розшукових) дій;
- д) власний варіант.

13. Джерелами інформації про вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є:

- а) заяви та повідомлення осіб, які стали свідками вчинення кримінального правопорушення;
- б) заяви та повідомлення осіб, яким в результаті вчинення кримінального правопорушення завдано шкоду;
- в) повідомлення державних органів, які здійснюють державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища;

г) самостійне виявлення правоохоронними органами ознак вчинення кримінального правопорушення проти довкілля або затримання особи у ході вчинення протиправних дій;

г) власний варіант.

14. Які форми взаємодії правоохоронних органів є найбільш ефективними у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля ?

а) взаємодія правоохоронних органів з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сфері охорони навколишнього природного середовища;

б) взаємодія правоохоронних органів з органами прокуратури та Служби безпеки України;

в) взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами кримінальної поліції, органами дізнання та іншими підрозділами Національної поліції;

г) створення слідчо-оперативних груп для розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля;

г) власний варіант.

15. Найбільш ефективним способом планування досудового розслідування, на Вашу думку, є:

а) складання письмового плану:

- на початковому етапі розслідування;

- на наступному етапі розслідування;

б) складання письмового плану розслідування перед проведенням слідчих (розшукових) дій;

в) складання письмового плану розслідування у кожному кримінальному провадженні;

г) дотримання письмового плану розслідування при проведенні слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні;

- г) складання письмового плану при розслідуванні слідчо-оперативною групою;
- д) складання письмового плану при розслідуванні кримінального правопорушення одноосібно слідчим;
- е) складання письмового плану при розслідуванні кримінального правопорушення групою слідчих;
- є) складання письмового плану перед проведенням окремих слідчих (розшукових) дій;
- ж) складання письмового плану спільно із залученими до розслідування працівниками оперативних підрозділів;
- з) немає необхідності складання письмового плану розслідування
- и) власний варіант.

16. У чому полягає організація досудового розслідування?

- а) у здійсненні планування досудового розслідування;
- б) у здійсненні організаційних заходів, що сприяють ефективності досудового розслідування;
- в) у організації взаємодії між правоохоронними органами та іншими установами;
- г) у підготовці до проведення слідчих (розшукових) дій;
- г) у створенні слідчо-оперативної групи та розподілі обов'язків між її учасниками;
- д) власний варіант.

17. До основних завдань наступного етапу розслідування можна віднести:

- а) вручення повідомлення про підозру особі, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- б) допит підозрюваного та збір матеріалів, що характеризують його особу;
- в) встановлення співучасників кримінального правопорушення;
- г) допит співучасників та збір доказів для їх обвинувачення;

г) формування системи доказів з обвинувачення особи в учиненні кримінального правопорушення;

д) забезпечення відшкодування заподіяних збитків;

е) власний варіант.

18. У ході розслідування кримінальних правопорушень проти довілля проводиться допит:

а) очевидців та учасників події в якості свідків;

б) потерпілого;

в) підозрюваного;

г) експертів або спеціалістів в якості свідків;

г) власний варіант.

19. Які слідчі (розшукові) дії проводяться на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти довілля?

а) огляд місця події;

б) огляд речей і документів;

в) допит свідків;

г) допит потерпілого;

г) допит підозрюваного;

д) призначення і проведення судових експертиз;

е) обшук;

є) слідчий експеримент;

ж) власний варіант.

20. У ході розслідування кримінальних правопорушень проти довілля доцільно призначати такі судові експертизи:

а) екологічна;

б) хімічна;

в) ветеринарна;

г) технічна;

г) інженерно-екологічна;

д) біологічна;

- е) медична;
- є) санітарно-епідеміологічна;
- ж) ґрунтознавча;
- з) іхтіологічна;
- и) гідротехнічна;
- і) будівельно-технічна;
- ї) зоологічна;
- к) криміналістична;
- л) власний варіант.

ЗВЕДЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ

**опитування 120 працівників органів досудового розслідування
Національної поліції України щодо специфіки розслідування
кримінальних правопорушень проти довілля**

1.	Чи використовуєте Ви методичні рекомендації щодо розслідування кримінальних правопорушень?		
		Кількість осіб	Відсоток
	а) так	85	70,8 %
	б) ні	35	29,2 %
2.	Чи вважаєте Ви актуальним здійснення систематичного оновлення методичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень?		
	а) так	71	59,2 %
	б) ні	49	40,8 %
3.	Які на Вашу думку проблемні питання щодо розслідування кримінальних правопорушень проти довілля потребують детального дослідження і відображення в методичних рекомендаціях?		
	а) питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довілля	24	20 %
	б) питання організації взаємодії правоохоронних органів у ході розслідування	59	49,2 %
	в) планування досудового розслідування	46	38,3 %
	г) типових слідчих ситуацій та версій	49	40,8 %

	г) специфіки проведення слідчих (розшукових) дій	112	99,3 %
	д) призначення і проведення судових експертиз	83	69,2 %
4.	До криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довілля належать такі елементи:		
	а) особа правопорушника	119	99,2 %
	б) особа потерпілого	78	65 %
	в) спосіб вчинення кримінального правопорушення	118	98,3 %
	г) механізм вчинення кримінального правопорушення	37	30,8 %
	г) обстановка кримінального правопорушення	112	93,3 %
	д) типові сліди	119	99,2 %
	е) наслідки	109	90,8 %
	є) знаряддя і засоби	119	99,2 %
	ж) місце і час вчинення кримінального правопорушення	118	98,3 %
	з) причинний зв'язок між вчиненням протиправних дій та негативними наслідками, що настали	67	55,8 %
5.	Класифікація кримінальних правопорушень проти довілля можлива за такими критеріями:		
	а) спосіб негативного впливу на навколишнє природне середовище	65	54,2 %
	б) суб'єкт кримінального правопорушення	97	80,8 %
	в) спосіб вчинення протиправних дій	119	99,2 %

	г) механізм вчинення кримінального правопорушення	67	55,8 %
	г) предмет кримінально-протиправного посягання	97	80,8 %
	д) наслідки	72	60 %
	е) обстановка кримінального правопорушення	78	65 %
6.	Як можна відобразити кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля?		
	а) спосіб вчинення кримінального правопорушення – особа правопорушника	84	69,2 %
	б) особа правопорушника – особа потерпілого	109	90,8 %
	в) особа правопорушника – обстановка вчинення кримінального правопорушення	95	79,2 %
	г) обстановка вчинення кримінального правопорушення – типові сліди	70	58,3 %
	г) особа правопорушника – предмет кримінально-протиправного посягання	105	87,5 %
	д) особа правопорушника – спосіб – типові сліди	67	55,8 %
	е) особа правопорушника – знаряддя і засоби – спосіб	96	80 %
	є) предмет кримінально-протиправного посягання – обстановка – типові сліди	118	98,3 %

	Які, на Вашу думку, дані мають значення при розробленні типового портрету особи правопорушника, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля?		
	а) демографічні дані (стать, вік, національність, місце народження)	119	99,2 %
7.	б) дані, що характеризують професійну діяльність особи (службова, (посадова) особа, працівник підприємства, установи, організації, підприємець, безробітній)	118	98,3 %
	в) соціальні ознаки (освіта, місце проживання, сімейний стан)	113	94,2 %
	г) психологічні ознаки (інтелект, звички, вміння, навички)	96	80 %
	До предмету кримінально-протиправного посягання кримінальних правопорушень проти довкілля належать такі об'єкти навколишнього природного середовища:		
	а) життя і здоров'я людини	119	99,2 %
8.	б) тваринний і рослинний світ (рослини, дерева, ліси, насадження, чагарники, птахи, звірі, водні тварини і рослини)	116	96,7 %
	в) природні ресурси (землі, надра, корисні копалини, атмосферне повітря, континентальний шельф і море, водні об'єкти)	118	98,3 %
	г) об'єкти природно-заповідного фонду	97	80,8 %
	До типових способів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля належать:		
9.	а) вирубка деревини (ст. 246 КК України)	67	55,8 %
	б) вилов риби (ст. 249 КК України)	41	34,2 %

	в) видобування корисних копалин (ст. ст. 240, 240-1 КК України)	93	77,5 %
	г) безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України)	46	38,3 %
	г) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України)	59	48,3 %
	д) забруднення або псування земель (ст. 239 КК України)	48	40 %
	е) заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 239-1 КК України)	97	80,8 %
	є) заволодіння землями водного фонду (ст. 239-2 КК України)	81	67,5 %
	ж) пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України)	77	64,2 %
	з) незаконне полювання (ст. 248 КК України)	95	79,2 %
10.	До типових наслідків вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля пропонуємо віднести:		
	а) загибель людей	41	34,2 %
	б) масове захворювання людей	97	80,8 %
	в) екологічне забруднення значних територій	110	91,7 %
	г) небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля (створення небезпеки для життя і здоров'я людей)	53	44,2 %
	г) масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу	67	55,8 %

	д) негативний вплив на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ	98	81,7 %
	е) матеріальна шкода у великому розмірі (якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян)	88	73,3 %
	є) інші тяжкі наслідки	14	11,7 %
	На Вашу думку, складовими обставини вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є:		
	а) місце вчинення кримінального правопорушення	105	87,5 %
	б) час вчинення кримінального правопорушення	95	79,2 %
	в) поведінка учасників кримінального правопорушення	88	73,3 %
11.	г) механізм вчинення кримінального правопорушення	41	34,2 %
	г) екологічний стан місцевості	66	55 %
	д) природно-кліматичні та метеорологічні умови	83	69,2 %
	е) умови екологічної безпеки	79	65,8 %
	є) виробничо-побутові умови	43	35,8 %
	ж) інші умови навколишнього середовища з урахуванням конкретної ситуації	112	93,3 %
	Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля охоплює:		
12.	а) виявлення протиправних дій, прийняття заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення та збір первинного матеріалу	119	99,2 %

	б) внесення відомостей до ЄРДР	119	99,2 %
	в) формування типових слідчих ситуацій та версій	96	80 %
	г) планування досудового розслідування	65	54,2 %
	г) проведення слідчих (розшукових) дій	118	98,3 %
	Джерелами інформації про вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є:		
	а) заяви та повідомлення осіб, які стали свідками вчинення кримінального правопорушення	119	99,2 %
	б) заяви та повідомлення осіб, яким в результаті вчинення кримінального правопорушення завдано шкоду	118	98,3 %
	в) повідомлення державних органів, які здійснюють державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища	64	53,3 %
	г) самостійне виявлення правоохоронними органами ознак вчинення кримінального правопорушення проти довкілля або затримання особи у ході вчинення протиправних дій	97	80,8 %
	Які форми взаємодії правоохоронних органів є найбільш ефективними у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля?		
14.	а) взаємодія правоохоронних органів з органами державного нагляду (контролю) та державними спеціалізованими установами у сферах охорони навколишнього природного середовища	87	72,5 %

	б) взаємодія правоохоронних органів з органами прокуратури та Служби безпеки України	53	44,2 %
	в) взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами кримінальної поліції, органами дізнання та іншими підрозділами Національної поліції	118	98,3 %
	г) створення слідчо-оперативних груп для розслідування кримінальних правопорушень проти довілля	120	100 %
15.	Найбільш ефективним способом планування досудового розслідування, на Вашу думку, є:		
	а) складання письмового плану:	58	48,3 %
	- на початковому етапі розслідування	76	63,6 %
	- на наступному етапі розслідування	11	9,1 %
	б) складання письмового плану розслідування перед проведенням слідчих (розшукових) дій	12	10,2 %
	в) складання письмового плану розслідування у кожному кримінальному провадженні	99	82,9 %
	г) дотримання письмового плану розслідування при проведенні слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні	63	52,9 %
	г) складання письмового плану при розслідуванні слідчо-оперативною групою	21	17,1 %
д) складання письмового плану при розслідуванні кримінального правопорушення одноосібно слідчим	82	68,9 %	

	е) складання письмового плану при розслідуванні кримінального правопорушення групою слідчих	74	61,8 %
	є) складання письмового плану перед проведенням окремих слідчих (розшукових) дій	69	57,1 %
	ж) складання письмового плану спільно із залученими до розслідування працівниками оперативних підрозділів	12	10,2 %
	з) немає необхідності складання письмового плану розслідування	44	36,7 %
	У чому полягає організація досудового розслідування?		
	а) у здійсненні планування досудового розслідування	98	81,7 %
	б) у здійсненні організаційних заходів, що сприяють ефективності досудового розслідування	90	75 %
16.	в) у організації взаємодії між правоохоронними органами та іншими установами	107	89,2 %
	г) у підготовці до проведення слідчих (розшукових) дій	106	88,3 %
	г) у створенні слідчо-оперативної групи та розподілі обов'язків між її учасниками	94	78,3 %
	До основних завдань наступного етапу розслідування можна віднести:		
17.	а) вручення повідомлення про підозру особі, яка вчинила кримінальне правопорушення	119	99,2 %
	б) допит підозрюваного та збір матеріалів, що характеризують його особу	120	100 %

	в) встановлення співучасників кримінального правопорушення	93	77,5 %
	г) допит співучасників та збір доказів для їх обвинувачення	94	78,3 %
	г) формування системи доказів з обвинувачення особи в учиненні кримінального правопорушення	51	42,5 %
	д) забезпечення відшкодування заподіяних збитків	65	54,2 %
18.	У ході розслідування кримінальних правопорушень проти довілля проводиться допит:		
	а) очевидців та учасників події в якості свідків	120	100 %
	б) потерпілого	26	21,3 %
	в) підозрюваного	86	71,4 %
	г) експертів або спеціалістів в якості свідків	56	46,9 %
19.	Які слідчі (розшукові) дії проводяться на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти довілля?		
	а) огляд місця події	120	100 %
	б) огляд речей і документів	89	74,2 %
	в) допит свідків	118	98,3 %
	г) допит потерпілого	47	39,2 %
	г) допит підозрюваного	119	99,2 %
	д) призначення і проведення судових експертиз	108	90 %
	е) обшук	66	55 %
є) слідчий експеримент	37	30,8 %	
20.	У ході розслідування кримінальних правопорушень проти довілля доцільно призначати такі судові експертизи:		

а) екологічна	101	84,1 %
б) хімічна	56	46,9 %
в) ветеринарна	33	27,1 %
г) технічна	38	31,1 %
г) інженерно-екологічна	54	45,2 %
д) біологічна	29	24,8 %
е) медична	35	29,7 %
є) санітарно-епідеміологічна	15	12,1 %
ж) ґрунтознавча	23	19,7 %
з) іхтіологічна	4	3,1 %
и) гідротехнічна	22	18,4 %
і) будівельно-технічна	26	21,2 %
ї) зоологічна	9	7,5 %
к) криміналістична	103	85,9 %

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

вивчення 260 вироків суду першої інстанції, винесених у 2018-2023 роках за результатами розгляду кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України

1.	Типовий портрет правопорушника, що вчиняє вказані кримінальні правопорушення охоплює такі дані:	
	1) громадянин України	100 %
	2) чоловіча стать	99,2 %
	3) жіноча стать	0,76 %
	4) загальний суб'єкт	99,6 %
	5) спеціальний суб'єкт	0,3 %
	6) вища освіта	8,07 %
	7) середня освіта	91,9 %
	8) неодружені	35,7 %
	9) одружені	40,3 %
	10) не працюють	61,9 %
	11) працюють	18,8 %
	12) приватні підприємці	1,5 %
	13) не судимі	32,3 %
	14) судимі	35,6 %
	15) мають на утриманні малолітніх дітей	3,84 %
	16) мають на утриманні неповнолітніх дітей	9,2 %
17) є опікунами	0,3 %	

	До типових способів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля належать:	
	11) вирубка деревини (ст. 246 КК України)	33,8 %
	12) вилов риби (ст. 249 КК України)	29,2 %
	13) видобування корисних копалин (ст. ст. 240, 240-1 КК України)	26,9 %
	14) безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України)	3,4 %
	15) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України)	1,15 %
2.	16) забруднення або псування земель (ст. 239 КК України)	0,76 %
	17) заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 239-1 КК України)	0,76 %
	18) заволодіння землями водного фонду (ст. 239-2 КК України)	0,76 %
	19) пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України)	0,76 %
	20) незаконне полювання (ст. 248 КК України)	1,92 %
	У кримінальних провадженнях за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України призначались такі судові експертизи:	
3.	1) екологічна	18,5 %
	2) хімічна	6,2 %
	3) ветеринарна	0,8 %
	4) технічна	3,4 %
	5) біологічна	4,3 %
	6) криміналістична	24,2 %

4.	Типовим місцем вчинення вказаних кримінальних правопорушень проти довкілля є:	
	5) зелені насадження, лісомасиви, лісосмуги	45,3 %
	6) земельні ділянки	16,5%
	7) водойми, водосховища	33,8 %
	8) території природно-заповідного фонду, заказники	4,2 %

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Татаренко С.В. Криміналістичний портрет особи, що вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 120-125.

2. Татаренко С.В. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля. *Київський часопис права*. 2022. № 2. С. 181-187.

3. Татаренко С.В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля. *Українська поліцейстика : теорія, законодавство, практика*. 2023. № 2 (6). С. 44-49.

4. Татаренко С.В. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 3 (84). С. 63-69.

5. Татаренко С.В. Судові експертизи в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 8. С.62-71.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

1. Татаренко С.В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 вересня 2021 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 123-126.

2. Татаренко С.В. Щодо визначення структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2022. С. 78-80.

3. Татаренко С.В. Початковий етап розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 07 липня 2023 р. Кропивницький, 2023. С. 274-276.

4. Татаренко С.В. Визначення предмету допиту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 17-18 жовтня 2023 р. Львів, Торунь : «Liha-Pres, 2023. 192 с. С. 107-109.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес, науково-дослідну діяльність

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
доктор юридичних наук, професор
Єгор НАЗИМКО
«*16*» *березня* 20*23* р.

АКТ впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

- Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент
Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНІЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент
2. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету №3, доктор юридичних наук
3. Андрій ШУЛЬГА, доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління факультету №4, кандидат юридичних наук, доцент

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Світлани ТАТАРЕНКО на тему: «Методика розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля» поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін.

Зокрема, результати дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі Донецького державного університету внутрішніх справ, в частині:

- визначення поняття кримінальних правопорушень проти довкілля як протиправних діянь, які посягають на правовідносини у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних із історико-культурною спадщиною, які тягнуть за собою суспільно небезпечні наслідки у вигляді завдання шкоди або загрози завдання шкоди довкіллю;
- криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля, яка складається з предмету кримінально-протиправного посягання, особи правопорушника, способу вчинення протиправного діяння та обстановки, слідів та наслідків кримінального правопорушення;
- організації досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, змісту початкового та наступного етапів розслідування, визначення джерел

інформації про вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля та ефективних форм взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля;

– специфіки огляду місця події (підготовка до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, здійснення організаційних заходів на місці, фіксація ходу проведення огляду), а також визначення об'єктів, що підлягають огляду у ході проведення слідчих (розшукових) дій;

– призначення і проведення у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля таких судових експертиз: екологічна, хімічна, ветеринарна, технічна, інженерно-екологічна, біологічна, ґрунтознавча, криміналістична, медична;

– систематизації інформації, яку віднесено до предмету допиту свідків, потерпілих, підозрюваних при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля.

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Ольга ГАПОНЮК

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

Андрій ШУЛЬГА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес

Донецького державного університету внутрішніх справ

« 16 » грудня 2023р.

Науковий співробітник ВОНР

Степанів І.Б.

(підпис, прізвище)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

доктор юридичних наук, професор

Єгор НАЗИМКО

«16» лютого 2023 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету №3, доктор юридичних наук

3. Андрій ШУЛЬГА, доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління факультету №4, кандидат юридичних наук, доцент

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Світлани ТАТАРЕНКО на тему: «Методика розслідування кримінальних правопорушень проти довілля» поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень спрямованих на подальший розвиток криміналістики.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– вивчення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довілля, типового предмету кримінально-протиправного посягання та типового портрету особи правопорушника, типових способів та наслідків вчинення кримінальних правопорушень проти довілля як складової криміналістичної характеристики, що розкриває одну з ознак даного виду кримінальних правопорушень;

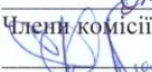

– формулювання криміналістичної класифікації, яка сприяє вивченню кримінальних правопорушень певного виду та здійснення їх розподілу на групи за певними криміналістичними критеріями, а також розробленню конкретизованих методичних рекомендацій щодо розслідування окремого виду (підвиду або групи) кримінальних правопорушень із врахуванням їх криміналістичних ознак. Запропоновано криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довілля в залежності від наслідків, які становлять значну суспільну небезпеку та несуть загрозу життю і здоров'ю людини, а також шкоду для навколишнього природного середовища, тваринного і рослинного світу;

– систематизації типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування у поєднанні із типовими слідчими версіями та тактичними задачами і рішеннями. Виокремлено такі слідчі ситуації: 1) досудове розслідування розпочато за фактом вчинення

протиправних дій, що мають ознаки кримінального правопорушення проти довкілля; 2) досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу встановлено; 3) досудове розслідування розпочато за фактом вчинення кримінального правопорушення проти довкілля та особу не встановлено;

– типових слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля до яких належать: 1) особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено; 2) особу правопорушника встановлено, проте факт вчинення ним кримінального правопорушення не підтвердився; 3) особу правопорушника встановлено, повідомлення про підозру вручено; встановлено причетність до вчинення протиправних дій співучасника (співучасників).

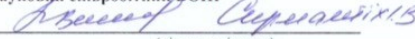
Голова комісії: Ганна БУГА

Члени комісії: Юлія ДАНИЛЕВСЬКА
 Тетяна ПОНОМАРЬОВА
 Андрій ШУЛЬГА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ
« 16 » *лютого* 20 *23* р.

Науковий співробітник ВОНР

(підпис, прізвище)